SON BOZGUN
3

VEHBİ VAKKASOĞLU

TİMAŞ

2.BASKI

Vehbi Vakkasoğlu

SON BOZGUN

(3. Cilt)

TİMAŞ YAYINLARI
İstanbul - 1990

TİMAŞ YAYINLARI
Çatalçeşme Sk. No: 50 Cağaloğlu
P.K. 50 Sirkeci - İstanbul
Telefon : 513 84 15 - 513 84 16

Kapak : Kenan Özcan - Timaş Grafik
Baskı : Şefik Ofset
Cilt :Örnek Mücellithanesi
İstanbul Haziran 1990

VEHBİ VAKKASOĞLU'NUN ESERLERİ

- Son Bozgun (3 cilt)
- Yeniden Doğanlar
- Dünyada İslâm'a Koşanlar
- Öğretmenin Not Defteri (4 cilt)
- Maneviyat Dünyamızda İz Bırakanlar
- Önce Alkışladılar Sonra Öldürdüler
- Bazan Hazin, Bazan Rezil Bu Vatanı Terkedenler
- Osmanlıdan Cumhuriyete İslâm Âlimleri
- Moskof Mücadelemiz
- İslâm Dünya Gündeminde
- 99 Aydın Konuştu - Din Gerçeği
- Edebiyatımızda İman Hasreti
- İslâm Şairi Mehmet Akif
- Gönül Çağlayanı Yunus Emre
- Bilinmeyen Kadın
- Tarih Aynasında Ziya Gökalp

ÖNSÖZ

56. kuruluş yıldönümünü geride bırakan Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde yatan gerçekleri bilmek, bugün ulaşılan noktaları açıklamak bakımından bir mecburiyettir.

Çünkü temelde yatan hakikatler, bir yerde temeli atanların şahsiyetlerini, fikirlerini ve düşüncelerini aksettirmektedir...

⁂

Bizde, bilhassa yakın tarih için bu mânâda gerçekçi bir değerlendirme henüz yapılmamıştır...

Yapılanların, bir takım resmî görüşleri tek istikamet olarak belirttikleri; diğer bir kısmının ise, ideolojik şartlanmaların peşin hükmüyle meydana getirildiği apaçıktır.

Oysa ki tarih, ne ücretli memuriyetlerin, ne de, ideolojik şartlanmaların ışığıdır... Yapılan baskının cinsi ve şekli ne olursa olsun, tarihin gerçekleri bir gün mutlaka gün ışığına çıkacaktır...

Evet, tarih yalancılarının mumunun da bir yatsısı vardır ve o mutlaka bir gün gelecektir...

İşte bu «yatsı»nın çabuklaşması için yapılan çalışmalar sırasına, bu araştırmamız girebilirse, hedefimiz gerçekleşmiş olacaktır..

⁂

Devletin temelindeki gerçekler... Ve temele imzasını atan şahsiyetler... Bunların bugün, her türlü imkâna sahip bir takım «kurum»lara rağmen hâlâ apaçık ortaya konulamaması, ne kadar garip ve ne kadar acıdır... Bu acı ve garip durum da, herhalde bize mahsus bir acaipliktir...

Henüz millet olma şuuruna ermekte olan bir takım ülkelerin uydurma tarih peşinde koştukları bir devirde, bizim köklü tarihimizi budamamız, ya da inkârımız, garabetten de öte ihanettir...

Daha önce neşrettiğimiz 1 ve 2'nci «Bozgun»larda Mondros Mütarekesi günlerini ve İzmir'in işgalini ele almıştık... O günlerin hakikatlerine düşürülen ışıklar, okuyucularımızdan oldukça ehemmiyetli bir alâka görmüştü... Bu üçüncü kitap ile, o günlerin en önemli hâdiselerine girmiş bulunuyoruz...

Birinci Bozgun'da Mütareke günlerinin gerçek kahramanlarını, acı ve tatlı hatıralariyle vermiştik. Özellikle M. Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönde-

rilmesinin üzerindeki sır perdesini aralamaya çalışmıştık... Mustafa Kemal Paşa'nın Filistin cephesindeki Bozgun'u yaşaması... Sonra İstanbul'a gelerek, yaşadığı ümitsiz ve üzgün günler... İhtilâl düşüncesi... Kabineye girme gayreti... Ve sonra Anadolu... Sultan Vahideddin'in dostluğu ve bu dostluğun sağladığı Anadolu harekâtı...

İkinci Bozgun'da, M. Kemal Paşa yoktu; İzmir vardı... 15 Mayıs 1919'da Yunan işgaline uğrayan İzmir... Ve daha sonraki gelişmeler... Kuva-yı Milliye, milletin kuvveti... Hiç bir önder ve kumandan beklemeden milletin doğrudan müdahalesi ile Yunan kuvvetlerine karşı çıkış... Ve yavaşlatılan Yunan ileri harekâtı... Bu şanlı müdafaada isimsiz, resimsiz kahramanlar...

Unutturulan kahramanlar...

Bu üçüncü Bozgun'da ise, I. Bozgun'da Erzurum'da bıraktığınız M. Kemal Paşa var... Erzurum'a gelişiyle başlıyoruz...

Ve sonra Erzurum günleri...

Bunalımları, üzüntüleri, kederleri ve şaşkınlıkları ile M. Kemal... Onu bir insan olarak değerlendiren bakış açısı... Etten, kemikten ve sinirden bir insan... Biz, nedense ön plândaki şahsiyetleri bir başka türlü görme eğilimindeyiz...

Aslında devletin kuruluş günlerinin önde gelen bir şahsiyeti olmasına rağmen M. Kemal hakkında bile, ciddi ve objektif araştırmalar henüz yoktur. Bilinenlerin çok sathi olduğunu kabule mecburuz. Çünkü bu gerçek bir çok araştırmacılar tarafından itiraf edilmektedir. Meselâ İlhan Bardakçı bu hususu en son ifade edenlerden biri olarak, Atatürk Enstitüsü kurulmasını istiyor ve orada hayatının safha safha ele alınmasını tavsiye ediyor...

Hakikaten de meselâ onun çocukluğundan hatırımızda kalan şey, dayısının tarlasında karga kovaladığıdır... Daha mühim olaylar, bilhassa mektep kitaplarında, bu karga kovalama olayı kadar dahi yer bulamamıştır...

Yunan işgali üzerine ilk karşı çıkmalar, hiç bir üst makamdan emir almadan teşkilâtlanmalar, nasıl Kuva-yı Milliye'nin ilk maddi güçleri ve ümitleri olmuşsa; Erzurum Kongresi de bu ilklerin yurt çapındaki birliğe giden adımıdır... İlk adımı... Erzurum, bu şerefi hakkiyle temsil etmektedir... Dün de, bugün de, yarın da...

Ve Erzurum günlerinin Karabekir Paşa'sı...

Millî mücadeleye olan sonsuz azim ve kararı ile...

Doğu insanının kahraman ruhunu çok iyi tanıtan ve onun şuurlu teşkilât-

lanmasına ordu desteğini veren Karabekir Paşa...

⁂

Erzurum'da konuşan milletti... Yükselen tamamen milletin sesiydi... Hatta o kadar milletin sesi idi ki; M. Kemal Paşa'nın kongreye delege olarak girmesi ve sonra da başkan olması, münakaşa mevzuu olmuştu bu yüzden... Hareketin bir şahsa ait gibi görünmesi endişesinden...

Sonra Sivas Kongresi ve mandacılar...

Milli mücadeleye inananların yanı sıra Amerikan ya da İngiliz himayesine girmeyi teklif edenler...

Milletimizi iyi tanıyanlarla, tanımayanlar yani...

⁂

O günlere dönüp bakalım ve kuruluş safhasına nasıl gelindiğini ve devletin temeline atılan harcı görelim. Onu görmeden bugünümüzü anlamaya imkân yoktur.

Tarihimizin bu bölümü, âdeta bir romandır... Tamamen belgelere dayandırılmış olarak hazırlanan bu araştırmayı bir roman rahatlığıyle okuyacağınızı umar, saygılar sunarız...

Vehbi VAKKASOĞLU

BİRİNCİ BÖLÜM

ERZURUM MİLLÎ MÜCADELE'NİN BELKEMİĞİDİR

«— Yalnız, son günlerde bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Geldim ki görem, bu nâmertler kimin malını kime veriyorlar...»

MEZARARKALI MEVLÛD AĞA

Ilıca'da tatlı bir yaz ikindisinin serinliği vardı o gün, Yüzlerde ise, bir vatan kaygusunun derinliği dalgalanıyordu. İstiklal ve hürriyet için verilmiş karar, nasıl tatbik edilecek, nasıl yayılacaktı?...

Vatansever münevverlerin verdiği vatanı kurtarma kararını, halk nasıl karşılayacaktı? O halk ki, yedi düvele karşı on cephede yıllarca çarpışmış, bitkin ve perişan düşmüştü.

Şimdi yeniden silâha sarılması ondan nasıl istenecekti? Bu durum ilk bakışta imkânsız görünüyordu. Çünkü, ortada ne sarılacak silâh vardı, ne de kol kuvveti...

Bu kayguyu endişeli bir kararsızlıkla içinde duyanlardan biri de, Mazhar Müfit Bey'di. Eski Bitlis Valisi iken, Kâzım Karabekir Paşa'nın isteğine uyarak Erzurum'da kalmaya ve millî mücadeleye katılmaya karar vermişti... Ama bu, nasıl olacaktı?

*
* *

Erzurum'a on yedi kilometre mesafedeki Ilıca, 1919 senesinin 3 Temmuz günü mühim bir karşılamaya sahne olacaktı. Karşılayıcılar arasında Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Vali Münir Bey, Hoca Raif Efendi başta olmak üzere Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti idare heyeti âzâları ve daha başka zevat bulunmaktaydı...

Beklenen adam ise, Mustafa Kemal Paşa idi. Paşa daha aylar önce Karabekir tarafından Anadolu'ya çağrılmış ve vatanın kurtuluşunun oradan başlayacağı söylenmişti. Nitekim Samsun'a çıkışının akabinde de Karabekir Paşa tarafından Erzurum'a dâvet edilmişti...

19 Mayıs'tan itibaren 2 Temmuza kadar bir hayli gün geçmiştir ama, nihayet Mustafa Kemal Paşa da Erzurum'a gelmektedir...

*
* *

Mazhar Müfit Bey, Ilıca'daki saatleri şöyle anlatır:

«— Paşa'yı beklerken arkadaşlar kendi aralarında konuşuyor ve çeşitli nokta-i nazarlar ileriye sürüyorlardı. Benim de zihnimi iki istifham yormakta devam ediyordu:

A — «Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti» karşısındaki halk hissiyatı ve ilgisi.

B — Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyeti ve hadiseler karşısındaki durumu.

Hoş bir tesadüf, zihnimi yoran, hattâ buran istifhamı çözmeye vesile oldu. Düşünceli düşünceli ve biraz da asabî adımlarla aşağı yukarı yürüyüp dururken, biraz ileride yaşlı bir zat birden gözüme iliştı ve dikkatimi çekti. Gayr-ı ihtiyarî yanına gittim. Yaşlı ve fakat dinç ve sıhhatli olan bu zat ile merhabalaştık. Ben kendimi tanıttım. O da tanış verdi:

— Mezararkalı Mevlûd Ağa.

Tatlı, hoş sohbet, dinamik bir ihtiyar. Köyden, davardan, ekinden, şundan bundan biraz konuştuktan sonra, sözü getirdim ve sordum:

— Mevlûd Ağa, şu Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kuruluşuna ne dersin? Sanki millet de bu fikirde mi?

Ben suallerimi genişlettikçe, Mevlûd Ağa da açıldı. Ve bir an hürriyete kavuşmuş ve şahlanmış bir arslanın yelesini sallaya sallaya kükremesi gibi Mevlûd Ağa değişti, kükredi; gür, keskin, sert bir ses ve cidden azimli, iradeli bir tavırla:

«— Sen ne diyorsun beyim? Alimallah Ermenilere bir karış toprak bile vermeyiz. Çoluk çocuk bu uğurda can vermeğe, kanımızı dökmeğe hazırız. Zaten hepimizin kararı da bu. Ermenilerden bu harp içinde çok zulüm gördük. Yetti artık,» dedi ve biraz uzakta Hoca Raif Efendi ile konuşan Kâzım Karabekir Paşa'yı göstererek, kesti attı:

— Paşa bize bir kere arş desin. Bak gör o zaman neler olur neler...

Mevlûd Ağa'nın bu sözleri bana muhakkak ki büyük bir teminat oldu ve geniş bir iç huzuru sağladı.

Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa'nın iki saat

kadar gecikmesinden faydalanarak oradaki bütün köylü ve şehirli üzerinde de aynı sondajı yaptım ve hepsinden aynı cevabı aldım.

Millî temayül ve irade tek noktada tekasüf etmişti: «Düşmana hiçbir şey vermemek ve düşmanı memleketin her noktasından atmak.» (1).

***

Düşmana bir avuç toprak bile vermemek azmindeki bu insanların dayanağı ne idi?

Maddî bakımdan ve sebebler açısından bakıldığı zaman, bu azim ve irade hayalcilik veya maceracılık olarak bile görülebilir. Nitekim Anadolu insanını tanımayanlarca böyle tavsif edilmiştir. Bir çok iyi niyetli kimseyi yanıltan ve İstiklâl mücadelesinin kazanılmasını imkânsız gösteren yegâne sebep budur. Anadolu insanını ve onun sıradağlar gibi aşılmaz imanını tanımamak...

***

Mustafa Kemal Paşa, bu imanın ümit verici tezahürlerini Samsun'dan başladığı seyahati sırasında sık sık görmüştü. Havza'nın Sıdkı Hoca'sı, Amasya'nın kahraman Müftüsü Hacı Tevfik Efendi, itimat verici bir lider bulduğu takdirde bu imanın ne harikalar doğurabileceğinin işaretlerini vermişlerdi...

Bu iman şahlanması bir olmaya görsün, olmazlar olmaya başlayacaktı. Fakat Paşa'nın endişesi, bu şahlanma için gerekli güç ve kuvvet kalmış mıydı?

Daha doğrusu Paşa, bu işi başarabilecek miydi? Çünkü kendisi Erzurum'a gelirken, Anadolu'ya gönderilmesini gerektiren mühim vazifeden, İngilizlerin

(1) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — M. Müfit Kansu — C. 1, S. 23 - 24.

baskısiyle azledildiğine dair Dahiliye Nezareti'nin yazıları yayılmıştı her yana... Yani daha Erzurum'a gelirken, rütbeleri elinden alınmış olarak, sadece «bir ferd-i millet»ti...

Kâzım Karabekir Paşa, millî mücadeleye çok önceleri karar vermiş ve bütün çalışmalarını da bu karara göre tanzim etmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın moralini düzeltmek ve ümit vermek için de Ilıca'daki bu çok güzel karşılamayı hazırlamıştı.

Zaten Erzurumluların güzel bir âdetiydi; mühim ve itibarlı misafirlerini burada karşılamak...

***

Ve nihayet Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Ilıca'ya geldiler. Neşesizdiler... Çünkü ıssız yollardan geçmişler, perişan, bakımsız diyarlardan aşmışlardı... Görünen insan manzaraları ise, bitkin, yorgun, aç, çıplaktı...

Düşünülen millî mücadele bunlarla yapılacaktı. Kuva-yı Milliye'nin aslî unsurları bu insanlar olacaktı... Oysa ki bunlar, yaşıyor sayılmazlardı. Görünen buydu.

Ya görünmeyen...

Bu zayıf ve cılız manzaraların altındaki ruhtu, görünmeyen.

Kâzım Karabekir Paşa'nın hazırlattığı çadırlarda yorgunluk kahvesi içilirken, işte bu ruh birden göründü. Birinci Dünya Savaşı'nın İç Anadolu'ya, Çukurova'ya gitmek zorunda bıraktığı göçmen dökünтüleri görünüşünün altında parıldayan ruh ne muhteşemdi...

Hâdise şudur:

«Sıcak yaz güneşi, Ilıca'nın batısındaki sırtlara doğru çekilmektedir. Sırtın üzeri güneş ışıklariyle pı-

rıl pırıl... Burada tam yolun geçtiği yerde bir adam ufka mürtesem düştüğü için çok irileşiyor ve arkasından güneş aldığı için de koyu renkli ve parıltılı bir cevherden dökülmüş bir heykel gibi görünüyordu.

Bu güzel ışık ve gölge oyununu ilk gören Mustafa Kemal Paşa olmuş ve yanındakilere göstermişti. Orada bulunanların hepsi o tarafa baktılar.

Heykel, sırttan aşağıya doğru yürüyor, onu, ufkun arkasından çıkan yeni heykeller ve Anadolu ovalarının cefakeş kağnıları takip ediyordu. Bu kafilenin ucu, sırtların yarı beline yaklaştığı sırada sonu da ufuktan ayrılmış bulunuyordu.

Bu beş on kağnı ile kadın-erkek, çoluk-çocuk yirmi otuz kişilik bir muhacir kafilesi idi. Kafilenin önünde yürüyen heykel, yavaş yavaş söğütlüğe doğru ilerledi. Bu, iri ve dinç bir ihtiyardı. Gür ve ak sakalı göğsünü doldurmuştu. Anadolu ovalarının güneşi, Anadolu dağlarının rüzgârı çehresini tunçlaştırmıştı.

Omuzlarına attığı kartal kanadı paltosu ve elindeki asâsiyle bir yolcudan ziyade Şark mitolojisindeki kabile reislerine benziyordu.

Misafirlerin ehemmiyetli kimse olduğunu anlayan ihtiyarın gözleri parladı. Elini geniş göğsünün üstüne koyarak oturanları selâmladı.

Mustafa Kemal Paşa, tâ yanı başına kadar geldiği halde heykelliğini kaybetmeyen bu ihtiyarın hatırını sordu. O, gövdesine yaraşan derin ve gür sesiyle teşekkür ediyordu.

Bu kısa hoş-beşten sonra Paşa, ihtiyara:

— Ağa, böyle nereden geliyorsun, dedi.

İhtiyar:

— Paşam, Rus gelirken muhacir olmuştum; Çu-

kurova'da idim. Şimdi köyüme dönüyorum, diye cevap verdi.

Paşa, zamanın nezaketi, halin emniyetsizliğini ileri sürerek, böyle zamanlarda buralara dönmenin yerinde olmadığını, kışın sıkıntı çekeceğini anlatmak istedi. Sonunda:

— Ağa, yoksa oralarda geçinemedin mi, diye sordu.

Ağa derhal mukabele etti:

— Hayır Paşam. Çukurova cennet gibi bir yer. Bir eken yüz biçiyor. Allah millete zeval vermesin, bize tarla da verdiler, çayır da... Hamdolsun uşaklar da çalışkandırlar. Geçimimiz padişahda bile yoktu, çok rahattık.

Yalnız, son günlerde bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Geldim ki görem, bu namertler kimin malını kime veriyorlar...

Tunç çehreli, ak sakallı, gün görmüş ihtiyarın iman dolu göğsünden gelen bu ses, yine onun gibi tunç çehreli askerlerin gözlerini yaşarttı.» (2).

Bu dikkate değer hâdiseyi anlatan Cevad Dursunoğlu, Paşa'nın da gözlerinin yaşardığını ve «bu milletle neler yapılmaz» dediğini ilâve etmektedir.

***

O günlerin Erzurumlusu, dadaşı bu ihtiyarın şahsında tarihin bir sembolü haline gelmişti. Ne yazık ki, zaferden sonraki gelişmeler bu timsali yerle bir etti. Hatırlanmasını bile istemedi, âdeta korkunç bir nisyana mahkûm ederek kendini garantiye almak istedi. Evet, zaferden sonraki gelişmeler... Sonraki gelişmeler... Gelişmeler...

***

(2) Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası — Avni Doğan — S. 15-16.

Erzurum'a İstanbul kapısından giren Mustafa Kemal Paşa, Karabekir Paşa'nın fevkalâde organizasyonu ile karşılandı. Çok kalabalık bir halk topluluğu, askeri kıtalar, bando ve ihtiram müfrezesi ile selâmlandı. Âdeta bütün Erzurum oradaydı (3).

Karabekir Paşa'nın şahsî ve hissî bütün duygularından sıyrılarak Mustafa Kemal Paşa'yı halka ve bütün Erzurum'a empoze etmesi çok mühim bir feragat örneğidir. Çünkü O'nun bu feragati olmasaydı, M. Kemal Paşa'nın bu itibarı ve güveni bulabilmesi imkânsızdı.

Mustafa Kemal, Erzurum'a geldiğinde Karabekir Paşa'nın da tesbitine göre, padişah yaveri kordonu ve altın imtiyaz madalyasını taşımakta olmasına rağmen çok neşesizdir. Hattâ yeis içindedir (4).

Zira o tarihlerde henüz kesinleşmiş olmasa da dahiliye Nezareti'nin bir tamimi ile vazifesinden azledildiği haberi kendisine duyurulmuştur. Karabekir Paşa, O'nu teselli ve tatmin için şöyle konuşur:

«— Müfettişlikten, hattâ askerlikten çekilmenize hiç teessür duymadan karar verebilirsiniz. Size mukaddesatım namına söz veriyorum. Size müfettiş bulunduğunuzdan daha ziyade hürmetkâr bulunurum.

Sizi millete tanıtmak, halkın ve ordunun hürmetini üzerinizden ayırmamak vazifemdir (*).

---

(3) İstiklal Harbimiz — Kâzım Karabekir, S. 67; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 27.

(4) İstiklal Harbimiz — S. 67.

(*) Mustafa Kemal Paşa'nın tanıtılması ilk bakışta garip gelebilirse de, o günün şartları içinde çok normal bir şeydir. Zira daha önceki sayfalarda, eski bir Vali olan Mazhar Müfit Bey'in bile, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyetini ve hâdiseler

Refet Paşa, yalnız müfettişlik vazifesinden değil, tamamen askerlikten istifayı ve tekrar Sivas'a dönmemeyi de tavsiye ediyordu.

Karabekir Paşa'nın pek ziyade şayan-ı dikkat dediği bu telgrafta şu soru da bulunmaktaydı:

Daha İstanbul'da iken Şark'a gelmenizi rica ettiğimi hatırlayınız. Müfettiş değil, bir ferd-i millet olarak dahi gelse idiniz, sizi, başlayacağımız istiklâl mücadelesinde re'sikârımıza (başımıza, en büyük makama) çıkarmaya daha o zamandan karar vermiştim. Erzurum Kongresi esaslarında fikir birliğinden sonra milli kuvvetle işe başlarız.» (5).

*
**

Mustafa Kemal Paşa, kendini yeise atan ve neşesizliğine sebeb olan haberi, Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanı olan Refet Paşa'nın çektiği telgraftan almıştır. Refet Paşa bu şifreli telgrafında, Posta ve Telgraf Müdürü Refik Halid (Karay) Bey'in, bir tamimini duyuruyordu. Buna göre, posta ve telgraf işlerine müdahalesi sebebiyle Mustafa Kemal Paşa'nın azledilmiş olunduğu bildiriliyordu. Telgrafhanelere verilen emirle, artık Paşa'nın telgraflarını kabul etmemeleri isteniyordu.

Refet Paşa, bu vaziyet karşısında «en muvafık çare, artık işi sürdürmeyerek ve bu son vak'a sebebiyle büyük bir teessür göstererek istifa etmektir. Aynı zamanda askerlikten istifa etmek suretiyle İstanbul'a celbinize sebeb bırakmamak imkânı, belki temin olunabilir.» diyordu.

---

karşısındaki durumunu bilmediğini, merak ettiğini görmüştük. Daha sonraki gelişmelerde de görüleceği üzere, halk ve hatta münevver zümre, Mustafa Kemal Paşa'yı henüz tanımamaktadır.

(5) A.g.e.

«...Fırsat elden kaçmadan Arif'i (Ayıcı) (*) Amasya'ya göndermek istiyorum. Muvafık mıdır?

Amasya'ya onunla çantayı göndereyim mi?

Her ihtimale karşı, beş yüz lira alıkoymak istiyorum. Muvafık mıdır?» (6).

***

Refet Paşa'nın bu telgrafından Karabekir Paşa'nın çıkardığı bazı neticeler vardır ki, sonradan bunların doğru olduğu anlaşılmıştır. Karabekir Paşa bu hususları şöyle izah ediyor:

«Bilhassa Havza'dan çıkış, âdeta firar gibi olmuş. Orta Anadolu halkı, henüz bir istila tehlikesine maruz bulunmadıklarından, İstanbul hükûmetine ve bilhassa Padişah'a karşı asrların yekûn ettiği sadakat ve hürmeti sarsabilecek teşebbüsleri hoş görmemişler.

Teşkilâttan müşkilâta maruz kaldığını M. Kemal Paşa daha evvel de bildirmişti. Erzurum'da bir kongre ile kuvvetlenmeden oralarda birşey yapılamıyacağını herkes anlamış bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın padişah yaveri kordonu taşıması ve imzalarını **Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyarî** diye atması, şurada burada bir dedikoduya zemin açtığı işitiliyordu.» (7).

***

(*) Albay Mehmed Arif (Ayıcı) Bey, Amasya'da tümen kumandanı olarak bulunmuş ve Samsun'a İngilizlerin asker çıkarmasını önlemiştir. Kendisi Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardandır. O zamanki vazifesi müfettişlik ikinci reisliğidir. İlk Meclis'te Eskişehir mebusu olmuş ve daha sonra Mustafa Kemal Paşa'ya karşı tertiplenen İzmir suikastı sebebiyle asılmıştır.

Askerlikteki başarılarının yanı sıra, düşünce sahibi bir ehl-i kalem oluşu da dikkati çeken Mehmed Arif Bey'in, «Anadolu İnkılâbı» isimli enteresan bir eseri de vardır...

(6) A.g.e. — S. 66.

(7) A.g.e. — S. 67.

Mustafa Kemal Paşa ile Erzurum'a gelenler arasında bulunan Hüseyin Rauf Bey, (Hamidiye kahramanı, Bahriye Nazırı, daha sonra Başbakan ve Londra büyükelçisi), Karabekir Paşa'nın samimi dostu idi. Mustafa Kemal Paşa'ya Amasya'da iken katılmıştı. Kendisi oraya gelinceye kadar Marmara ve Ege Bölgesini dolaşarak, millî mücadele için gerekli ikaz ve tavsiyeleri yapmıştı.

Bu seyahatinin, bilhassa Çerkez Ethem ve kardeşlerini millî mücadeleye kazandırması sebebiyle hizmeti büyük olmuştur.

Paşa'nın diğer arkadaşları ise, Müfettişlik Erkân-ı Harp Reisi Miralay Kâzım (General Kâzım Dirik), Doktor Binbaşı Refik (sonra Başbakan Refik Saydam), eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya (Kocaeli Mebusu Süreyya Yiğit) beyler idi...

* * *

ERZURUM'DA İLK GÜNLER

Mustafa Kemal Paşa, Kolordu'ya ait bir binaya yerleştirildi ve hemen ertesi gün de temaslara başladı. İlk ziyaretini Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine yaptı.

Paşa, bu ziyarete gelirken Padişah'ın büyük yaveri kordonlarını ve nişanlarının hepsini takmış; Kolordu Kumandanına ait güzel faytona binmişti (8).

Halkın bu gibi şeylere ehemmiyet vereceğine ve tesir altında kalacağına inandığı için, kıyafetine çok özeniyordu. Yanında Rauf Bey ve İzmit'in eski mutasarrıfı Süreyya Bey bulunuyordu.

Cemiyet Başkanı Hoca Raif Efendi ile diğer âzâ-

(8) Tek Adam — Ş. Süreyya Aydemir — C. 2, S. 92.

larla görüşmelerinde, kongre hazırlıklarından bahis açılmıştı. Konuşmalardan umumi olarak anlaşılan şu idi ki; «Türk milleti millî ve insiyaki bir şuurla kendisini ve vatanı müdafaaya hazırlanıyordu. Bunun için de hemen bir çok bölgelerde müdafaa cemiyetleri kuruluyor, halk kendi kendisini teşkilâtlandırıyordu.

Meselâ, Trabzon'da 'Muhafaza-i Hukuk' adlı başlı başına bir cemiyet kurulmuş olduğu gibi, idare merkezi İstanbul'da olmak üzere 'Of', 'Rize', 'Hopa', 'Sürmene' ve daha bazı yerlerde şubeleri açılan bir 'Adem-i Merkeziyet' cemiyeti de teşekkül etmişti.

Yine merkezi İstanbul'da olmak üzere 'Kürd Teali Cemiyeti' adı altında bir cemiyet kurulmuş, Doğu Bayezid, Muş, Van havalisinde şubeler açmaya başlamıştı.

Bu şekilde kurulan bütün diğer cemiyetlerin de hep aynı maksat yolunda kurulduğu besbelli oluyordu.

İki el bir baş içindir, darbımeseline uyarak, her bölge kendisini, vatanını ve memleket bütünlüğünü korumak ihtiyaç ve insiyakı içinde teşebbüs iradesini harekete geçirmiş bulunuyordu.

Ancak bunların dışında gayr-ı samimî, ihtilâlci, yıkıcı, iftirakçi kuruluşlar da vardı (9).

Görüşmelerde, «millî ve vatanî müdafaa esasına müstenid olarak kurulmuş bulunan cemiyetlere de bir şekil ve beraberlik vermek», bunları birleştirmek ve bir merkezden idare etmek fikirleri görüşülmüştü (10).

***

(9) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 28.

(10) A.g.e. — S. 29.

Aslında bu fikirler yeni değildi. Ve daha Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçmeden önce kararlaştırılmıştı. Zaten, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti bu sebeble kurulmuştu. Yani, Şark vilayetlerinin millî haklarını, bir karış toprak dahi vermemek azmiyle ve gerekirse silâhlı mücadeleye girişerek müdafaa etmek...

Cemiyetin başkanı Hoca Raif Efendi, mütareke yıllarının kapkaranlık günlerindeki kuruluşu şöyle anlatmaktadır:

«Ermenistan'a Şark vilayetlerinden toprak terkedilmesi şayiaları dolaşmaya başlar başlamaz, içinde bulunduğumuz mütareke şartlarını da gözönüne alarak hemen İstanbul'a gittim.

...Memleket bunaltıcı bir havanın içindeydi. Memleketin kurtulması ilk hedefimiz olmalı ve Şark vilayetlerimizden bir karış toprak dahi her ne şekilde ve her ne vesile ile olursa olsun anavatandan ayrılmamalıydı. İstanbul'a varır varmaz temaslarıma başladım.

...Nihayet Beyrut eski valisi İsmail Hakkı, Hicaz eski valisi Mahmut Nedim, Bayezid (Ağrı) mebusu Şefik, Diyarbekir mebusları Zülfü ve Feyzi, Süleyman Nazif, Cevat Beyler ve ben, bir gün aramızda toplandık. Uzun görüşmelerden sonra, bir temel şart üzerinde mutabık kaldık. Bu temel şart: Kayıtsız ve şartsız Türk hukukunu muhafaza, Doğu topraklarımızdan herhangi bir parçanın Ermenistan'a terkedilmesi gibi bir hal vukuunda veya herhangi bir fiilî tecavüz karşısında Doğu vilayetlerimiz halkının müttehiden silâhlı müdafaasını temin eylemeye çalışmak üzere, «Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti»ni kurmak ve buna ait diğer tali esasları tesbit etmek oldu.

Usûlü dâiresinde de hükûmete beyanname vererek müsaade aldık. Ayrıca İstanbul'da cemiyetin organı olmak üzere «Hadisat» adında bir gazete çıkardık.

...Vaziyet bu olunca, benim Erzurum'a ve diğer vilayetlere giderek mahallinde çalışmam, şubeler açmam, bir «Vilayat-ı Şarkiye Kongresi» toplamam kararlaştırıldı.

...Erzurum'a gelişim faydasız olmadı. Gelir gelmez arkadaşları topladım. Ben ve Hacı Hafız Efendi ittihatçı idik... Arkadaşlara:

«— Artık ittihatçılık mittihatçılık kalmadı. Topraklarımızı müdafaa ve vatan bütünlüğümüzü koruma mecburiyeti karşısındayız. Elele, yürek yüreğe vererek çalışmalıyız» dedim. Uzun ve çetin konuşma ve tartışmalardan sonra mutabık kaldık ve Erzurum şubesini açtık.» (11).

***

Cemiyetin Erzurum şubesi çok güzel bir düşünceyle, önce vilayet çapında bir kongre toplamayı kararlaştırır. Bu kongre, Mustafa Kemal Paşa'nın henüz Amasya'da bulunduğu sırada toplanır (17 Haziran 1919).

Bu kongreye Erzurum'a bağlı sancak ve kazalardan 21 delege katılmıştır. Erzurum merkezinin hazırladığı bir rapor delegelere sunulmuş ve beş gün süren incelemelere tabi tutulmuştu.

Bu rapor, bilhassa Ermeni propagandasından bahsetmekteydi. O günlerde Ermeniler, Kürtlerin de kendi ırklarından geldiğinden bahisle, onlara Ermeni harflerini kabul ettirmeye çalışıyordu. Bu asılsız

(11) A.g.e. — S. 18 - 20.

iddialar İstanbul'daki güya ilmî bir cemiyet tarafından ortaya atılmaktaydı (12).

Kongre sonunda alınan kararlar çok mühimdi. Bu kararlara göre, Osmanlı camiasından ayrılmamak için her türlü fedakârlığa katlanılacaktı. Ermeni istilası şiddetle karşılanacaktı. Bunu temin için de, Bekçi Teşkilâtı adı altında halk silâhlandırılacaktı. Meydana getirilen kuvvetler iki kısım olacaktı:

a) Seyyar kuvvetler,

b) Sabit kuvvetler...

Hali-vakti yerinde olmayanlara silâh verilecek, düşman istilası sebebiyle dağılmış bulunan okullar yeniden açılacak ve Müslümanların bulundukları topraklardan göç etmeleri önlenecekti... (13).

***

Yine bu cemiyetin kararına göre, bütün Doğu bölgesini ve Ermenilere liman olarak verileceği söylenilen Trabzon ve civarını da içine alarak daha büyük bir kongre toplanacaktı... Bu kongrenin tarihi de 10 Temmuz olarak tesbit edilmişti. Bazı delegelerin gelememesi yüzünden bu tarih on üç gün sonraya tehir edilecek ve ERZURUM KONGRESİ aktedilecektir.

Bütün bu izahlardan açıkça anlaşılacağı üzere, Erzurum Kongresini bir tek şahsa maletmek mümkün değildir. Bu kongreyi doğuran cemiyet bütün Doğulu vatanseverlerin müşterek gayretinin neticesidir... Başka bir deyişle bütün bir milletin, isimsiz ve resimsiz kahramanların çabalarının meyvesidir...

* * *

(12) Mondros'tan Mudanya'ya Kadar — Dr. Selahattin Tansel — C. 2, S. 12 - 13.

(13) A.g.e. — S. 13.

CÜLÛS MERASİMİ

4 Temmuz günü Sultan Vahideddin'in cülûs (tahta çıkma) merasimi yapılacaktı. Mustafa Kemal Paşa bu yıldönümüne büyük bir ehemmiyet verdi. Gerçi, daha bir hafta önce Dahiliye Vekili Ali Kemal, Paşa'nın müfettişlik vazifesinden azledildiğini ilgililere duyurmuştu. Fakat, Harbiye Vekâleti'nin mevzu ile alâkalı muamelesi gelişmedi. Padişah'ın da tasdikinden geçmedi. Ali Kemal istifa zorunda kaldı. İstanbul hükûmeti, bir nevi Mustafa Kemal Paşa'yı tutmuş ve Dahiliye Vekilini yalnız bırakarak istifaya mecbur etmişti. Mustafa Kemal Paşa da bu bakımdan azledildiğini kabullenmiyor ve ordu müfettişliğini devam ettiriyor, Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyarî unvanını da kullanıyordu.

Bu sıfat ve selahiyetleriyle Erzurum'da cülûs merasimlerine katılmış ve tebrikleri kabul etmişti (14).

«Gene bazı ihtiyat düşünceleriyle aynı gün, Sivas Valisi Reşit Paşa'yı da bu vesileyle tebrik ederek, kendisinin bu durumunu ona da hatırlatmak lüzumunu duymuştu. Meselâ aşağıdaki telgraf bu bakımdan manalıdır:

Sivas Vilayetine,

Erzurum, 4.VII.335 (1919)

Cülûs-u Hümayun-u Cenab-ı Padişahî münasebet-i celilesi ile Erzurum'da makamat- mülkiye ve askeriyenin tebrikatını kabul ve idrak ile mübahiyim (şeref duyuyorum). Bu vesile-i mübeccele ile devlet ve milletin giriftar olduğu vaziyetten teselliyat-ı hasene ile halas ve encam-ı mesut ile mazhar-ı feyz ü

(14) Tek Adam — C. 2, S. 101.

felah olmasını temenni eyleyerek arz-ı tebrikat eylerim.» (15).

O günlerin sisli ve karanlık manzaraları, neler gizlemektedir? Ne kadar ters ve zıt gelişmeler birbiri içine girmiştir?

Padişah adına tebrikleri kabul eden Paşa, dört gün sonra, yine aynı Padişah tarafından resmen azledilecekti. Fakat bu azil ne menem bir şeydi? İngiliz baskısıyla alınmış mecburi bir karar olduğu âdeta apaçıktı...

Padişah rica edecekti, muhabbetlerini bildirecekti ve Paşa'dan İstanbul'a gelmesini isteyecekti. Bu olmazsa, Anadolu'nun istediği bir köşesinde tebdilhava yapsındı... Bu da olmazsa azil zorunda kalacaktı...

Bu ne kadar isteksiz bir azildir... Padişah'ın bu tutumu nedendir? Âdeta Paşa'ya kıyamayan tutumu... Aralarında bilinenlerden başka bir şeyler mi vardı?

İngilizler, İstanbul'dan çıkışına razı oldukları Paşa'yı sonradan geri getirmesi için hükümete ve Padişah'a niçin bunca baskı yapmıştır?

Padişah, büyük selahiyetlerle gönderdiği Paşa'yı bir zaman sonra niçin karşısına alır? Değişen nedir?

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçtikten sonra tutum ve tavrında değişiklik olmuş mudur?

Değişiklik kafasında önceden mi vardı, yoksa, Anadolu'ya geçince mi doğmuştur?

⁂

Bu soruların cevapları hâdiselerin sıralanışı sırasında ortaya çıkacak veya dikkatli bakışlara uzaktan da olsa görünecektir.

---

(15) A.g.e.

Sözün kısası, o günlerin umumiyetle herkes için getirdiği, tehlikedir, belirsizliktir, kararsızlıktır, istikamet arayışıdır, karanlıktır, buhrandır...

Mustafa Kemal Paşa da bu duygularla, bu kararsızlıklarla ve buhranlarla doludur, Erzurum günlerinde...

«Fakat O, memleketin ruh haletini çok iyi bildiği için, kendisini istifaya zorlayıp üzerindeki üniformaların yaldızlarını bırakmaya mecbur kalıncaya kadar, hem «Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal» ünvanını, hem de, Padişah'a ve Saray'a yakınlığını tevsik eden «Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyarî» terkipli lâkabını itina ile ve çok sık kullanmıştır.

Büyük ve asıl neticeler için şartların en elverişli anını beklemek ve bu an gelinceye kadar kafasına, ruhuna, hattâ vicdanına yerleşmiş SON KARARI, büyük bir itina ile saklamak ve en ufak şüpheyi uyandırmamak, Mustafa Kemal'in şahsına has hususiyetlerden birisidir.» (16).

Mustafa Kemal'in, o tarihlerde vicdanına yerleşmiş kararı büyük bir itina ile saklaması, Padişah'a karşı beslediği duygularda çok açık görülür. İlerideki bütün inkılâpları daha o tarihlerde düşünmesine rağmen yersiz ve zamansız bir açıklamadan kendini dikkatle alabilmekte ve Saray'a bağlılıkta çok ileri giden tavırlarda görünebilmektedir. Cemal Kutay'ın yukarıdaki tesbitini Mustafa Kemal Paşa da bizzat ifade eder. Şöyle der:

«— Ben, milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını, bir millî sır

(16) Tarih Sohbetleri — Cemal Kutay — C. 2, S. 41.

gibi vicdanımda taşıyarak, peyderpey, bütün heyet-i içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim.» (17).

*
**

İngilizler, İstanbul hükûmetini ve Saray'ı sıkıştırdıkça, Paşa'ya yapılan dönme talebi de artmaktaydı. Hükûmet ve Padişah iki taş arasında kalmış, iyiden iyiye sıkışmaya başlamıştı. Nihayet, 5 temmuzda Harbiye Nazırı Ferid Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile makine başında görüşmek istedi (*).

Kâzım Karabekir Paşa ile birlikte telgrafhaneye gittiler. Beş saat makine başında görüşüldü. Ferid Paşa, rica minnet konuşuyor, dil dökmek mecburiyetinde kalıyordu.

«— Paşam, Şevketmeabımız sizi o kadar çok seviyor ki, ben gıbta ediyorum. İstanbul'a geliniz. Hayat ve istikbaliniz teminat altındadır.» diyordu (18).

Bu konuşmalar 6 Temmuzda da devam etti. Nazır, «İtilaf Devletlerinin mümessilleri yarına kadar cevap bekliyor» diyordu.

Bu söz tam manasiyle esir bir hükûmetin bakanına aitti. Âdetâ, «ne yapalım, başka çaresi yok, İngilizlerin verdiği emri size tebliğ etmekten başka yapacak şeyimiz kalmadı» demek istiyorlardı...

Memleketin bu tehlikeli dakikasında felâkete tavassuttansa, sen de millet fertleri arasına gel, karış, tavsiyesine karşı, yine İstanbul'a dön ricası tekrarlanıyordu.

---

(17) Nutuk — K. Atatürk — C. 1, S. 16.

(*) O devirde telgrafla karşılıklı konuşma. Telefon olmadığı için telgrafhaneye gelerek karşılıklı acil görüşmeler yapılır ve buna «makine başında görüşüldü» denilirdi...

(18) İstiklal Harbimiz — S. 69.

Bunun üzerine çok sinirlenen Karabekir Paşa, şu sorunun sorulmasını teklif eder ve sorulur:

«— İzmir'den Nureddin Paşa'yı kaldırarak yerine aciz Ali Nadir Paşa'yı koymakla İzmir felâketini teshil eden hükûmet, bu sefer de diğer kumandanları sırasiyle tebdile mi kalkmıştır?

Bu ağır mes'uliyeti kimler yükleniyor? Vatanın istilası bilerek mi kolaylaştırılıyor?» (19).

Fakat, iradesi elinden alınmış bir hükûmet âzâsının ne kadar haklı olursa olsun bu soruya verebileceği cevap yoktu. Konuşma kesildi.

Bu saatlerce süren muhaverelerin kesin neticesi bir gün sonra alınacaktı... 8 temmuz akşamı zarlar atılacak, kararlar verilecekti...

* * *

GİZLİ BİR TOPLANTI

Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin devam eden baskılarının nihayet dayanılmaz bir noktaya geleceğini ve kendisinin hükûmetle ve Saray'la alâkasının koparılacağını artık biliyordu. Kendisine daha önce teklif edilen, «iki ay tebdilhava alarak istediğin bir şehir veya kasabada istirahat et» teklifini kabul etmek istemişti. Fakat tam kabule karar verdiği sırada, İstanbul'un tavrı değişmişti (20). Anlaşılan İngilizler, Paşa'yı ne pahasına olursa olsun asî general durumuna düşürmek istiyorlardı.

İngilizlerin bu telâşı, Paşa'nın Padişah'la müşterek çalışmasından şüphelenildiğini göstermektedir...

(19) A.g.e. — S. 70.

(20) Anadolu İhtilali — Sabahattin Selek — S. 265.

Zira, o zamanki her yere ve her şeye girmiş bulunan İngiliz gizli haberalma teşkilâtının bu alâkayı bilmemesi imkânsız görünmektedir.

***

Mustafa Kemal Paşa, kongre konusunda arkadaşlarının ne düşündüğünü ve bilhassa kendi durumunun ne olacağını önceden bilmek istiyordu. Yakın arkadaşlarının mevcut vaziyeti ve kendi durumunu nasıl değerlendireceklerini anlamak için gizli bir toplantı tertipledi. Bu toplantıda, arkadaşlarının niyetlerini ve kararlarını anlamak istiyordu. Bu hususî ve mahrem toplantıya kendisiyle Erzurum'a gelenlerden başka Kâzım Karabekir Paşa, eski Erzurum Valisi Münir Bey ve eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey katıldılar.

Paşa, vatanın içinde bulunduğu durumu uzun boylu anlatarak, kurtuluş çarelerini de, «şahsî görüşlerim» kaydiyle açıkladı. Tek tedbir olarak da, «millî hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız müstakil bir Türk devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemehal ulaşma»yı gösteriyordu (21).

Paşa mütemadiyen konuşuyordu ve vakit sabaha yaklaşıyordu ki, «şunu da bilhassa tebarüz ettirmeliyim...» diyerek sözlerini şöyle bitirdi:

Böyle bir büyük dâvâyı başarmak teşebbüsünü ele alacak organizasyonun ve millî vazifenin başına geçecek zatın kim olacağı hakkında da kat'î bir fikrim yoktur. Bu tayin hakkı bu anlarda sizlerin, ondan öteye safha safha milletindir.» (22).

Paşa, bu sözleri üzerine ortalığa çöken derin ve

(21) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 32.

(22) A.g.e. — S. 33.

uzun suskunluğu görünce, toplantıyı bitirir. Arkadaşları uzun uzun düşünerek isabetli karar vermelidirler...

⁂

Paşa'nın bu tarz konuşması ve arkadaşlarını lider seçmede serbest bırakır görünmesi, aslında «saygılı ve nazik olmak endişesinden fazla bir şey ifade etmiyordu. İhtilâlin (*) lideri elbette Mustafa Kemal Paşa olacaktı. Evvelâ, ikinci plânda kalmaya yaratılışı elverişli değildi. Buna razı olamazdı. Sonra, o günkü durumun kendisinden talep ettiği tarzda harekete muvafakat edecek tek adam, o idi.» (23).

İkinci toplantı fazla gecikmedi. Çünkü, millî mücadele fikri, zaten peşin bir kabule mazhardı. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği ise, kabul görüyordu (**).

Paşa, arkadaşlarına teşekkür ettikten sonra, şöyle konuştu

«Ben, şeklen vazife ve askerlikten istifa ettikten sonra, tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi, mafevk kumandan imişim gibi emirlerimin ifası, muvaffakiyet için esas şarttır.» (24).

Böylece, «ihtilâl yavaş yavaş ortaya çıkıyordu.» (25).

⁂

(*) Burada, S. Selek'in kullandığı ihtilâl kelimesi, zannımızca isabetli kullanılmıştır. Çünkü, bu andan itibaren M. Kemal'de İstanbul'daki mevcut hükûmete ve birlikte göründüğü Padişah'a karşı, ilk ve açık karşı çıkış ve mukabil bir devlet fikri vardır...

(23) Anadolu İhtilali — S. 266.

(**) Bu ikinci toplantıya kimlerin katılmadığı kesin olarak bilinmemektedir.

(24) A.g.e.

(25) A.g.e.

Bu toplantının sonunda, Mazhar Müfit Bey, aydınlanmaya ihtiyacı olduğunu söyleyerek, şöyle der:

«— Bu mücadeleye tabii muvaffak olmak azim ve iradesi ile girmiş bulunuyoruz. Muvaffakiyet ve zafere ulaştığımız takdirde hükümet şekli ne olacak? Bu hususta sarih bir şey söylemediniz...»

Mazhar Müfit Bey, Paşa'nın düşündüğü ihtilâli iyice anlamıştır.

Fakat, Mustafa Kemal, hem fikirlerini açıklayacağı, hem de tatbikata koyacağı zamanı çok iyi ayarlamaktadır.

Aceleci değildir. İhtiyatlıdır. Tedbirlidir.

Gerisini soruyu sorandan dinleyelim:

«— Paşa'nın yüzündeki tebessüm çizgileri daha çok yayılmış, genişlemişti. Gözleri gülüyordu. Tatlı ve yumuşak bir sesle:

— Ne olmasını tasavvur buyuruyorsunuz? dedi.

Sualimin hedefini ve muhatabını değiştirmesi ile ben müşkül duruma girmiştim. Ne demeli, nasıl bir kanaat izhar etmeli idim? Çünkü toplantımızın resmi safhasında Paşa, Padişahlıktan, Padişah ve Hilâfet müessesesinin istikbalinden ve rejimden bahsetmeyerek, bu bahisleri kapalı geçerek sadece: «Hakimiyet-i milliyeye müstenid kayıtsız ve şartsız müstakil bir Türk hükümeti»nden bahsetmişti.

Bu, ne demekti?

Benim anlayış ve telâkkime göre, «Cumhuriyet'ten başka bir şey değildi. Böyle olduğuna göre; kendisi niçin:

— Müstakil bir Türk Cumhuriyeti, dememişti.

Paşa, uzun bir düşünceye daldığımı görünce;

— Azizim Mazhar Müfit Bey, bu mesle hakkında şimdiden bir şey söylemek istemem. Hatta, mevzuubahs etmemek doğru olur, diyerek devam etti:

«— Bu bahsi münakaşa etmenin zamanı gelmemiştir. Gelince görüşürüz.

Karar verilen her şeyin tatbiki için vakit ve zamanını beklemek ve o zamanın geldiğini bilmek lâzımdır. Şimdi, sadece düşman tazyiki altında bulunan Padişah'ı ve muhasım kuvvetlerinin işgal ve istilâsına uğramış olan vatanımızı kurtarmak için çalıştığımızı ifade etmekte fayda vardır.

Bu günün ve içinde bulunduğumuz şartların icabı budur.»

Aramızdaki hususi hasbıhale hakim bu bahis, böylece kapanmış oluyordu. İkinci sualimi sordum. Bu sorum, bir nükte edasındaydı amma, hakikatte ciddî bir endişe ve tereddüdün ifadesiydi:

«— Paşa hazretleri, muvaffakiyet ve zafer takdirinde ne yapacaksınız?

Otomobilinize binip, bize de Allaha ısmarladık' deyip gidecek misiniz? Yoksa...

Daha sözümü bitirmemiştim ki, ayağa kalktı, gülerek ve elini omuzuma koyarak

— Ne demek istediğinizi anlıyorum. Fakat, merak etmeyin. Ben arkadaşlarımı bırakmam. Ölünceye kadar beraberiz...» (26).

***

Hükümeti değiştirmekten de öte, idare şeklini değiştirmeye dönük bu komite toplantıları, Paşa'nın vicdanında sakladığı sırların görünen uçlarıdır. Bu görüntüler giderek artacak ve daha on yıl bile geçmeden bütünüyle tatbikata konulacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın vicdanındaki sırları, hususi ve mahremane tarzda da olsa zaman zaman açıkladığı görülmüştür.

---

(26) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 35 - 36.

Meselâ, daha henüz 26 yaşlarında ve kıdemli yüzbaşı (kolağası) rütbesinde iken bile, istikbal için hem kararlı, hem de hazırlıklıdır. O tarihlerde (1907) Bulgar Türkoloğu İvan Manolof'a, Türkiye'nin sosyal ve politik bünyesi hakkında söyledikleri çok enteresandır.

Konuşmasını şöyle bağlar:

«Bir gün gelecek hayal zannettiğiniz bütün inkılâpları başaracağım. Mensup olduğum millet bana inanacaktır.

Saltanat yıkılmalıdır. Devlet yapısı mütecanis bir unsura dayanmalıdır.

Din ve devlet birbirinden ayrılmalı.

Doğu medeniyetinden benliğimizi sıyırarak, Batı medeniyetine aktarmalıyız.

Kadın ve erkek arasındaki farklar silinerek, yeni bir sosyal nizam kurmalıyız.

Batı medeniyetine girmemizi engelleyen yazıyı atarak, Latin kökünden bir alfabe seçmeli, kılık kıyafetimize kadar, her şeyimizle Batılılara uymalıyız.

Emin olunuz ki bunların hepsi bir gün olacaktır.» (27).

Bu sözler, Erzurum günlerinden 12 yıl öncesindedir. Yine o yıllarda bir Selânik hâtırası vardır ki, çok alâka çekici bulunacağını sanırım:

Mustafa Kemal, Selânik'te bulunduğu ilk günlerden itibaren sivrilmeye başlamıştır. «Resmî hayatının icapları, onun serbest zamanlarında ve hele akşam saatleriyle boş gecelerinde, yakın arkadaşlarını çevresine toplayıp Selânik'in kordon gazinolarında, Olimpos'ta, Kristal'de, Junyo'da, balozlarda, yahut

(27) Atatürk Ve Devrimleri — M. Baydar — S. 9 (Köprü Mecmuası — Sayı: 12, S. 2).

Tokli'nin meyhanesinde yemesine, içmesine, eğlenmesine mani değildir.

Hem bütün bu içki ve eğlencelerde o, kendi grubunun, kendi arkadaşlar çemberinin başı ve buyrukçusu gibidir. Bu içki, eğlence sofralarında ve âlemlerinde dilediği gibi ve hatta bazen biraz aşırı hareket edebilir.

Enver Bey (Paşa), Mustafa Kemal'in bu hallerini bilir ve hoş görmez. Ona göre bunlar sarhoşluk, hatta ahlaksızlıktır. Halbuki Mustafa Kemal'in bu içkili dostlar çevresi onun aynı zamanda bir hitabet, hayal ve geleceğe dair ümit ve ihtiraslarının açığa vurulduğu sahnelerdir.

Aslında, elbette birer içki sofrası olan bu toplantılarda arkadaşlarını seçer, dener. Onlara «tûl-i emel» yani geleceğe ait büyük arzular aşılamaya çalışır. İçki âleminin en taşkın anlarında hitabet sahnelerine girer.

Güzel konuşur. Padişah'ı, kumandanları, İttihat ve Terakki Cemiyeti arkadaşlarını ve bu arada Enver'i cesaretle tenkid eder.

Ona sorarlar:

— Peki Kemal, sen olsan ne yaparsın?

Yapacaklarını anlatır. Önce memleketin ve hele ordunun genel bir tasvirini çizer:

Padişah yıkılacaktır. Ordu yeniden kurulacaktır. Savunulması kabil olmayan Osmanlı Rumelisinde, hem de çıkacak harbin daha ilk günlerinde hiç gözünü kırpmadan toprak fedakârlıkları yaparak, savunulması imkânsız yahut stratejik değer taşımayan yerleri bırakarak, bir çekirdek müdafaa cephesi şeklinde yeni bir strateji uygulanacaktır.

...İşte bu tartışmalar bu genişliğe varınca, artık hayal de işler. İleride ve günün birinde edineceği yer

kileri biliyormuş ve sanki bu yetkiler daha şimdiden elindeymiş gibi etrafındakilere görevler, meslekler dağtmaya başlar. Hem de gayet ciddidir. Karar ve emirleri kesindir:

— Seni Harbiye Nazırı yapacağım. Sen Başvekil olacaksın.

— Peki Kemal, bizi bu mevkilere getirmek için sen ne olacaksın? Yoksa Padişah mı?

— Hayır, ondan da büyük...

Geleceğin cumhurbaşkanı, 1907-1910 arasında Selanik'teki Beyaz Kule Gazinolarında, yahut evlerdeki içki âlemlerinde işte böyle konuşur.

Onun o zaman sadece sarhoşluk, taşkınlık diye anılan bu çıkışları, tabii İttihat ve Terakki Umumi Merkezindeki yakın uzak tanıdıklarının veya diğer arkadaşlarının kulaklarına gider. Kimi güler, hoş görür. Kimi başını iki tarafa sallar. Kimi de sadece susar.

İşte Enver Bey, bu susanlardandır. Ama en tehlikeli insan, susan insandır. Enver onun için hükmünü vermiştir. Ona karşı gittikçe kapanır.» (28).

Mustafa Kemal'in, sırrını saklamasına ve ihtiyatkâr tutumuna zıt gibi görünen bu Selanik hatıraları, o günün şartlarına göre normal sayılmalıdır. Çünkü, meşrutiyet öncesi Selaniği, bütün meyhaneleriyle ihtilalcilik konuşulan bir belde idi. Selanik'te Sultan Abdülhamid'in tesiri pek hissedilmiyordu ve Selanik «İstanbul'a uzak, Hıristiyanı, yabancısı bol bir yerdi» (29).

Yukarıda adları geçen bütün içkili gazino ve meyhanelerde ihtilalden, inkılap ve büyük adam olmak-

(28) Tek Adam — C. 1, S. 114 - 116.

(29) Yakın Tarihimiz — A. Canip Yöntem — C. 1, S. 3.

tan bahsedilirdi. Bütün içki sofralarına hakim bu havanın Mustafa Kemal'de biraz daha ileri durumda bulunması, Selanik'te pek de yadırganmazdı...

⁂

Fakat bütün bunlara rağmen, Osmanlı'nın, «Gururlanma Padişahım, senden büyük Allah var» dediği bir devirde, Mustafa Kemal'in Padişah'tan da büyük olmayı düşünmesi dikkatli nazarlardan kaçmıyordu.

Nitekim, Mustafa Kemal, Almanya seyahati sırasında çok yaklaşmak istediği Vahideddin'den bir türlü mukabil itimadı göremez. Gördüğü, çok ihtiyatlı bir dostluktur. Ve Mustafa Kemal'in arzu ettiği derecede değildir. Ancak, Anadolu'ya gönderilmesi söz konusu olunca fevkalade yetkiler verebilir. O zaman da diğer paşaların M. Kemal hakkındaki şüpheleri gündeme gelir.

Fakat yapacak başka bir şey yoktur. Padişah toplarını Saray'a çevirmiş düşman zırhlılarından o kadar tedirgindir ki endişelere katılmaz ve hatta Fevzi (Çakmak) Paşa'ya şöyle der:

«— Paşa, Paşa!

Bu gemileri görmek kanıma dokunuyor. Bu memleket kurtulsun da isterse Cumhuriyet olsun... Kendine selâmımla birlikte tebliğ ediniz, haftaya Cuma günü Mustafa Kemal Paşa'yı göreceğim.» (30).

⁂

İşte bu Erzurum günlerinde, nihayet Paşa'nın düşünceleri tedrici bir surette tatbikat sahasına çıkmaya başlamıştır. Hadiselerin de sevki ve yardımıyla devlete giden yol katedilmektedir...

---

(30) Bozgun — C. 1, S. 167.

Erzurum günlerinden yaklaşık bir yıl önce, Kalsbad'da iken, düşündüğü hareketi iyice pişirip pekiştirmiş ve «Revolte (İsyan, İhtilal)» adlı kitabı notlar alarak okumuştur. O günlerde hatıralarını yazdığı defterlerden birinde şu satırlar vardır:

«Bir gün bu milleti idare mevkiine gelirsem, içtimai bir coup (darbe) yapacağım.» (31).

Bu içtimai darbe düşüncesini önceden bilenler varsa da, bunların ikazları Padişah yanında tesirsiz kalır. Hatta, milli mücadele hareketinin bir ihtilali de deruhte ettiği anlaşılınca, İstanbul hükümeti Paşa'ya tamamen cephe almıştır. Fakat Padişah devamlı anlaşma yollarını aramış, hareketi kendisi hakkında devamlı iyiye yormuştur. İsabetli kanaatlara göre, Paşa'dan, İstanbul'da ümidini en son kesen Padişah olmuştur... Kimbilir, Anadolu'ya geçiş anlaşmasını bizzat yaptığı için midir, bu kanaat?.. (*).

Oysa ki Paşa, teşkilatçıdır. Daha küçük rütbeli bir subayken Selanik'te (1906) «Vatan ve Hürriyet» gizli komitesini kurmuştur. Daha sonraları İttihat ve Terakki Cemiyetine de girmiş, fakat orada geri planda ve pasif bırakılmıştır (32).

⁂

Esasen İttihatçı liderlerden Enver Paşa, Mustafa Kemal'in bir silah arkadaşı olarak düşüncelerini ve büyük adam olmak ihtirasını çok iyi bilmekteydi. Bu bakımdandır ki, Çanakkale Savaşları sonunda, Mus-

(31) Köprü Mec. — Sayı: 12, S. 2.

(*) Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi ve bu konuda Sultan Vahideddin'le olan görüşmeleri ve anlaşmalar hakkındaki geniş bilgi Birinci Bozgun'un 165 - 185. sayfalarındadır...

(32) Tek Adam — C. 1, S. 102 - 103 - 131.

tafa Kemal'in paşalığı söz konusu olunca, bu terfi işi, aylarca gecikir.

Bu durumun hoş olmadığını hatırlatan Talat Paşa'ya Enver Paşa'nın cevabı şudur:

«— Mustafa Kemal'in mirlivalığa (tümgeneral) terfi iradesi cebimdedir. Ama siz onu bilmezsiniz. O, hiçbir şeyle memnun olmaz. General olur, korgenerallik ister. Korgeneral olur orgenerallik ister. Orgeneral olur, müşirlik (mareşallik) ister.

Müşir yaparsınız, bununla da yetinmez, padişahlık ister.» (33).

Mustafa Kemal'e Enver Paşa'nın bu sözlerini naklettikleri zaman, cevabı şu olmuştur:

«— Ben Enver'in bu kadar zeki ve ileri görüşlü olduğunu bilmezdim.» (34).

***

Mustafa Kemal'in padişah tarafından Anadolu'ya gönderileceği söylendiği zaman, Enver Paşa şu kanaatı beyan eder:

«— Memleketi kurtaracak bir adam varsa, o da Mustafa Kemal'dir. Ama bu kurtuluştan sonra da memlekette, artık saltanat hanedanına yer kalmayacaktır.» (35).

Fakat, yine o tarihlerde Enver Paşa, Sultan Vahideddin'e yolladığı bir mektupla, Mustafa Kemal'in kat'iyyen Anadolu'ya gönderilmemesini istemiştir (36). (*)

* * *

(33) A.g.e. — S. 286.
(34) A.g.e. — S. 287.
(35) A.g.e. — S. 296.
(36) A.g.e.
(*) Bu mektup için bakınız: Bu Vatanı Terkedenler — S. 70 - 71.

KARARSIZLIK GÜNLERİNİN KARARI

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişinden hemen sonra yaptığı iki gizli toplantı ve bu toplantılarda Kâzım Karabekir Paşa'nın tutumu çok ehemmiyetlidir.

Çünkü, bilhassa ikinci toplantıda, Mustafa Kemal, «baş» olmaya, ancak vazife ve askerlikten istifa ettikten sonra da tıpkı şimdiye kadar olduğu mafevk kumandan imiş gibi emirlerinin yerine getirilmesinin kabul edilmesi şartiyle razı olabileceğini söylemiştir. Bu cihet de tamamen tasvip ve tasdik edilmiş ve böylece zaten mevcut olan anlaşma, daha esaslı bir şekilde açığa vurulup, kuvvetlendirilmiştir (37).

Bu karar çok mühim bir karardı (38). Çünkü, bu kararın altında millî mücadeleyi meydana getiren vatanseverlik ruhu yatmaktaydı. Bu ruhu anlayabilmek için Kâzım Karabekir Paşa'nın, o tarihte Anadolu'nun en güçlü kumandanı olduğunu bilmek gerekir. Anadolu'daki hemen hemen tek ve asıl asker gücünün, «yani yirmi bine yakın mevcutlu bir kolordunun başında bulunduğu halde, bu anlaşmayı herkesten evvel —hatta daha İstanbul'da iken— can ve gönülden isteyerek, teklif de etmiş olan Kâzım Karabekir Paşa»dır (39). (*)

---

(37) Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler — S. 86.

(38) Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası — S. 17.

(39) Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler — S. 86.

(*) Kâzım Karabekir Paşa'nın, Mustafa Kemal'i, bu tarihten aylar önce Anadolu'ya, kendi yanına çağırmasının ve kurtuluşunun orada olduğunu söylemesinin ibretli hikâyesi, BOZGUN'un birinci kitabındadır.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu feragatkâr ve kahramanca kararı sebebiyle Mustafa Kemal, silahlı kuvvetleri milli mücadele hareketlerinde kullanabilecekti (40).

Demek oluyor ki, Paşa'nın bu kararı ile, Mustafa Kemal, karşıda görebileceği bir mühim kuvveti, bir anda yanında ve yedeğinde bulmuş oluyordu. Her türlü basit hesabın ve şahsî duygunun üzerine çıkılarak alınan bu karar, Kâzım Karabekir Paşa'nın hayatını tek başına şereflendirmeye yetecek değerdedir.

Bu bakımdandır ki, Karabekir Paşa'yı sevdiği söylenemeyecek bazı zevat dahi, bu kararı alkışlamaktan kendilerini alamazlar. Mesela, Avni Doğan bunlardan biridir. Bu karar hakkında şöyle der:

«— Kâzım Karabekir Paşa'nın gösterdiği bu anlayış ve feragati, millî tarihimiz altın harflerle yazacaktır.» (41).

Ne var ki, mücadelemizin dönüm noktasındaki bu tarihî gerçekler, tarih kitaplarında yer almamıştır. Altın harflerle yazılması şöyle kalsın, hususi emek ve gayretlerle unutturulmaya çalışılmıştır.

* * *

KARABEKİR PAŞA NİÇİN MUSTAFA KEMAL'İ BAŞA GEÇİRMİŞTİR?

Bu sorunun cevabını, şimdiye kadar pek bilinmeyen bir kaynaktan, Kâzım Karabekir Paşa'nın neşredilmemiş hatıralarından nakledeceğiz. Böylece mev-

(40) Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası — S. 17.

(41) Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler — S. 87 - 89.

zuu ilk ağızdan öğrenme imkânı doğmuş olacaktır. Şöyle diyor Karabekir Paşa:

«— Benim maksat ve gayem, milletimizin kurtulması fikrinin muvaffak olmasından ibaretti. Yoksa şahsımın herhangi bir mevkie çıkması değildi. Bu kanaatle Mustafa Kemal'i tutuyordum... Benimle beraber arkadaşlarımın da bu tarzda hareketleriyle, muvaffak olacağımıza kat'iyyen emindim.

Zira ben başa geçersem, aynı kuvvetteki kanaatle, beni tutacak kimseyi göremiyordum. Bundan başka, Kars Kalesi gibi asrî tahkimatı havi bir yere dayanan, o zamanki Ermeni ordusunu dağıtıp Şark'ta vaziyete hakim olmak gibi, İstiklal Savaşı'mızın ilk evvel başarılması lüzumlu pek müşkül bir işimiz vardı ki, bunu ancak kaleyi, etrafını ve Ermeni ordusunu pek iyi tanıyan bir kumandandan başkası yapamazdı.

Sonra, bütün işlerde Şark (Doğu), bence, yegane istinatgâh olacaktı. Şark'a dayanmadan, Garpta kolay kolay bir şey yapamazdık.

Bu sebeble, Şark'taki kumandan, aynı zamanda halkça tanınmış, tecrübe edilmiş, kendisine inanılmış bir insan olmalı idi.

Ben, Umumi Harpte Erzincan ve Erzurum'da felaket haline gelen Ermeni salgınlarını durdurmak için kış kıyamette, —hatta ordu kumandanı Vehip Paşa'nın emirlerini dinlemeyerek, sorumluluğu omuzlarıma alıp, adamboyu karlar içinde— kolordumla beşer takati üstünde harekât yapmıştım. Sonraları Soğanlı Dağları, Kars Ovası ve Kars, Gümrü, Karakilise savaşlarında ben Ermenileri, Ermeniler de beni iyi, çok iyi tanımıştı.

Aynı kıtaları, aynı yerlerde, aynı düşmana saldırtacaktım. Halkın candan müzahereti olmadan da,

bu iş yapılamazdı. Karşılıklı itimat ve emniyet mühim şeydi.

Ayrıca ben, daha çocukluğumda Van'da, Harput'ta yıllarca dolaşmış, Türkler ve Kürtlerle ruhen ve kalben karşılıklı samimiyetle bağlanmış idim. Düşüncelerimde ne kadar isabet ettiğim de sonraları tahakkuk etmişti.

Kars Kalesi karşısında, daha evvel tecrübesini yapmamış bir kumandan, bütün bir orduyu mahvettirebilir ve Ermenilere Anadolu yolunu, ta Akdeniz kıyılarına kadar serbest bırakabilirdi.

Sonra, yine o günlerde ortaya çıkmış bir kuvvet olan Bolşeviklerle (Rusya'daki komünistlerle) siyasî münasebetlerin pek büyük bir ehemmiyeti vardı.

Bolşevik olmak, Bolşeviklerle harbe girişmek gibi, her biri millî mücadelemizin kaderi üzerinde tesirli, hatta belki de millî mücadelemizin muvaffakiyetsizliğine amil olabilecek işleri, bu hususlarda benim kadar tecrübeli olmadıklarını düşünerek, hiç bir arkadaşıma emniyet edemiyordum.

Bu işlerde muvaffakiyetsizlik, tasarladığımız millî hükümetin iflası olurdu.

İşte bu gibi endişeler ve en sonra da, —daha İstanbul'da kendisini ziyaret ettiğim zaman— Mustafa Kemal Paşa'ya ettiğim teklif ve vaade de sadık kalmam gerektiğinden, başka türlü hareket edemezdim.

***

Hiç bir mülahaza, beni, Mustafa Kemal Paşa'yı baş tanımaktan men edemezdi. Beni, ileride bu fedakârlığımın kıymeti bilinmez diye, bu fikirden ve bu kanaatten çevirmek isteyenler olmuştur. Fakat, umumi muvaffakiyetin nihayetine, yani büyük zafere ulaşmamızdan sonraya kadar, dümenin benim elim-

de olacağını, geminin başı Garpta (Batıda) ise, kıçı da Şarkta (Doğuda) olduğunu ve geminin başını çevirenin, —yani gemiye istikamet verenin— kıçı olduğunu, asıl en büyük ve mukaddes gayemiz olan milletin kurtuluşu tahakkuk ettikten sonra da, eğer mukadderse, hedef olabileceğim muamelelerin pek ağır olmamasına çalışmak milletin ve silah arkadaşlarımla, vicdan sahibi olanların vazifesi olacağını düşünürdüm.

*
**

Hülasa Erzurum'da, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le aramızda memleketi kurtarma mevzuunda tam bir fikir birliği teessüs etmişti.

Ne Bolşevikliğin ve ne de manda —yani herhangi bir yabancı devletin himayesi altına girmek— meselelerinin istiklalimizi kurtaramayacağı, millî bir hükümet kurmaya ve ilk iş olarak Ermeni ordusunu silâhtan tecrit ile Şarkta tehlike bırakmamak, Gürcülerle çatışmaktan çekinmek, Azerbaycan'ın Bolşevik Rusya ile anlaşmasını sağlamak, Moskova hükümetiyle temas ve irtibat yaparak, onlarla da samimi bir anlaşmaya varmak; bütün bu mühim işleri ben üstüme alıyordum» (41).

*
**

Günümüz, parti taassuplarının, vatan ve millet menfaatini şahsi çıkar duygularının altında kaybetmenin marifet sayıldığı acı bir keşmekeşin meydanıdır. Benimle gelecekse iyilik gelsin, yoksa... tufan diyenlerin; koltuk kapma uğruna memleket menfaatlerini ayakaltına atabilenlerin harman olduğu çağımıza, Karabekir'in bu fazilet örneği tutumu masal gibi gelmiyor mu?

---

(41) M. Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler — S. 87 - 89.

Ondan mıdır ki, günümüz anlayışına veya günümüzde kaybettirilen fazilet duygularına tamamen yabancı geleceği için bu gerçekler, resmî tarihlerden silinmiştir?

Ve yine ondan mıdır ki, tarihçiliği paralı askerlikle veya memurlukla karıştıranlar, böyle bir gönül yüceliğini kapamışlardır... Kapamışlardır ve kapamalarında kendi açılarından haklı sayılabilirler... Zira:

«Rencide olur dide-i huffaş ziyadan.»

* * *

İKİNCİ BÖLÜM

AZİL Mİ, İSTİFA MI?

«— İçine dönüktür. Yüzü süzülmüştür. Her karşılaştığının yüzüne biraz çekingen, biraz uzunca bakar, her karşılaştığının gözlerinden içini okumaya çalışır...»

BURHAN GÜNLERİ

1919'un 7 Temmuz günü geldiğinde, Erzurum'da tarihî dönüm noktaları belirmeye başlamıştı. İstanbul'daki hükümete İngiliz baskısı arttıkça, onlar da Mustafa Kemal Paşa'yı arıyorlar ve çağırıyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa için, hayatının en buhranlı günleri başlamıştı. Çünkü, yakın arkadaşları, ona askerlikten çekilmek suretiyle meseleyi halletmesini istiyorlardı. Refet (Paşa) çektiği telgrafla bunun tek çare olduğunu duyurmuştu. Kâzım Karabekir Paşa ve Rauf Bey de, aynı kanaatte idiler.

İstanbul'daki esir hükümetin İngiliz isteğinden sıyrılabilmesi mümkün görünmüyordu. Zira İngilizler, Anadolu'daki hareketin nereye doğru gittiğini çok iyi görüyorlardı.

Osmanlı şahsiyetlerinin sicil ve dosyalarını çok iyi bilen İngiliz İntellicens Servisi, daha önce Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum'a gidişine de mani olmaya çalışmıştı. Daha sonra Mustafa Kemal'in ona katılmasını da önlemeye çalışmışlardı. Her ikisinden de önce Ankara'ya 20. Kolordu Kumandanı olarak giden ve «millî mücadelenin Anadolu'nun bağrında BELKEMİĞİ olarak hizmeti, bilinen ve tahmin edilenden çok daha fazla olan Ali Fuad Paşa'nın da vazife almasına şiddetle karşı koymuşlardı. Ali İhsan Paşa'nın, daha ortada hiç bir sivil tevkifi yokken ve İttihad ve Terakki liderleri için bile karar alınmamışken, âdeta hile ile İstanbul'a getirilip Haydarpaşa'da tevkif edilmesi, galip kuvvetlerin, bilhassa son müstakil Türk devletinin varlığına nihayet vermek kararında olan İngilizlerin, kimlerden endişelenmek gerektiği bahsinde» açık fikir sahibi olduklarını gösterir (1).

İngilizlerin, kendi açılarından bu çok şuurlu tutumları, atlatılabilecek, geçiştirilebilecek veya görmezden gelinebilecek cinsten değildi. Çünkü mutlaka netice almaya yönelmişlerdi. Saray'la Paşa arasındaki münasebet, ne olursa olsun gizlenebilecek halde değildi...

***

Bu durumu çok iyi bilen komutan arkadaşları Mustafa Kemal Paşa'ya istifa etmesini tavsiye ediyorlardı. İstanbul'la yapılan ve günlerce süren uzun görüşmeler, yukarıda anlatılan şartlar muvacehesinde, ya Payitaht'a dönmesini ya da vazifeyi ifa etmek için askerlikten istifa etmesini gerektiriyordu.

Padişah'ın bile ikna edilmesi, meseleyi halle kâfi

(1) Tarih Sohbetleri — C. Kutay — Cilt: 2, S. 41.

gelmiyordu. Çünkü oyunu bozan Padişah değil, İngilizlerdi.

İstifa etmek iki satırlık bir yazı idi ama, Mustafa Kemal Paşa için bu iki satırlık yazı çok zordu. Çünkü o, bütün hayatı boyunca ısınıp alıştığı rütbelerini, üniformasını bir anda çıkarıp atmayı kabullenemiyordu...

Üstelik o üniformaların ve rütbenin çok işe yarıyacağını, onsuz kendisini büsbütün açıkta ve ortada hissedeceğini düşünüyordu.

Askerlikten ayrılmak zorunda kalmış bir Paşa, o günün şartlarında ne yapabilirdi. Hayatını koruması bile zor olmaz mıydı? Hiç bir hususiyeti olmayan herhangi bir sivil şahsiyetten ne farkı kalırdı?

Ya şimdi etrafında bulunanların tutumları, tavırları?

«Artık bu kışlalarda, bu orduevlerinde yeri olmayacak. Yan odada yaverler, kapılarında emir erleri, her kapıyı vurup girenin; ökçelerini birbirine çarpıp dimdik selam verişi ve emir bekleyişi...

Sonra her geçtiği yolda, asker, sivil herkesin selam durup yol açışı... Hep baş köşelerde, hep sofraların şeref mevkilerinde yer alış... Herkes ona bakacak. Herkes onu sayacak.

Valiler, kumandanlar, ordu ve idare erkânı rütbelerine göre, görevlerine, kıdemlerine göre etrafına sıralanacaklar. O, söylerse dinleyecekler; o susarsa susacaklar, gülerse hafifçe gülüp, düşünürse düşünecekler...» (2).

⁂

«Halbuki şimdi? Hem de belki şu dakikalarda birden kapı vurulabilir. Ona artık ordudan olmadığı,

(2) Tek Adam — Ş. S. Aydemir — Cilt: 2, S. 104.

rütbelerinin, nişanlarının alındığı, askerlikten kovulduğu emrini, belki hatta Kolordu Kumandanı, Kale Kumandanı bile değil de, orta rütbeli bir kurmay, yahut bir emir subayı tebliğ edebilir. Mesela, diyelim ki, gelen haydi bir kurmaydır.

Biraz üzgün, biraz kararsızdır. Ama nihayet emir emirdir. Söyleyeceklerini söyler:

— Kolordu Kumandanı Paşa şu anda biraz meşguller. Bizzat gelemediler. Bir de soruyorlar: Acaba ne vakit Erzurum'dan hareket etmek isterler diye?

Sonra maalesef, şu tevkif ve sevk emri de var. Ama Kolordu Kumandanı Paşa Hazretleri, üzülmesin buyuruyorlar, malum-u devletleri, bunlar hep ahval-i hâzira icabı diyorlar.

Zat-ı devletleri de takdir buyururlar ki, bunlar hep geçicidir. Kumandanımız her şeyin düzeleceğine emindirler. Zaten kendileri de zat-ı devletlerini ayrıca ziyaret buyuracaklardır...

Sonra kısa bir sessizlik. Belki, kurmayın sözleri henüz bitmemiştir:

— Tabii, resmî mecburiyet dolayısiyle, ehemmiyetsiz bir mevkufiyet tertibi de alındı. Seyahat vasıtası olarak araba temin edilmiştir. Merak buyurulmasın, bendeniz, birkaç arkadaş ve askerle beraber zat-ı alinize bizzat refakat edeceğim. Yollarda istirahatınızı temin ve emirlerinizi telakki etmek için...

Sonra cebinde sakladığı katlanmış bir kağıdı önemsiz bir şeymiş gibi çıkaracaktır. Açacak, uzatacaktır. Bu, bir tebliğdir. İstanbul'un tebliği. Altında Kolordu Kumandanı'nın küçük bir havalesi. Okunacak ve imza edilecektir.

«Ordudan infisal ettirildiğime müteallik emr-i nezaretpenahileri tebellûğ edilmiştir.»

Altına bir tarih, bir imza koyacaktır: Mustafa

Kemal! Evet, sadece Mustafa Kemal... İşte o anda herşey bitmiş olabilir.

Tabii daha geceden kapıya ve etrafa nöbetçiler konmuş olacaktır. Samsun'dan kendisiyle birlikte gelen maiyeti, birer birer veda etmek zorunda kalacaklardır.» (3).

***

«...Ertesi gün vilayet gazetesinde küçük bir tebliğ çıkacaktır:

«Sabık Ordu Kumandanlarından ve III. Ordu Sabık Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa, emr-i âlî vechile, silk-i celil-i askeriyeden infisal ettirilmiş olmakla, İstanbul'a müteveccihen hareket etmiş olduğu... vs.»

Evet, bütün bunlar niçin olmasındı? Omuz başında mırıldanan ses, durmadan söylenir:

— Askerlikten istifa et Paşam, ordudan çekil. Kendi arzunla istifa et... Yoksa İstanbul'dan Erzurum'a uzanan telgraf telleri kötü haberler getiriyorlar. Padişah, seni ordudan atıyor. Rütbelerini, nişanlarını alıyor. Bugün bir ordu kumandanısın belki. Valilere, kumandanlara emir verebilir, askerlere kumanda edebilirsin. Ama yarın?..

Evet, yarın? Hem niçin yarın?...» (4).

***

Serin ve tatlı temmuz Erzurum'unun Paşa için ne köklü buhran günleri olduğunu, Şevket Süreyya böyle anlatıyor. Gerçekten de, bütün bunların olmaması için hiçbir sebep yoktur.

Mustafa Kemal için olan bu kararsızlık ve korku

(3) A.g.e. — S. 104 - 105.
(4) A.g.e. — S. 105 - 106.

günlerinde Karabekir Paşa herşeyi birden bitirebilirdi. Hem de kendisi karışmadan, bir emir subayı ile...

Ama böyle olmamıştır. O korku ve buhran günleri, Karabekir Paşa'nın büyük feragati ve üstün fazilet duygusuyla Mustafa Kemal Paşa'yı ferahlatacaktır...

⁂

Nihayet 7 temmuz gecesi gelmiş ve Paşa, buhran devresinin doruk noktasına ulaşmıştı. Çünkü, 7 temmuzda İstanbul hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Komutanlığından azlini açıklamıştı (*). 3. Orduya bağlı kolordu komutanlarına gönderdiği bir tamimle azledilmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın yerine 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın vekâlet edeceği bildirilmişti (5).

Mustafa Kemal Paşa ise, kendisini askerlikten asla ayrı düşünemiyor, rütbesiz bir Mustafa Kemal'in âdeta hiç olacağını söylüyordu. Nitekim, o günlerdeki tek ve yakın arkadaşı durumundaki Rauf (Orbay) Bey'e şöyle der:

«— Sivil olursak her şey biter Rauf. Devlet makam ve mesnedinin başka bir değeri vardır. Anadolu'da mücadele, bir askerî mücadele olacaktır. Bu mü-

(*) Refik Halid (Karay) hatıralarında Saray telgrafhanesinden çekilen ve Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesine son veren telgrafın 7 temmuz tarihini taşıdığını söyler. Telgraf şöyledir:

«Paşa Hazretlerine

Memuriyet-i aliyelerine hasbel icap hitam verilmiş olduğundan, hemen bila-teehhur Dersaadet'e avdetleri irade-i kat'iye-i Hazret-i Padişahi iktizasındandır efendim.

Serkâtib-i Şehriyari
Ali Fuad»

(5) Erzurum Kongresi — M. Gologlu — S. 64.

cadelede emir vermek için resmi selahiyet ister.» (6).

Bütün bu duygu karışıklıkları ve kararsızlıkları ile huzursuz olan Paşa, 7 temmuz akşamı gerilerde kalırken, yaverinin telaşla verdiği şu haberi alır:

«— Paşa Hazretleri, İstanbul'dan Saray-ı Hümayun telgrafhanesinden sizi makine başına bekliyorlar...» (7) (*).

⁂

Telgrafhaneye giderken Paşa yalnız değildir. Meselenin ne olduğu pek de meçhul olmadığı için, yakınları yanındadır. Bir yanında Kâzım Karabekir Paşa, bir yanında Rauf Bey, arkasında Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik) Bey vardır. Yaverler ve emir erleri kafileyi tamamlamaktadır...

Hadisenin bundan sonrasını Rauf Bey, hatıratında şöyle anlatır:

«— Saray telgraf merkezinden, Harbiye Nazırı Ferid Paşa muhabereyi açtı. Mustafa Kemal Paşa'ya, eskiden beri olan hürmet ve muhabbetinden, zeka ve askeri meziyetlerine olan itimat ve hayranlığından başlayarak, güzel tabir ve cümlelerle teminat vererek, Anadolu'daki faaliyetten vazgeçmesini, eğer İs-

(6) Tek Adam — C. 2, S. 108 (Yakın Tarihimiz'den).

(7) Tek Adam — C. 2, S. 108.

(*) Nutuk'ta, ve bâzı hatıralarda, Saray'la görüşmenin tarihi 8 temmuz akşamı olarak gösterilmekte ise de, diğer bir çok kaynaklarda, 7 temmuz denilmektedir. Zaten hadisenin gelişme tarzından da azıl haberinin ve Saray'la görüşmenin 7 temmuz günü olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü Mustafa Kemal, Saray'la bu görüşmesinden sonra arkadaşlarının da ısrarıyla 8 temmuz günü askerlikten istifa ettiğini telgrafla bildirmiştir. Görüşmenin 8 temmuz akşamı yapılacağı kabul edilirse, Paşanın gündüz istifa ettiği gece ise Saray'la görüştüğü kabul edilmek gerekir ki, hâdisenin böyle olmadığı, ilerde gelecek tafsilattan da anlaşılacaktır.

tanbul'a gelmeği yabancılar tehlikesi yüzünden geciktirmek istiyorsa, Anadolu'da münasip göreceği bir yere çekilerek, istirahat etmesini, Padişah'ın da arzusu olarak teklif eyledi (*).

* * *

(*) İstanbul hükümetinin ve Padişah'ın bu pek yumuşak ve fakat ısrarlı isteklerinin hakiki sebebini doğru anlayabilmek için, biraz gerilere bakmanın gerektiği kanaatındayız.

Biraz gerilere ve bilhassa bir noktaya...

Bu nokta şudur : İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a hareketinden hemen sonra, gönderiliş sebebini sormuştu. Verilen cevap, esas sebebi gizlemeye çalışan göstermelik bir cevaptı. Bununla tatmin olmayan ve durumun içyüzünü sezen İngiltere'nin Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milen, Harbiye Nazırına ikinci bir yazı gönderir. Bu alelade bir yazı değil, depedüz bir ültimatomdur. «Hiç bir müstakil devletin Harbiye Nazırına yazılamayacak kadar ağır üslublu ültimatom!..

Verilmiş bir kararı tebliğ ediyor: Mustafa Kemal'in dönüş kararını!..

... Devletlu Efendim Hazretleri :

Kemal Paşa ile maiyet erkânının vilayetlerde isbat-ı vücut etmelerinin arzu olunmadığını zat-ı samilerine arz ile kesb-i mübahat eylerim.

Hal-i hazır itibariyle kesb-i temyiz etmiş bir Paşa'nın maiyet erkânıyla beraber memleket dahilinde dolaşması, efkâr-ı umumiyeyi taciz edeceği gibi askerlik nokta-i nazarından dahi kendi mesaisine bence bir lüzum görülmemektedir.

Kemal Paşa ile maiyet erkânının DERHAL İstanbul'a avdeti için emir buyurmalarını taleb ederim.

Karadeniz Ordusu Başkumandanı
General Milen» (8)

(8) Türkiye İstiklal Ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi — C. Kutay, C. 19, S. 10809.

Henüz Havza günlerinde alınan bu ültimatomla bildirilen istek, hep hafiften alınarak sürüncemede bırakılmış, ve nihayet 7 temmuz günü, çaresiz kalınarak uygulanmıştır. Demek oluyor ki, tam bir ay zaman kazanılmış ve İngilizler oyalanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırına aynı süratle güzel, nazik ve samimi cümle ve ifadelerle mukabele ederek, Padişah'a olan sadakatından bahis ile tekliflerinin, yanlış bilgilere dayandığını ileri sürüyor, muhabere de uzayıp gidiyordu.

Nihayet muhabere öyle bir şekil aldı ki, onların faaliyetten vazgeçirmek için ısrar edişleri karşısında pek yumuşak ifadelerle o teklifi mütemadiyen reddedişi ile neticede, Paşa'yı askerlikten tard etmek ihtimallerini kuvvetlendirdi.

Böyle bir neticenin, ne olursa olsun, umumi efkâr üzerinde yapacağı fena tesiri düşünen Kâzım Karabekir Paşa, takaddüm ederek —onlardan evvel davranarak— hemen askerlikten istifa etmesinin pek münasip olacağını, Mustafa Kemal Paşa'ya teklif etti. Bu teklife ben de iştirak ettim.

Mustafa Kemal Paşa, böyle zamanlarda ve bu gibi hallerde devlet makam ve rütbesinin çok ehemmiyetli ve müessir olduğunu söyleyerek teklifimizi kabulde bir hayli tereddüt etti (*).

(*) Bu tereddüdün iç örgüsünde şu düşünceler vardı şüphesiz:

İstifa ederse, askerlikten ayrılırsa, «artık kimse ona itaat etmeyecektir... Kendisinden emir alınmayacak, eğer emirler verirse, bunlar yerine getirilmeyecektir. Geçtiği yerlerde selam durulmayacak, bir meçhul vatandaş olacak! Hatta belki o kadar bile değil. Bir mevkuf, bir sıradan şüpheli adam, yanına yaklaşılamayacak bir insan... Evet, niçin olmasın?...

İşte bu iç sorular, hiç durmadan beynini kurcalar. Hem şimdi bütün Anadolu'da, iyi kötü bir asker kadrosu yalnız Karabekir'in elinde var. Anadolu'nun en kudretli kumandanı o değil mi?

O halde, acaba düğümler büsbütün karışmadan kendisi, hem de bizzat Karabekir'in tavsiye ettiği gibi, olayların ardında kalmayıp önünde gitse? İstifasını hazırlasa?

Ve Karabekir'e:

Fakat, karşı taraftaki Ferid Paşa'nın teklifleri, ısrar şeklini almaya başlayınca, kendisi de bizim fikrimizi kabul ve Harbiye Nezareti'ne, askerlikten isti-

— İşte kardeşim, istifam, al. İstanbul'a gönder. Ben artık sivilim dese?..

Acaba o zaman Paşa'nın yanında yeri ne olur?

Böylece düğümler tam çözülür gibi olurken, gene karışırlar. Gerçi daha Samsun - Sivas yolunda, vaktı gelince ve gerekince artık bir kumandan olarak değil, bir başka sıfatla milli davaya kendini vermeyi düşünmüştü. Ama bu düşünce meğer ne kadar şekilsizmiş?

Şimdi iş karara gelince?..

Muhakemesi, iç yargıları bu noktaya gelince, önündeki yollar çapraşıyordu. Daralıyor, bulanıyordu. Yanında konuşabildiği en tecrübeli arkadaşı Rauf Bey'di. Ama o da bir misafirdi. Hatta bir sığıntı. Bu yolculukta hiçbir resmi görevi yok. Eski bir bahriyeli. Balkan Savaşı günlerinin tek kahramanı. Hamidiye kruvazörü süvarisi. Halkın muhayyilesinde o zaman ele avuca sığmaz bir insan. Halbuki ne kadar sakin, ne kadar uysal ve Hamidiye macerası dışında ne kadar arka planda bir şahsiyet... Hem biraz da Padişah'a bağlı. Padişah, onun gözünde şahıs değil, fakat makamiyle yüce bir sembol...» (9).

Mustafa Kemal Paşa'nın, günlerdir gelen istifa tekliflerine uymaması, bu teklifi yapanların şahsiyetleriyle de alakalıdır. Yukarıda anlatıldığı üzere, sadece en yakını durumundaki Rauf Bey değil, diğer dostları da esas ölçüleri itibariyle kendisinden ayrı idiler. Değişik fıtratta ve anlayışta oldukları, hatta bu değişikliğin basit bir mizaç farkı olmayıp, bütün bir dünya görüşü başkalığı olduğu bile söylenilebilir. Nitekim, daha sonraki yıllarda bütün bu ilk günkü arkadaşlarından yavaş yavaş ayrılacaktır. Çünkü izledikleri yollar başkadır. Düşünüşler, inanışlar başka.

Zamanla ortaya çıkan icraatları sırasında, zaman zaman kendini terkeden arkadaşlarının varlığını, bizzat Mustafa Kemal Paşa itiraf eder.

Kâzım Karabekir Paşa'ya gelince... O da Mustafa Kemal'e yukarıdaki ölçüler içerisinde ters düşüyordu. Ve Paşa yanındaki itimat duygusu bir türlü katıksızlaşamıyordu.

(9) Tek Adam — C. 2, S. 107 - 108.

fa ettiğini bildiren telgrafnameyi yazdırdı. Hemen onun arkasından, Harbiye Nazırı Ferid Paşa da, Mustafa Kemal Paşa'yı, Padişah'ın kendisini silk-i askeriden affettiğini tebliğ ile, muharebeyi kesti.» (12).

*
**

Karabekir Paşa'nın, bu istifa meselesinde olduğu gibi, çok haklı bulunduğu bazi tekliflerini Mustafa Kemal'in ihtiyatla ve hatta şüpheyle karşılaması normal görülebilir mi?

Karabekir Paşa'nın çok doğru ve çok içten sözleri vardı. Üstelik bunları büyük bir nezaketle ve dikkatle söylüyordu. Bu büyük nezaket ve dikkatin altında, aralarındaki temel farkı kabullenmenin bir işareti yok mudur? (10).

Nitekim bütün bu inceliklere ve dikkatlere rağmen, anlaşmazlıklar başlayacaktır, başlamıştır bile. İlerde daha da artacaktır.»

Bu iki kumandanı birbirinden ayıran ve dolayısiyle uzaklaştıran sebep bellidir :

«Karabekir Paşa, muhafazakar ve gelenekçi.

Mustafa Kemal Paşa, devrimci ve ilerici.

Birbirine aykırı bu iki karakteri uzlaştırmaya kimsenin ne gücü, ne de iyi niyeti yeter...» (11).

(10) Kurtuluş, Kuruluş Ve Sonrası — A. Doğan — S. 24.

(11) A.g.e.

(12) İstiklal Harbimiz — Vesikalar Bölümü — K. Karabekir — Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler — S. 94 - 95.

GİRANBAHA BİR VESİKA (*)

Refik Halid (Karay), Mustafa Kemal Paşa'nın 8 temmuz tarihli istifa telgrafını bu vasıfla anlatmaktadır... 7 temmuz tarihli olduğunu söylediği, Paşa'nın vazifeden alınmasını gerektiren telgrafı ise, daha önce kaydetmiştik...

Gerçekten de, bu istifa telgrafının metni çok alaka çekici bir vesikadır ve her nedense, bilhassa resmî ve yarı resmî tarihlerde pek anılmamaktadır...

Refik Halid tarafından; «Kıymeti ve ehemmiyeti nisbetinde dikkatle okunmağa layık» olarak gösterilen ve doğrudan doğruya Padişah'a çekilen bu telgrafın metni niçin saklanmıştır. Zannederim metnini açıkladığımız zaman bu sualin cevabı açıklanmış olacaktır...

Önce metnine bir bakalım:

«— Mabeyn-i Hümayun cenab-ı mülukane başkitabet-i celilesi vasıtasiyle atabe-i ulya-yı Hazret-i Padişahiye,

Şimdiye kadar, gerek Zat-ı Akdes-i Hümayunlarına ve gerek Harbiye Nezareti'ne vaki olan maruzatımla, vatan ve milletin ve makam-ı mualla-yı hilâfetin maruz ve giriftar olduğu avakıb-ı elime ve buna karşı mutahassıl alam ve evza-ı milliyeyi tekmil safahat ve hakikatiyle arzettim... Bunu ifa etmekle, mukaddesatımın nefs-i acizaneme yüklediği en yüksek vicdanî vazifelerden birini yapmış oldum. Amal ve teşebbüsat-ı abidânemin İngilizlerce, vazife suretinde değil şekl-i aharda telakki olunmasından naşi, hükûmet-i seniyyelerinin müşkül bir vaz-u tazyik altında kaldığı irade ve ifham buyuruluyor...

(*) Giranbaha: Kıymetli ve pahası çok... Değerli...

Hükûmet-i seniyyelerinin ve payıtaht-ı saltanat-ı hümayunlarının zaten ne gibi tazyik ve elim şartların inhisarı altında bulunduğu gerek çâkerlerince ve gerek bütün millet-i necibelerince tamamen malûm ve ayan olduğu cihetle, bu tazyik ve inhisarın daha ziyade genişlemesine ve bilhassa pek büyük revabıt-ı sıdk-ı ubudiyetle merbut bulunduğum kalb ve amal-i müşfika-i hümayunlarının düçar-ı kelal olmasına hiçbir veçhile razı olamıyacağım cihetle, yalnız memuriyet-i acizaneme değil, tekmil mübahatını vatan ve milletin ve makam-ı akdes-i hümayunlarının nur-u feyz-i necatından alan pek çok sevdiğim mübarek hayat-ı askeriyeme de veda suretiyle arz-ı fedakarî eylerim...

Makam-ı saltanat ve hilâfetin ve millet-i necibelerinin hayatımın son noktasına kadar daima, hâris, sadık bir ferdi gibi kalacağımı kemal-i ubudiyetle arz ve temin eylerim. Silk-i celil-i askeriyeden istifa ettiğimi Harbiye Nezaretine arz ettim.

Sıhhat ve afiyet-i cenab-ı malûkaneye dua ve her türlü âfattan masun buyurulmalarını Cenab-ı Kibriya'dan niyaz eylediğim muhat-ı ilm-i âli buyurulduk-ta, ferman...» (*).

Mustafa Kemal

* * *

(*) İstifasını Padişah Sultan Vahideddin'e bildirdiği bu telgrafında Paşa, çok hürmetkârdır. Olabildiğince nezaketli bir dil kullanmaya özenmiştir. Çünkü, Padişah'a olan resmî bağlılığını koparmamış görünmeye büyük ehemmiyet vermektedir... Ona göre, zahirî kopma ise, işgal kuvvetlerinin baskısı ile olmuştur ve Padişah, bu duruma seyirci kalmak zorundadır. Esir Payıtaht ve esir Padişah...

MUSTAFA KEMAL PAŞA BOŞTA VE BOŞLUKTA MI KALACAKTI?

Mustafa Kemal Paşa'nın istifa beyannamesi, «mücahid bir ferd» olmanın azmini ve kararlılığını taşıyorsa da, aslında içinde bulunduğu büyük buhran bitmiş değildi (*). Bilâkis en şiddetli bir bunalma ve şaşkınlık doğuracak yüksekliğe ulaşmıştı.

İstifasını verdiği an, Kâzım Karabekir Paşa ve Rauf Bey, müşterek tavsiyelerinin yerine getirilmiş olmasından dolayı Mustafa Kemal'i tebrik etmişlerdi.

Ne var ki, vaziyet Mustafa Kemal'e göre içaçıcı değildir. İlk şüphesi de, Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik) Bey'dendir. Çünkü kendisini şöyle bir selamlayıp geçiverir (13).

«Diğer sivil ve asker yol arkadaşları merak ve telaş içindedirler.» Artık bu gece bambaşka bir gece olacaktır. Binbir muamma ve kasvet dolu... Şüphelerle, bilinmezliklerle dolu... Artık duygusuzlaşmaya başlamış bir heyecan zirvesiyle bitkin...

(*) Mustafa Kemal'in askerlikten istifasını bildiren beyanname şöyledir :

«Erzurum, 8 temmuz 1919

Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni amaline kurban etmemek için açılan millî mücahede uğrunda, milletle beraber serbest surette çalışmağa resmî ve askerî sıfatım artık mani olmağa başladı. Bu mukaddes gaye için milletle beraber nihayete kadar çalışmağa mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle, pek aşıkı bulunduğum silk-i celîl-i askeriye bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gaye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere milletin sinesinde bir ferd-i mücahid suretiyle bulunmakta olduğumu tamimen arz ve ilan eylerim.

M. Kemal»

(13) Tek Adam — C. 2, S. 110.

Mustafa Kemal Paşa, «bir an önce odasına çekilmek ister. Çekilir. Kendi kendine, kendisiyle baş başa kalınca, kendisiyle konuşacaktır.

Ama gece bir türlü bitmez. Tanyeri bir türlü ağarmaz. Ertesi sabah onu ilk görenler, bir başka insanla karşılaşırlar:

İçine dönüktür. Yüzü süzülmüştür. Her karşılaştığının yüzüne biraz çekingen, biraz uzunca bakar, her karşılaştığının gözlerinden içini okumaya çalışır. Bu gözlerde çeşitli manalar bulur.

Karar gecesi sona ermiştir ama, buhran saatleri daha bitmemiştir...» (14).

* * *

ŞİMDİ NE OLACAK?

Mustafa Kemal Paşa, daha önce metnini yazdığımız istifa beyannamesini orduya ve bütün millete bildirmişti (*). Ancak, kendisinin tek başına böyle

---

(*) 9 temmuz günü matbaaya verilen bu tamimin 800 adet bastırıldığı ve yardımı beklenen bütün müessese ve şahıslara gönderildiği bilinmektedir. Gerek bu yüzlerce zarfın yazılması ve gerekse gelen mektuplara cevap yazılması vazifesini Mustafa Kemal bizzat kendisi yapmıştı...

Bu işler için sabahlamış ve fakat vazgeçmemiştir. O kadar ki, ümidini ve neşesini hiç kaybetmeyen Rauf Bey'e takılarak şöyle söylemektedir:

«Kader bana en ağır cezayı verdi: Katip oldum!..»

Cemal Kutay, şöyle diyor bu mevzuda:

«Nasıl bir duygu ile bilinmez, bu karar gecesinden Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisliğine kadar geçen günler içinde bu, kendisine ait işleri şahsen kendisi yapmak hissi hâkim oldu.»

Nasıl bir duygu ile bilinmez mi, yoksa geçmiş sayfalardaki izahlardan pekala anlaşılır mı?..

(14) A.g.e. — S. 110 - 111.

bir istifa kararı vermiş olması nasıl bir tesir meydana getirecekti? Belki de o günün şartları içinde ters tepki yapacaktı. İşte bunu önlemek için yalnız olmadığını ve çok güvenilir kimselerle birlikte bulunduğunu göstermesi gerekiyordu. Bu yolla, sarsılan nüfuz ve tesirini de kısmen kurtarabilecekti...

Bu hususu temin edebilecek en tesirli çare, halkın Hamidiye Kahramanı olarak tanıdığı eski Bahriye Nazırı Rauf Beyle birlikte olduğunu göstermekti. Nitekim bu çareye başvuruldu...

Rauf Bey de beyannamesini vatanın en ücra köşelerine kadar duyurulması dileğiyle yayınladı...

* * *

BİR SÜRPRİZ OLAY

Mustafa Kemal Paşa'dan çok önceleri Erzurum Kongresi'nin 10 Temmuz 1919 günü toplanması kararlaştırılmıştı. Fakat, bir kısım delegenin o tarihe kadar Erzurum'a gelememesi sebebiyle, kongre tarihi tehir edilmişti.

İşte o günlerde karanlık bir meçhule dalmış, kararsızlıklarla, endişelerle dolu yaşayan Mustafa Kemal'i çok sarsan sürpriz bir olay vardır. Mustafa Kemal, bütün ünvan ve rütbelerinden sıyrılmış olarak sadece Mustafa Kemal'dir. Ve Kâzım Karabekir Paşa'dan beklediğini başına getiren bir başka Kâzım (Dirik) vardır, karşısında...

Hadiseyi Rauf (Orbay) Bey'in hatıralarından dinleyelim :

«Hatırımda kaldığına göre, 10 Temmuz 1919 günü mutad olduğu üzere Mustafa Kemal Paşa ile, yirmi dört saatlik birikmiş işleri ve bu arada gelen tel-

graf ve mektupları gözden geçirerek, icap edenleri cevaplandırmak üzere buluşmuştuk.

Miralay Kâzım Bey (Dirik) de, her günkü gibi, bu işimizde kâtiplik vazifesini görmek üzere, elindeki dosya ve evrak ile bize iltihak etti. Gelen evrak okundu. Cevaplarının müsveddeleri de hazırlanıp, işimiz bitince, Kâzım Bey birden bire değişiverdi:

Daha on beş gün evvel, Paşa ile sonuna kadar aynı maksat ve gaye uğrunda çalışacağına şeref ve namusu üzerine yemin ederek söz vermiş olan Erkân-ı Harp Miralayı (Kurmay Albay) Kâzım Bey, ayağa kalktı ve kemal-i sükûnetle Kemal Paşa'ya dönerek, aynen şu sözleri söyledi:

«— Paşam, siz askerlikten istifa ettiniz.

Benim de, bundan sonra bu vazifeye devamıma imkân kalmadı. Müsaadenizle Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'dan askeri bir vazife isteyeceğim. Evrakımı kime teslim etmemi emir buyuruyorsunuz» dedi...

Mustafa Kemal Paşa, hiç beklemediği bu hareket karşısında sarardı ve çok sarsıldı. Tabir-i mahsusiyle vurulmuşa döndü ve:

«— Yaaa... Öyle mi efendim?... Peki efendim... Evrakı Hüsrev Bey'e devrediniz efendim...» sözleriyle Kâzım Bey'e yol verdi.

Erkân-ı Harbiye Miralayı Kâzım Bey, kendisine has bir çalımlı tavırla odadan çıktı, gitti.

Mustafa Kemal Paşa yığılmış olduğu koltukta bir müddet düşündükten sonra, bana dönerek:

«— Rauf, gördün mü? Ben haklı değil mi imişim? Devlet makam ve mesnedinin kıymetini gördün mü?

Dün benim ile en yüksek gaye ve şüphe götürmeyecek kadar samimiyetle çalışan bu adamın, şu ha-

bir istifa kararı vermiş olması nasıl bir tesir meydana getirecekti? Belki de o günün şartları içinde ters tepki yapacaktı. İşte bunu önlemek için yalnız olmadığını ve çok güvenilir kimselerle birlikte bulunduğunu göstermesi gerekiyordu. Bu yolla, sarsılan nüfuz ve tesirini de kısmen kurtarabilecekti...

Bu hususu temin edebilecek en tesirli çare, halkın Hamidiye Kahramanı olarak tanıdığı eski Bahriye Nazırı Rauf Beyle birlikte olduğunu göstermekti. Nitekim bu çareye başvuruldu...

Rauf Bey de beyannamesini vatanın en ücra köşelerine kadar duyurulması dileğiyle yayınladı...

* * *

BİR SÜRPRİZ OLAY

Mustafa Kemal Paşa'dan çok önceleri Erzurum Kongresi'nin 10 Temmuz 1919 günü toplanması kararlaştırılmıştı. Fakat, bir kısım delegenin o tarihe kadar Erzurum'a gelememesi sebebiyle, kongre tarihi tehir edilmişti.

İşte o günlerde karanlık bir meçhule dalmış, kararsızlıklarla, endişelerle dolu yaşayan Mustafa Kemal'i çok sarsan sürpriz bir olay vardır. Mustafa Kemal, bütün ünvan ve rütbelerinden sıyrılmış olarak sadece Mustafa Kemal'dir. Ve Kâzım Karabekir Paşa'dan beklediğini başına getiren bir başka Kâzım (Dirik) vardır, karşısında...

Hadiseyi Rauf (Orbay) Bey'in hatıralarından dinleyelim :

«Hatırımda kaldığına göre, 10 Temmuz 1919 günü mutad olduğu üzere Mustafa Kemal Paşa ile, yirmi dört saatlik birikmiş işleri ve bu arada gelen tel-

graf ve mektupları gözden geçirerek, icap edenleri cevaplandırmak üzere buluşmuştuk.

Miralay Kâzım Bey (Dirik) de, her günkü gibi, bu işimizde kâtiplik vazifesini görmek üzere, elindeki dosya ve evrak ile bize iltihak etti. Gelen evrak okundu. Cevaplarının müsveddeleri de hazırlanıp, işimiz bitince, Kâzım Bey birden bire değişiverdi:

Daha on beş gün evvel, Paşa ile sonuna kadar aynı maksat ve gaye uğrunda çalışacağına şeref ve namusu üzerine yemin ederek söz vermiş olan Erkân-ı Harp Miralayı (Kurmay Albay) Kâzım Bey, ayağa kalktı ve kemal-i sükûnetle Kemal Paşa'ya dönerek, aynen şu sözleri söyledi:

«— Paşam, siz askerlikten istifa ettiniz.

Benim de, bundan sonra bu vazifeye devamıma imkân kalmadı. Müsaadenizle Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'dan askerî bir vazife isteyeceğim. Evrakımı kime teslim etmemi emir buyuruyorsunuz» dedi...

Mustafa Kemal Paşa, hiç beklemediği bu hareket karşısında sarardı ve çok sarsıldı. Tabir-i mahsusiyle vurulmuşa döndü ve:

«— Yaaa... Öyle mi efendim?... Peki efendim... Evrakı Hüsrev Bey'e devrediniz efendim...» sözleriyle Kâzım Bey'e yol verdi.

Erkân-ı Harbiye Miralayı Kâzım Bey, kendisine has bir çalımlı tavırla odadan çıktı, gitti.

Mustafa Kemal Paşa yığılmış olduğu koltukta bir müddet düşündükten sonra, bana dönerek:

«— Rauf, gördün mü? Ben haklı değil mi imişim? Devlet makam ve mesnedinin kıymetini gördün mü?

Dün benim ile en yüksek gaye ve şüphe götürmeyecek kadar samimiyetle çalışan bu adamın, şu ha-

reketi, benim görüşümdeki isabeti teyit etmedi mi?» dedi...

Çok me'yus idi...»

* * *

AYAK ALTINDA EZİLMEMEK İÇİN

Rauf Bey'in bundan sonra anlatacakları, hem Paşa'nın içinde bulunduğu yılgınlık ve bitkinliği; hem de İstanbul'dan beraberinde getirdiği Erkân-ı Harbi Kâzım Bey'in vefasızlığıyla nasıl vurulmuş olduğunu enteresan bir şekilde göstermektedir.

«1909 yılındaki 31 Mart askerî ihtilâlini bastırmak üzere İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'nda, Erkân-ı Harp Kolağası iken tanıdığım Mustafa Kemal ile, İtalyanların Trablusgarb'a saldırışları üzerine ve merhum Enver Paşa ile Bingazi bölgesinin müdafaası için tertip edilmiş Kolordu Erkân-ı Harbiyesinde, benim de Çanakkale'de Hamidiye süvarisi olarak bulunduğum zaman Maydos'taki karargâhlarında sık sık buluşmuş ve çetin askerî meselelerin münakaşa ve tehlilinde, derin nüfuz-u nazar ve amel-i tecrübelerine ve muhakemesinin sükûnetine şahit olmuş, Umumî Harp esnasında, iki kere çok ma'kus ve hayatına malolabilecek kadar tehlikelere maruz kaldığı zamanlarda da yanında bulunmak suretiyle, her hal ve hareketine yakından vâkıf bulunduğum Mustafa Kemal Paşa'nın bu vak'a karşısında gösterdiği yeis ve fütûrun benzerine hiç şahit olmamıştım.

Şöyle dedim:

«— Miralay Kâzım Bey'in ahdine vefasızlık ederek sizden ayrılması elbette çirkin harekettir. Fakat,

sizin, istifanızla bir kat daha yükselen mevki ve artan nüfuzunuza asla nakise (noksanlık) vermez.

Bu gibi zayıf unsurların, işin başında, kendilerinden bertaraf olmaları, daha çetin zamanlarda ayrılmalarından hayırlıdır ve isabet olmuştur» diyerek kendisini teselliye çalıştım.

«— Rauf, bu görüş, hissen doğrudur, amma fiiliyatta yeri yoktur. Şimdi şahidi olduğumuz hareket, inşaallah bir başlangıç değildir. Seninle benim yapacağımız bir şey kaldı, o da emin bir yere çekilip, ayak altında ezilmemeğe çalışmaktır.»

Ben, aynı kanaatte olmadığımı, istifası suretiyle ve bir ferd-i millet olarak, vatanın müdafaası ve kurtarılmasına çalışacağı yolundaki beyanatı üzerine gerek ordu, gerekse millet nazarında bir kat daha muhabbet celbettiğini söyledim ve herhalde Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın:

«— Rauf, bu dava her cephede müstevlilerle vuruşmakla başlıyacak ve askeri galibiyetle memleketimiz kurtulacaktır. Bu halde, bize kumanda etmek meziyet ve kudretini haiz yegâne şahsiyet de Mustafa Kemal Paşa'dır» dediğini naklettim.

Bunun üzerine son derece me'yus bir halde:

«— İnşaallah öyledir... Allah belâsını versin, şu Amerikalılar manda mıdır, nedir, biran evvel kabul etseler de memleket de, millet de, bu herc ü merçten kurtulsa...» sözlerini, fart-ı yeis ve heyecanla kendi kendine konuşur gibi tekrar etti...» (*).

* * *

(*) Amerikan mandası, o günlerin bazı aydınlarınca tek çare olarak gösterilmekteydi. Bilhassa İstanbul'daki asker, sivil bir kısım aydınlar, bu hususta ciddî çalışmalar yapmaktaydılar. Milletin kurtuluşunu Amerika'nın himayesine girmekte bulanlar arasında; İsmet İnönü, Halide Edip Adıvar ve Ahmet Emin Yalman gibi ünlüler de vardı.

SÜRPRİZ ŞEKİL DEĞİŞTİRİYOR

Rauf Bey, sürprizin tam tersine dönüp bir başka heyecanla devam edişini şöyle anlatıyor:

«Tam bu sırada, yaveri Cevad Abbas telâşlı bir tavırla bulunduğumuz odaya girerek:

— Efendim, Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa geliyor, dedi...

Paşa, şaşkın bir hal aldı, sarardı.

Daha evvel Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın, Üçüncü Ordu kıt'aları müfettişlik ve vekâletini Kâzım Karabekir Paşa'ya teklif ederek, Mustafa Kemal Paşa ile beni fiiliyattan menetmesi yolundaki tebliğini biliyordu.

Bunun tesiri altında olarak, çok şüpheli ve endişeli nazarlarla, bana bakıp, acı acı gülümseyerek lisan-ı hal ile sanki:

— Gördün mü? Dediklerim doğru değil mi imiş? der bir vaziyet aldı ve yaverine:

— Buyursunlar, dedi...

Kâzım Karabekir Paşa, kendinden yüksek rütbede birini resmen ziyarette âdet olan tavır ve kıyafetle odaya girdi ve Paşa'yı hürmetle selamlayarak:

— Kumandamda bulunan zabitlerle efradın hürmet ve tazimlerini arza geldim. Siz, bundan evvel olduğu gibi, bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız. Kolordu Kumandanına mahsus araba ile maiyetinize bir takım süvari getirdim. Hepimiz emrinizdeyiz Paşam...» dedi.

Mustafa Kemal Paşa, sendellyerek ayağa kalkıp, Kâzım Karabekir Paşa'nın üzerine atıldı ve boynuna sarılarak, yanaklarından tekrar tekrar öptü, ona teşekkür etti...

Bu andan itibaren de muhitimizden yeis ve fütur havası silinip gitti...» (15).

***

Milli mücadelenin en mühim şahsiyetlerinden biri olan Rauf Bey'in bu şahadeti, yakın tarihimizin pek dikkate değer bir hâdisesidir. Eğer, bir kadirbilirlik ve vefa duygusuyla tesbit edilmemiş olsaydı, bu gerçek de, belki binlercesi gibi bilinmezlik toprağında kaybolacaktı. Nitekim, bu gerçeklere göz kapamış tarihlerimizin satırlarında bu şerefli vatanseverlik tablosundan eser bile yoktur... (*).

---

(15) İstiklal Harbimiz — Vesikalar Bölümü.

(*) Yakın tarihimizin acı bir hakikatidir ki, hadiselerin içinde bulunan bir çok şahsiyet, konuşmaktan çekinmiştir... Hatıra yazmamıştır. Ters yüz edilmiş gerçekler karşısında hep susmayı, hep itham ve hatta iftiraları cevapsız bırakmayı tercih etmişlerdir. Bu açıdan bakınca, hatıralariyle yakın tarihimize ışık tutan Kâzım Karabekir Paşa'yı bir daha minnet ve şükranla anmak zorundayız. Zira o, emsallerinden bu hususta da ayrılmaktadır...

Rauf Orbay'ın yukarıda naklettiğimiz şahadeti bile, bir müthiş yalanın tahriki olmasa, gün yüzü göremeyecekti. Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı 4 temmuz 1941 tarihli bir mektupla, durumu şöyle açıklamaktadır :

«Aziz kardeşim,

Bugünkü ULUS Gazetesinde Trakya Umumi Müfettişi Kâzım Dirik'in ölümünü ve bu münasebetle yazılan hal tercümesini okudum. Bu meyanda âtide aynen naklettiğim fıkraya gözüm takıldı. Ruhumda isyan duydum :

«General Dirik, bir faniye nasip olacak en büyük talihe, Atatürk'ün emrinde ve onun Erkân-ı Harbiye Reisi sıfatiyle Anadolu'ya geçmekle mazhar olmuştur.

Ebedi Şef, resmi sıfat ve selahiyetten mücerret olarak yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez tükenmez feyiz ve kudret menbaından ilham ve kuvvet alarak mücâdeleye başladığı anda, onun emirlerini —tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi mafevk kumandanı imiş gibi— ifa

edenler arasında kendi Erkân-ı Harbiye Reisi Kâzım Dirik de vardı.»

⁂

Bu şekilde, hakikati tam aksine, hayasızca ve henüz benim hayatta bulunduğum bir zamanda tahrif ve tesbit edilmesine tahammüle mecalim kalmadı.

On beş senedir şahsım aleyhine ve her vasıtaya müracaatla yapılan tezvirata, memleket ve milletimizin geçirmekte olduğu hayati ve çok müşkil zamanlarda, velev iftiralara cevap ve müdafaa hakkı için olsa da cevap vermeyi doğru bulmamış ve çok müşkül olmasına rağmen, bu kanaatimi değiştirmemiş idim...

Bugün de aynı kanaatte olduğumdan, neşriyat yolunu doğru bulmadım. Fakat hakikati yazı ile size yazmaktan men-i nefse de imkân bulamadım. Bu yüzden, bu babda bildiklerimi aşağıya nakil suretiyle teselli bulmaya çalıştım...» (16).

⁂

Burada dikkate değer ikinci nokta da, tarihi hakikatlere ters ve zıt olarak Kâzım Dirik'in müdafaasının yapılmasıdır. Bunun neden böyle olduğunu anlayabilmek için Kâzım Dirik'in hayatının daha sonraki safhalarına bir göz atmak yetecektir.

Kâzım Dirik, her ne kadar, o kararsız Erzurum günlerinde, evraklarını teslim ederek çalımlı bir tarzda Mustafa Kemal'i terketmişse de, daha sonraları durumu değişmiştir... Zor ve kararsız günlerinde Paşa'yı yalnız bırakmayı uygun görmüşse de, daha sonraki günlerde Mustafa Kemal'in yakınlığını tekrar kazanmayı becerebilmiştir. Bir başka deyişle, geçmişi unutturup, kendini affettirmiştir. Zaten ilk günlerin vefa ve dostlukları da, daha sonraki günlerde vefasızlık ve adavete dönecektir... Kapkaranlık günlerde, istiklal için emek ve gayret sahibi olarak görünmeyenlerin; zaferden sonra makam ve mevki için, diğerlerini göstermeyecek biçimde boy göstermeleri, çok hazin bir hakikatimizdir... Zemin ve zaman bunlara yaramıştır. İkbal kapıları böylelerine açılmıştır...

Kâzım Dirik; 1920 ağustosunda, Mustafa Kemal Paşa'nın hoşgörürlüğüne ve Kâzım Karabekir Paşa'nın insaf ve takdi-

(16) A.g.e.

rine mazhar olarak Mevki Kumandanlığına ve vali vekilliğine tayin edilmiştir (17).

Suilstimal dedikodulariyle buradan alınan Kâzım (Dirik) Bey, Karabekir Paşa tarafından Erzurum dışında vazifelendirildi. Ruslarla diplomatik münasebetlerde vazife aldı. Kurtuluş Savaşı sırasında çeşitli askeri vazifelerde bulunduktan sonra, 1922'de general oldu. Daha sonra Bitlis Valisi olarak idari hizmetler yaptı. 1926'da İzmir Valisi oldu. 1935'te tayin edildiği Trakya Bölgesi Umumi Müfettişliğinde ise, ölümüne kadar kaldı (3 Temmuz 1941) (18).

Tek Parti-Tek Şef devrinin yayın organı olan Ulus Gazetesinin tarihi bir hadiseyi çarpıtarak, hatta tersine çevirerek vermesi gayet normal bir hadise idi... Zira o günlerden çok sonraları bile, sıcaklığı göz ve gönüllerde buram buram duran taptaze hadiseler mektep kitaplarında bile tamamen yalanlaştırılarak verilmiştir...

Bu bakımdandır ki, rahmetli Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı mektubun sebebini, uzun satırların sonunda yeniden izah lüzumunu duymuş... Şöyle bitiriyor mektubunu :

«Aziz kardeşim Kâzım Karabekir,

Kâzım Dirik'in ölümü münasebetiyle ULUS Gazetesinde çıkan tercüme-i halinde, Mustafa Kemal Paşa'nın milli harekatta Erkân-ı Harp Reisi bulunduğu ve Paşa askerlikten istifa ettikten sonra da aynı itaatle maiyetinde çalıştığını ifade eden fıkrayı okuyunca, yukarıdan beri yazdığım ve o günden beri kalbimde ve fikrimde canlı olarak yaşattığım vak'aları kağıt üzerine koymağı bu gibi şahadetlere ihtiyacınız olmadığını bilmekle beraber, size göndermeyi milli, vatani bir borç bildim.

Geçen haziran ayında altmış yaşına girdim (1940). On bir yaşında iken Bahriye Mektebine girmek suretiyle, vatan ve millet hizmetini meslek edindim. O günden bugüne kadar, sevgili vatan ve büyük aziz milletimizin başına gelen ve geçenlerin hepsine çok yakından, diyebilirim ki içinden şahid oldum.

Fakak aziz kardeşim,

Bütün bu müddet zarfında, 1919 senesi temmuzunun onun-

(17) Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar — F. Tevetoğlu — S. 122.

(18) A.g.e. — S. 122 - 128.

cu günü, Erzurum'da, bugün Atatürk Evi namını taşıyan evin, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'ya yatak odası vazifesi gören odada şahid olduğum, «meslekte sebat, gayeye sadakat, ahde vefa ve en yüksek feragat-i nefsin» o mertebe samimi ve yüksek misaline şahid olmamış idim.

Bu müşahedemi lazım geldikçe ve hatta fırsat buldukça, her zaman, her yerde söylemeyi, tekrar etmeyi vicdan borcu bildim. Bu gün de size yazmağa saik, aynı duygudur. Bu vesile ile de sönmez, tükenmez kardeş sevgi ve saygılarımızın kabulünü niyaz eylerim Kara-Bekir'im...»

* * *

KARABEKİR PAŞA'NIN GARANTİSİ

Kâzım Karabekir Paşa, bu kritik günlerin üzgün ve telaşlı Mustafa Kemal'ine, yazılı bir garanti ile de moral vermek istemişti (19). Zira pekalâ görülmekte idi ki, Mustafa Kemal'in tedirginliği sadece şifahi bir destekle geçecek gibi görünmekte idi...

Şimdi bu tarihi dönüm noktası günlerinin hikâyesini, bir de hadisenin kahramanından, Karabekir Paşa'dan dinleyelim:

«Temmuzun sekizinci günü (*) Saray'la giriştiği uzun bir muhabere sonunda, Mustafa Kemal Paşa, Ordu Müfettişliği vazifesine nihayet verildiğini gördü. Derhal askerlikten istifa ile, mukabele-i bilmisil

(19) Anadolu İhtilâli — S. Selek — S. 268.

(*) Daha önce de belirttiğimiz gibi, 7. günü gecesi olması daha doğrudur. Belki de bazı hatıralarda görüşmenin 8 temmuz olarak geçmesi, 7. günün akşamı gece yarısına doğru gerçekleşmiş olmasındandır. Gece yarısından 8. gün girmiş sayılacağından bazı hatıra sahipleri görüşme tarihini 8 temmuz olarak kaydetmektedirler... Fakat tarih ne olursa olsun, istifanın Saray'la görüşmeden ve azil haberinden önce olmayıp sonra olduğu kesindir.

yaparak millî teşkilâtın başına geçmesini, orada telgraf makinesi başında kendisine teklif ettim.

Teklifimi kabul ile askerlikten istifa etti. Fakat o esnada vaziyetin birdenbire bu şekil alışından pek memnun olduğu her halinden belli oluyordu. Döne dolaşa nihayet, yine benim fikrime —İstanbul'da iken bilhassa ısrarla rica ettiğim veçhile— benim yanıma, hem de bir millet ferdi olarak gelmiş bulunuyordu. Amma, acaba şimdi ben ne yapacaktım?..

Bu kadar sür'atle böyle bir vaziyet olabileceğini belki hiç tahmin etmemiş olduğu için, şimdi yalnız Ordu Müfettişliği vazifesinden değil, bunca yıldır üniformasını taşıyarak, havasına alışmış olduğu, pek sevdiği askerlikten de çekilmişti. Muhakkak ki, hayatının en üzüntülü dakikalarını yaşıyordu...

Büyük bir merak ve heyecan içinde olduğu gözle görülüyordu. Acaba şimdi, kendisine karşı nasıl bir vaziyet alacaktım, nasıl bir tavır takınacak, ne yapacaktım?...

***

Bana gelince, olup bitenler benim için pek tabii idi. Her şey, öteden beri tahmin ve tasavvur edip, özlediğim şekilde cereyan ederek en tabii neticeye varmıştı. Bir lahza bile tereddüt etmedim. Rauf Bey'le birlikte oturdukları odaya gittim. İçeri girer girmez Mustafa Kemal'in karşısında, Ordu Müfettişi bulunduğu zamankinden çok daha saygılı bir tavırla, hemen hazır ol vaziyeti aldım ve bir selâm vererek:

— Bir emriniz var mı Paşam? Şimdi nazarımda daha büyüksünüz. Artık millî reisliği deruhte buyuruyorsunuz, dedim...

Mustafa Kemal, bu hareketim karşısında, o derece mütehassis oldu ki, kendini tutamadı, sendele-

di, sararmış yüzü biraz düzeldi ve bana, teşekkürler ederek, uzun uzun baktı ve pek büyük bir hürmetle ellerimi sıktı.

***

Ben, ne o zaman ne de sonraları, bazılarının bir türlü anlayamadıkları bir şeyi yaptığım, yani bana tevdi edilmiş bir makamı, kendi elimle başkasına bahşettiğim o anda, memleketime ancak bu suretle, bu hareketimle faydalı olabileceğime ve bunu böyle yapmanın benim için vatan ve millet borcu olduğuna inanmış olmaktan başka bir duygu ile mütehassis değildim...

Evet, o anda vatanımın yüksek menfaatleri, benim herşeye rağmen, böyle davranarak, âdeta eli kolu bağlı ve tamamen atıl bir vaziyete getirilmiş olan Mustafa Kemal'i, baş yapıp millete de öyle tanıtıp kabul ettirmemi âmirdi.

Nitekim öyle yaptım ve yaptıktan sonra, 13 Temmuz 1919 günü Mustafa Kemal Paşa ile, ondan evvel askerlikten ayrılmış olan pek değerli arkadaşımız Rauf Bey'e, bilhassa millî mücadeleye kuvvet vermek ve Paşa'nın yüzünde sezdiğim üzüntü ve yeisi gidermek maksadiyle, aşağıdaki mektupları yazdım:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Hizmet ve fedakârlığı bütün cihanca müsellem olan, ordu ve milletin mabihi'l-iftiharı bulunan zat-ı samilerinin istifaya mecburiyetlerinden dolayı, şahsım ve kolordum son derece mütehassistir.

Yalnız, millî gayemiz için mücahededen hiç bir an geri durulmayacağı hakkındaki vaitlerinizle müteselli olduğumuzu arz ile vatan ve milletimiz için her türlü mesaide Cenab-ı Hakk'ın muvaffakiyetler ihsan buyurmasını tazarru eder, kolordumun ihtira-

mat ve tazimat-ı mahsusasını takdim eylerim efendim.

On Beşinci Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

***

Esbak Bahriye Nazırı Rauf Beyefendi Hazretlerine,

Şimdiye kadar vatana pek şanlı ve şerefli hizmetler ifasiyle, millî tarihimize kıymetli sahifeler yazdıran zat-ı samileri gibi bir hükûmet reculünün, vatan ve milletin saadet ve selameti için bir fert sıfatiyle çalışmak üzere, bütün varlığından vazgeçerek Erzurum'a teşrif ve bu mukaddes gaye uğrunda her türlü fedakârlığı ihtiyar buyurması, vatanın kurtarılması için yürekleri çarpan bütün insanlara büyük bir teselli ve ümit bahşetmiştir.

Her hususta muvaffakiyetlerini ve mülk-ü millete faydalı hizmetler ifasına mazhariyetlerini Cenab-ı Hak'tan temenni ile ihtiramat ve tazimat-ı faikamı takdim eylerim efendim.

On Beşinci Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

***

Kâzım Karabekir Paşa, bu fevkalade «civanmertlik alâmeti olan güzel ve tarihî jesti» ile, millî mücadelenin akışına yön vermiştir (20).

Sonraları tamamen unutulan, unutturulan bu civanmertliğin hikâyesi bile tek başına gençliğimize güzel bir örnek teşkil etmeğe yetecek güzelliktedir... Eğer, zaferden sonraki gidişin siyasî endişelerle süngер çekmesi olmasa idi...

(20) Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar — S. 136.

Bilhassa yakın tarih içinde yaşamış örnek şahsiyetler süngerlenince, gençlik örneksiz kalmıştır. Çünkü, gençlik, mücerret fikirden ziyade, fikirleri temsil eden şahsiyetlere daha kolay bağlanmaktadır... Alim bir doktorumuz bu hususta şöyle diyor:

«— Örnek adamlar olmadıkça, bir millette kıymet yetişmez. Gençler hayatlarında ve mesleklerinde kendilerine bir örnek seçerler. Bunu bulamazlarsa, rasgele yetişirler!» (21).

Rasgele veya yabancı örneklerin öksesine takılarak... Ne hazindir ki, bugün gençliğimiz bu korkunç dramı yaşamaktadır.

* * *

DİĞER DESTEKLER

Mustafa Kemal, Karabekir Paşa'dan sonra, Anadolu'daki belli başlı askeri makamlarca da desteklenıyordu. Bilhassa, Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuad (Cebesoy) Paşa, Mustafa Kemal'i teselli ve takviye etmekten geri kalmıyordu. Ali Fuad Paşa'nın telgrafı şöyle idi:

«Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Dört taraftan düçâr-ı tearruz olan mukaddes vatanımız en buhran-engiz günleri yaşamakta ve kırk asırdır hâkim olan büyük milletimize esaret zenciri vurulmak istenilmekte iken, vatanperver her kalpte tuğyan eden hiss-i vatan ve fedakârinin başına geçerek, azm ve irade-i milliyeyi izhar ve i'lâya çalışan zat-ı âli-i kumandanlerinin, yine bu mukaddes maksadın icrasının tamamlanması ve muvaffakiyetin te-

(21) Milliyet Gazetesi — Akil Muhtar — B. Felek'ten — 21 Ekim 1979.

mini için mukaddes askerlik mesleğinden silk-i celil-i cihada iltihak suretiyle çekilmeleri, bendeleri başta olduğu halde kolordu ve mıntıkam dahilinde bulunan bilumum kumandan ve mülki memurları dağdâr-ı teessüf etti.

Fakat teveccüh edilen milli maksadın başında, mani gördükçe azmi artan bir ferd-i mücahid olarak çalışmaları müjdesi, bu teessürü izale ile beraber aynı gayeyi istihdaf eden bilumum erbab-ı hamiyeti de mani gördükçe makam-ı resmiden tecerrüd suretiyle mücahedede zat-ı devletlerine peyrev olacaklarına itimad buyurulmasını arzeylerim. Devam-ı muvaffakiyet-i âliyelerini Allah-ü Azimüşşân'dan tazarru' eyleriz...»

İkinci Ordu Müfettişliğinden gelen telgrafta ise, Paşa'nın istifasından duyulan üzüntü dile getirilmiş, fakat vatanın kurtarılmasına yönelik bir hareket olduğu için de gıpta edilen bir hareket olarak görüldüğü belirtilmişti... Telgraf şöyle bitmekteydi:

«Cümleten muhterem ellerinden öperek vatanın hayrına matuf her bir emellerinde tevkifat-ı İlâhiyyeye mazhar olmalarını, İkinci Ordu Kıtaları Müfettişliği namına temenni ile cümlemizin vatan hizmetlerinde muvaffakiyetlerini Cenab-ı Hak'tan niyaz eylerim, efendim.» (22).

*
**

Erzurum dışındaki bu yardım işaretleri de çok mühim olmakla beraber; asıl önemli destek, yine Erzurum'dan gelmekteydi. Kâzım Karabekir Paşa'nın yardım edip birlikte çalıştığı Erzurum Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Paşa'ya sinesini büyük bir iti-

(22) Mondros'tan Mudanya'ya Kadar — Dr. Selahattin Tansel — C. 11, S. 42 - 43.

matla açıyordu... Bu büyük itimatta Karabekir Paşa'nın rolü bulunduğu ileriki hadiselerde açıkça görülecektir.

Mustafa Kemal bu cemiyete istifasını 9 temmuzda bildirmişti. 10 temmuzda gelen cevap, Paşa'yı içinde bulunduğu endişeden biraz daha kurtarmaktaydı. Cemiyet, gönderdiği yazı ile, kendisinin «Heyet-i Fa'ale» başkanlığına, Rauf Bey'in de ikinci başkanlığa seçildiğini bildiriyordu. Heyet-i Fa'ale, Erzurum Kongresi hazırlıklariyle meşgul bulunan beş kişilik bir heyetti... Heyetin ilk başkanı Hoca Raif Efendi, diğer üyeleri de, Emekli Binbaşı Süleyman, Emekli Binbaşı Kâzım, Gazeteci Necati, Dursunbeyzade Cevad Beylerden meydana geliyordu.

Endişelerinden kurtulan Mustafa Kemal, derhal harekete geçti ve aynı gün ilk toplantıyı yaptı. 10 temmuzda yapılması çok önceleri kararlaştırılan Erzurum Kongresinin, delegelerin tamamiyle gelememesi sebebiyle 23 temmuza bırakılması kararlaştırıldı. Daha sonra da kongrede görüşülmesi gereken hususların tesbit edilmesine başlandı... (23).

⁂

Herşeyin bittiğini zannettiği en ümitsiz gününde Mustafa Kemal'i bağrına basan ve müzahir olan ilk sivil teşkilat Erzurum Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti idi... Ve gerçekten de, Paşa'nın kararsız ruhu fevkalade ferahlamıştı bu jestle... Fakat bu ferahlık uzun sürmeyecek ve yeni bir buhranla Mustafa Kemal tekrar sarsılacaktır.

* * *

(23) Erzurum Kongresi — S. 64.

MUSTAFA KEMAL'İN DELEGELİĞİ

Mustafa Kemal Paşa'yı kongre öncesinde en çok sarsan ikinci hâdise, onun delegeliği meselesi oldu... Daha önce de belirttiğimiz gibi, Erzurum Kongresi, Paşa'nın gelişinden bir hayli zaman önce karara bağlanmıştı. Karardan da öte, hazırlıklar tamamlanmış ve katılacak delegelerin (murahhas) seçimi de yapılmıştı.

Kongre'nin yapılması gereken tarih, 10 temmuz olmasına rağmen, o tarihte henüz gelemeyen delegelerin bulunması sebebiyle 23 temmuza tehir edilmişti...

İşte kongre çalışmaları bu safhada iken, Mustafa Kemal, kongreye girme talebinde bulunmuştu. Halbuki, bu talebin o merhalede gerçekleşebilmesi ortaya çıkan gelişmelere ters düşmekteydi... Zira kongreye nereden, kaç temsilcinin katılacağı iyice kararlaşmış ve kesinleşmişti (*). Ve kongrenin o gün toplanamaması da sadece bir aksaklıktan ötürü idi...

Mustafa Kemal kongreye girme arzusunda değil, ısrarındaydı. Şöyle diyordu, o tarihten sekiz yıl sonra NUTUK'ta:

«Evvela, ben, behemehal kongreye girmeli ve onu idare etmeliydim. Çünkü zaman geçirmeksizin millî iradenin faaliyete geçirilmesi ve milletin bizzat fiilen ve silahlı olarak tedbirler almaya başlamasını sağlamak gereğine inanıyordum.

Bu esaslı noktaları takdir ve tesbit ettirebilmek

(*) Erzurum Kongresi için delege seçimlerini, Doğu Karadeniz'de, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti; diğer Doğu illerinde de Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti yapmıştı (24).

(24) A.g.e. — S. 65.

için kongrede tenvir ve irşat ve bizzat idare suretiyle çalışmamı lüzumlu görüyordum.» (25).

⁂

Kongre'ye mutlaka girmesi gerektiğini, alınacak kararların kendisi girmezse isabetli olamayacağı düşüncesine dayandıran Mustafa Kemal, bu arzusunu o kadar kolay gerçekleştiremeyecekti...

Çünkü bu mevzu, büyük münakaşalara sebep olmuştu. Mustafa Kemal aleyhine müthiş propagandalar oluyordu. M. Kemal, azlolunmasına ve kendisinin de askerlikten istifasına rağmen, ne üniformasını, ne de padişah kordonunu çıkarıp atamıyordu (26). Bu durum da delegeler arasında, bir nevi tahakküm isteği şeklinde yorumlanıyordu.

Bu nazik durum nihayet Kâzım Karabekir Paşa'nın müdahalesi ile önlenebilmiştir... Hâdisenin gerisini Paşa'dan dinleyelim:

«Ortaya çıkan mesele, beni pek müşkül vaziyete düşürerek hayli sıktı:

Erzurum Kongresi için toplanan azalar, ileri sürdükleri bazı sebeplerle, Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye katılmasını istemiyorlardı.

Erzurum Müdafaa-i Hukuk Merkezi Reisi Raif ile azalarından Necati Beyler bana gelerek, bu fikirlerini açıklayıp:

— Ordu Müfettişliğinden, hatta askerlikten istifa etmiş olmasına rağmen, hâlâ paşa üniformasıyle, padişah yaverliği kordonunu ve altun imtiyaz madalyasını üstünde taşıyan Mustafa Kemal Paşa'nın bu davranışından dolayı iyi niyetinden ve milli davaya

(25) Nutuk — G. Mustafa Kemal — C. 1, S. 69.
(26) İstiklâl Harbimiz — S. 75.

bağlılığından şüphe etmekte mazuruz, diyerek, benden, Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye katılmamasını temin etmemi ısrarla istediler.

Vaziyet çok nazikti. Doğup büyüdükleri vatan topraklarının düşman ayakları altına bırakılması tehlikesi karşısında çok daha evvelden harekete geçerek, müdafaa tertipleri almağa teşebbüs eden bu insanların, ne derece hassas olduklarını bildiğimden, henüz lâyıkıyla tanımadıkları Mustafa Kemal Paşa'ya karşı takındıkları bu tavrı, bir dereceye kadar mazur görmemek elden gelmiyordu.

Fakat herşeye rağmen, yapılması mümkün olan ne varsa yapıp, bu işi yoluna koymağa çalışacaktım. Evvela Mustafa Kemal Paşa'nın fikrini öğrenmek isteyerek, kendisine:

«— Sivas Kongresi doğrudan doğruya tarafınızdan tertip edildiğine göre, nasıl olsa oraya gideceksiniz. Erzurum Kongresi'ne de muhakkak girmek arzu buyuruyor musunuz?» dedim...

Bu sualim, Mustafa Kemal Paşa'ya fena tesir etti. O kadar ki, bir anda rengi attı. Belli idi ki, böyle bir sual karşısında kalacağını hiç tahmin ve tasavvur etmemişti. Cevabı şöyle demekten ibaret oldu:

«— Şu halde, her şeyi mahvolmuş bir insan vaziyetindeyim.»

*
**

Aramızdaki bu konuşma, Mustafa Kemal ile arkadaşlarına ayrılmış olan Erzurum müstahkem mevkiindeki odada cereyan ediyordu. Pencere tarafında Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey, kapı tarafında Raif ve Necati Beyler duruyorlar. Ben de bir pencere tarafına, bir kapı tarafına gidip gelerek, iki taraftakilerle pek yavaş konuştuğumdan taraflar, birbirlerinin seslerini işitmiyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa'ya, beni de cidden müteessir eden cevabı üzerine:

«— Üzülmeyiniz, dedim, sadece arzunuzu anlamak istedim. Şimdi anladığıma göre, pekâlâ... Siz de Rauf Bey de Erzurum murahhası (delegesi) olarak kongreye iştirak buyurursunuz...»

Sonra, Müdafaa-i Hukukçuların yanına giderek, onlara da:

— Mustafa Kemal Paşa, ordu kumandanlığını ve rütbesini, mahza vatanı, düştüğü büyük tehlikeden kurtarmak için lüzumlu gördüğü mücadelede, milli bir vazife almak maksadiyle bırakmıştır. Demek yarın, ben de böyle bir vaziyete girersem, aynı şekilde yadırganılır bir muameleye mi maruz kalacağım? dedim... Cevapları şu oldu:

— Hayır... Sizi tanırız. Size olan itimadımız, şahıslarımızdan fazladır... Her zaman başımızın üstündesiniz.

Ben de cevap verdim:

— Ben ve Mustafa Kemal, biriz. Hiç bir ayrılığımız yoktur. Bana olan itimadınızı, aynen ona da göstermenizi rica ederim. Şahsıma karşı olan muhabbet ve itimadınızı, ancak bu tarzda hareketlerinizden anlıyacağım.

***

Müdafaa-i Hukukçular, aynı zamanda kongreci de olduklarından, bana müsbet veya menfi bir cevap vermeden evvel, arkadaşlariyle görüşüp, az sonra dönmek üzere gittiler...

Ben, onlarla olan konuşmamı Mustafa Kemal Paşa'ya anlatmadımsa da, kendisi bir münakaşa olduğunu ve benim ısrarımı görüyordu (*).

(*) Karabekir Paşa'nın bu görüşmesini aynı odanın bir

Nihayet, gidenler, biraz sonra dönüp geldiler ve bana:

— Arkadaşlarımızla görüştük. Teklifinizi kabul ediyorlar. Sadece size olan muhabbet ve itimadımızı belirtmek için, hatırınızı kırmayarak Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'i Erzurum murahhasları olarak, kongreye alıyoruz. Gerçi azalarımız tamdı. Fakat iki arkadaş istifa edip, yerlerini bırakacaklar, dediler...

***

Kâzım Karabekir Paşa'ya olan sonsuz itimat ve muhabbetleri sebebiyle, Erzurumlular Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin kongreye aza olarak girmelerini kabul ettiler. Yakın tarihimizin bu çok mühim dönüm noktası da, emsali hâdiseler gibi unutturuldu. Ne resmî kitaplarda, ne de diğerlerinde yazılmadı...

Hadiselerde emeği ve kahramanlığı geçmiş şahsiyetler hep ademe mahkûm edildi... Üzerlerine meçhuliyet perdeleri çekildi... Adeta yaşayıp yaşamadıkları bile belli olmaz hale getirildiler... Bilhassa genç neslin gözünde, gönlünde ve hafızasında, üç-beş isimin dışında kahraman yoktur...

Genç hafızalarda üç-beş isim haricinde yer bulanlar da, sadece sövülmek ve lanetlenmek içindiler... Yıllarca böyle oldu. Merhum Nizamettin Nazif Bey, dertlenmekte ne kadar haklıdır...

Şöyle diyordu:

«...Halka bir Mustafa Kemal duyuruldu...

Bir de İsmet... Bir de Çakmak...

---

köşesinden dinlemekte olan Mustafa Kemal, o anda endişe ve ıztırap içinde kıvranıyordu... (27). Ne var ki bu buhran da, Karabekir'in yüksek feragat duygusuyla atlatılacaktı...

(27) A.g.e. — S. 76.

İlk ağızda biraz adları geçmiş olan Kâzım Karabekir, Rauf, Refet gibiler ne yapıldı yapıldı, unutturuldu... Başka memleketlerde olsa, heykelleri dikilip operaları oynanacak nice kahramanların hepsi meçhul kaldı.

Birinci Meclis'in bütün fedakâr şöhretleri zabıt ceridelerine gömüldü. Halbuki bir Kâzım Karabekir istemeseydi, Mustafa Kemal Erzurum'da kalamazdı; ve Dursunzade Cevad adlı bir genç istemeseydi Erzurum Kongresi'ne giremezdi meselâ...

Bir Kâzım Özalp az işler mi başarmıştı?

Kim biliyor?

Üç-beş kişi...

Söylenince kim inanıyor?

Hiç kimse...

Bir Ali Fuad Cebesoy Paşa'nın, bir Fahrettin Paşa'nın kaç okula resmi konulmuştur?

Hiç bir okula...» (28).

* * *

ÜNİFORMA MESELESİ

Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'ne delege olması, Erzurumlular arasında bir hayli münakaşaya mevzu olmuştu. «Çünkü, bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın 'Millî kuvveti istediği yere' sürükleyebileceğinden korkuluyordu.» (29).

Bu endişenin ortaya çıkmasına sebep de, Mustafa Kemal Paşa'nın azl edilmiş ve sonra da istifa et-

(28) Ordu ve Politika — Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu — S. 328 - 329.

(29) Mondros'tan Mudanya'ya Kadar — C. 2, S. 47.

miş bulunmasına rağmen, üniformasını ve yaverlik kordonlarını hâlâ taşıması idi. Bu, ihtirasına delil olarak gösteriliyordu. Kumandanlık üniformasını hâlâ taşıması, içinde taşıdığı tahakküm ihtirasının delili olarak söyleniyordu. Bu işaretlerle kendisini diğer kimselerden ayırdığı ve buna bilhassa dikkat ettiği yaygınlaşmıştı (30).

***

Erzurum Kongresi'nin ise, tesirli olması ve beklenen neticeleri vermesi için, kimsenin şahsî teşebbüsü ile değil, tamamen milletin sinesinden doğmuş olduğunu göstermek gerekiyordu. Yani, milli mücadele azminin şahsî bir arzu olmadığını, bütün bir milletin ciddi kararı olduğunu göstermek mühimdi. Oysa ki, bu üniformalar, kordonlar, madalyalar, işi bir Paşa'nın gayreti ve emeği halinde gösterebilir, tesirini azaltabilir, hadiseyi saptırabilirdi...

Bu düşüncelerle, Mustafa Kemal Paşa'ya samimi ikazlar yapılmıştı. Fakat bütün bu samimi ikazlara rağmen, Paşa, ne üniformasını ne de padişahın yaveri olduğunu gösteren kordonları çıkarmamakta ısrar etmişti.

Mustafa Kemal, üniforma konusunda o kadar ısrarlı olmuştur ki, Kâzım Karabekir Paşa'nın dahi ikazı netice vermemiştir... Acaba, Paşa'nın ikazındaki samimiyetten mi şüphe etmiş, gizli bir rekabetini mi aramıştır?

Fakat meselenin kökü daha derin ve köklü düşüncelerde aranmalıdır. Çünkü onun kongreye gelinceye kadar kıyafeti hep askerî ihtişamını korumuştur...

Durum bu olunca; akla şöyle bir soru gelmekte-

(30) İstiklâl Harbimiz — S. 76.

dir. Mustafa Kemal Paşa, kongreye niçin askerlik elbisesi ile gitmiştir?

Sivil elbisesi olmadığı için mi?

Yoksa özel bir düşüncesi mi vardı?

Olayların gelişine göre, sivil elbisesi olmadığı gerekçesine dayanmak zordur. Çünkü, KANSU'nun dediğine ve bugüne kadar tersini söyleyen bulunmadığına göre, M. Kemal Paşa sivil elbiseyi Erzurum Valisi Münir Bey'den almıştır. Münir Bey ise, M. Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişinden bir kaç gün sonra Erzurum'dan ayrılıp İstanbul'a gitmiştir.

O halde, Mustafa Kemal Paşa'nın kongre gününden çok evvel sivil elbisesi vardı (31).

Buna göre; kongreye askerlik elbisesi, paşalık üniforması ve padişah yaverliği kordonlarıyla gelmiş olmasından özel bir düşüncesi olduğunu kabul etmek gerekir.

Bu düşüncenin ne olduğunu kesinlikle bilemeyiz. Fakat M. Kemal Paşa'nın, 'halk bir lideri sadece idealinden dolayı sevmez, onu kudret ve kuvvetini açığa vuracak şekilde gösterişli bir kılıkla da görmek ister.' demesi (32), askerlikten istifa ettiği zaman Rauf Bey'e, 'böyle buhranlı zamanlarda makam ve rütbenin halk üzerindeki tesiri büyüktür. Bunlarsız ne yapılabilir?' demiş olması (33) ve Erzurum'a geldiğinde, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesine gittiği zaman, 'en yeni üniformasını giymiş, padişahın büyük yaveri kordon-

(31) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 41 - 98.

(32) Atatürk — Lord Kinros — S. 270.

(33) Mustafa Kemal, Arkadaşları Ve Karşısındakiler — S. 41 — Rauf Orbay.

larını ve bütün nişanlarını takmış' bulunması (34), düşünce yoluna epeyce ışık tutmaktadır...» (35).

*
**

Mahmut Goloğlu'nun bu tesbiti, Mustafa Kemal'in o günlerdeki ve daha önceki üniforma, kordon ve madalya hassasiyetine zannederim, bir hayli açıklık getirmektedir.

Kongre'nin ilk günü yeniden gündeme girecek olan bu mevzu üzerinde daha fazla durmak herhalde gereksizdir...

Ancak, bazı eserlerde, bu konu üzerinde, nedense titizlikle durulmuş ve M. Kemal'in sivil elbisesi olmamasından bahsedilmiştir. Ya da, kongreye sivil gelmiş gibi gösterilmeye çalışılmıştır...

Bu titizliğin ve hassasiyetin temelinde yatan duyguları araştırmak da ayrıca enteresandır. Zira, kıraldan fazla kıralcılığın sevkiyle, hâdiseleri tersine zorlamanın, araştırmacıyı ne kadar müşkül vaziyete düşürdüğünün örnekleridir bunlar...

* * *

RAWLİNSON DİYE BİRİ

Nisan 1919'da Erzurum'a gelmişti Rawlinson... Kendisi İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Gürzon'un yeğeni idi... Azılı Müslüman - Türk düşmanı Lord Gürzon'un yeğeni Kolonel (yarbay) Rawlinson'un ne işi vardı, Erzurum'da?...

İngiliz devletinin askeri mümessili idi ve mütareke hükümleri gereğince, Doğu Anadolu'nun silâh

(34) Tek Adam — C. 2, S. 90.
(35) Erzurum Kongresi — M. Goloğlu — S. 85 - 86.

ve cephanelerini elinden alıp, Kafkas Ermenilerine götürmekti... Bu aşağı yukarı İzmir'de oynanan oyunun aynı olabilirdi (36).

Yani, önce silâh ve cephaneleri almak, sonra da savunmasız kalan toprakları işgal etmek... Bu bir ihtimaldi... Ve ne pahasına olursa olsun önlenmesi gerekir. Çünkü Anadolu'nun en büyük askeri kuvveti olan Erzurum'daki On Beşinci Kolordu'nun gücü de, böylece sıfıra inmiş olacaktı.

Millî mücadeleyi sarsılmaz bir azmin yegâne mevzuu haline getirmiş olan Kâzım Karabekir Paşa, bu noktada da en büyük hizmetlerinden birini yapmıştır. Silâhların Ermenilere geçmesine şiddetle karşı koydu. Paşa, sadece silâhları vermemekle kalmamış; aynı zamanda, Doğu'da çıkacak herhangi bir karışıklığı, kışkırtmayı da önlemiştir. Halkın katılacağı bir karşı koyma hareketi, Doğu'da düşünülen Ermenistan için bahane edilebilirdi... O karmakarışık günlerde Karabekir Paşa Doğu'da çok düzenli bir idare kurmuş, sükûnet ve itidali, asayişi sonuna kadar korumuştur. Bunu, daha sonra Erzurum'a gelecek olan Amerikan heyeti de takdirle yadedecektir (37).

İngiltere'nin askeri mümessiline karşı Karabekir Paşa, silâh ve cephaneleri nasıl korumuştur? Bu bilinmesi gereken bir cesaret işidir. Aynı zamanda Karabekir Paşa'nın millî mücadeleye ne kadar azimle inanmış olduğunu gösteren güzel ve açık bir örnektir.

Rawlinson, silâhları Trabzon yolu ile İstanbul'a göndermek istiyordu. Bu hususta çok gayret sarfet-

(36) Türk'ün Ateşle İmtihanı — Halide Edip Adıvar — S. 44..

(37) A.g.e.

mesine rağmen, muvaffak olamadı. Çünkü, Karabekir Paşa, her defasında bir vesile bularak engeller çıkarmaktan geri kalmamış ve Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a gelinceye kadar kâh:

— Yollar kapalı.

Kâh:

— Nakil vasıtası yok, diyerek ve:

— Bu silâhları götürecek vasıtaları sizin getirtmenizden başka çare yoktur, İngilizler bu vasıtalara bol bol sahiptirler. Nokta-i nazarında ısrar ederek vaziyeti idareye muvaffak olmuştur.

Kolonel de:

— Buradaki cephane ve silâhları siz kendi elinizdeki vasıtalarla taşımaya ve gösterdiğimiz merkezlere teslim etmeye mecbursunuz. Mütareke hükümleri bunu icap ettiriyor, demekten geri kalmamış, en sonunda da:

— O halde, dekoville Kars'a taşınsın, sonrasını da düşünürüz, teklifinde bulunmuştur. Kâzım Karabekir Paşa:

— Ansızın bir yarma yıkıldı, hat bozuldu vesaire gibi tedbir ve tertiplerle yine cephanenin nakline mani olunca, İngiliz subayı da bu; 'yol kapanmalarının, yarma yıkılmalarının, hat bozulmalarının' sonu gelmediğini ve kendisinin tertip tertip üstüne atlatıldığını görünce, Kâzım Karabekir Paşa'ya karşı sert bir tavır almış ve şiddetli teklif ve ihtarlarda bulunmaya başlamıştır.

Kâzım Karabekir Paşa, artık çıkar yol kalmadığını görünce:

— Kolonel'im, beyhude uğraşıyorsunuz, millet bu silâhların buradan kaldırılmasına kat'iyyen müsaade etmeyecektir, diyerek baklayı nihayet ağzından çıkarmış ve Kolonel'e şu tehdidi de savurmuştur:

— Bu işte ısrar ederseniz, hayatınız dahi tehlikeye girebilir ve ben mesuliyet kabul etmem.

Kolonel, bu vaziyeti görünce, Mustafa Kemal Paşa'ya başvurdu. Paşa'ya:

— Ordu müfettişliğinden çekilmiş ve hatta ordudan istifa etmiş bulunduğunuzu biliyorum. Fakat, Kâzım Karabekir Paşa nezdinde müessir bir tavassutta bulunabileceğinizden eminim.

Kendisine hakikati anlatınız ve gereken tavsiyede bulununuz, teklifini yaptı...» (38).

***

Mustafa Kemal Paşa, bir kaç gün önceki görüşmelerinin sert neticelenmesinin tesiriyle olsa gerek, yine aynı şekilde davrandıysa da, sonra yumuşadı. Mazhar Müfit Bey'in tabiriyle, «sonra, bilmiyorum ne düşündü, mülâkat son bulmuş olduğu halde şöyle dedi:

«— Bununla beraber, Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri nezdinde hususi surette bir kere teşebbüste bulunur ve müracaatınızdan bahsederim.» (39).

Kolonel, sert ve huşunetli bir sahneden sonra bu cümleyi işitince, âdeta çıldıracak kadar memnun oluşunu yüzünde dağılan tebessüm hatları ile saklayamadı.» (40) (*).

İngiliz yarbayının bu sevinci fazla bulunmamalıdır. Kendisinin Karabekir Paşa'ya yaptıramayarak aciz kalıp artık bunaldığı bir meselede, Mustafa Ke-

(38) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 48.

(39) A.g.e.

(40) A.g.e. — S. 49.

(*) Bu görüşme kongrenin yapılacağının zannedildiği ilk tarih olan 9 temmuzda yapılmış ve İngiliz, M. Kemal'den kongrenin yapılmamasını istemişti.

mal gibi bir aracı bulmuş olması cidden sevindirici idi. Nitekim, Karabekir Paşa, silâh ve cephanelerin nakline demiryolu ile razı olur görünmüştü. Bir kısım silâh ve cephane dekoville Kars'a doğru yola çıkarıldı. Bu birkaç vagonluk silâh ve malzeme Türk ve İngiliz subaylarının nezaretinde gidecekti. Ancak, ormanlık ve yokuş bir yerde dekovil yavaşlayınca, sivil halkın hücumuna uğranıldı. Bunlar muhafız er ve subayları bağlayarak, «haydi buradan gidin ve bir daha da bu işle uğraşmayın» ihtarında bulundular. Üstelik İngilizleri de bağlamamışlar, serbest bırakmışlardı.

Bu hareketle, Karabekir Paşa müsaade etse dahi, halkın silâh nakline izin vermeyeceği anlaşılmış oldu ve nakilden vazgeçildi...

İşte bu silâhlar, daha sonra milli mücadelemizin bel kemiği ve esas unsuru olacaktır.

Ne var ki, bu baskını yapanlar da sivil giydirilmiş askerlerimizdi. Çünkü hareket Kâzım Karabekir Paşa'nın bir tertibi idi (41).

***

Millî mücadelenin kolay bir hareket olmadığı ve tesadüfen kazanılmadığı şu küçük hadiseden anlaşılmaktadır. «Zamanın Amerikası sayılan İngiliz İmparatorluğu'nun Erzurum'daki mümessili Kolonel Rawlinson, aynı zamanda Lord Gürzon'un yeğeni idi. Dünya üzerinde yıkılmaz zannedilen bir hakimiyet kurmuş olunan koca İngiliz İmparatorluğu'nun Erzurum'daki işgal kuvvetleri kumandanına» nasıl davranılmış olduğu çok mühimdir. Bu, millî mücadeleye azimli insanların her şeyi göze alan bir kararlılık içinde bulunduklarını göstermeye yetmez mi?

* * *

(41) A.g.e.

İNGİLİZ'İN GİZLİ NİYETİ NE İDİ?

Rawlinson'un Anadolu'daki bütün işinin bu silâh ve askerlik işi olmadığını söyleyenler de vardır. Ve İngiliz'in o zamanki faaliyetlerine bakılırsa, bunlara hak vermemek mümkün değildir...

Yine kendisi gibi bir İngiliz olan tarihçi Lord Kinross'a göre, «o bağımsız bir Ermenistan kurulması yollarını araştıracaktı.» (42).

«Bazılarına göre de, Lord Gürzon, Türk milliyetçilerinin asgari hangi şartları kabul edebileceklerini öğrenmek istediği için Rawlinson, Anadolu'ya gelince Mustafa Kemal'le görüşecek, bu hususu aydınlatmağa çalışacaktı.» (43).

***

İngiliz belgelerince bu hususun doğrulandığı da çok enteresan bir gerçektir. Meselâ, «İngiliz Hariciyesi yetkililerinden A. R. Tilley 16 ekimde kaleme aldığı Yarbay Rawlinson'la ilgili raporunda şöyle diyordu:

— ...Rawlinson'un vazifesi kolay olmayacak. Mustafa Kemal'in Araplarla entrika çevirmemesini, Ermenileri katletmemesini, Anadolu'da olay çıkarmamasını istiyoruz.

Bu gibi hareketlerde ne kadar az bulunursa kendisi için ilerisi o kadar daha iyi olur...

Rawlinson, görüşmelerinde gayet dostane davranırsa İtalyan, Yunan ve belki Fransızlar endişeye düşebilirler. Şimdilik Mustafa Kemal'den uzak kalması gerektiği kanısındayım...

(42) Mondros'tan Mudanya'ya Kadar — C. 11, S. 47.
(43) A.g.e. — S. 48 - 49.

H. rumuzunu kullanan diğer bir Hariciyeci de, şu yorumda bulunuyor:

— Kabul, fakat daha sonra Asya Türkiye'sinde yegâne canlı kuvvet olarak kendisiyle (Mustafa Kemal'le) anlaşmağa varmamız icabedecek. Rawlinson, General Milne'in intelligence ajanı olarak Erzurum'a gidiyor.

⁂

Gerçekten de, Rawlinson, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliği hakkında, Lord Gürzon'a gerekli bilgileri vermiş ve 'Müstakbel büyük bir İslâm Cumhuriyeti' kurulması ihtimalinden de bahsetmişti.» (44).

⁂

Rawlinson'un fevkalade tarihi bir vazifeyle Erzurum'a gönderilmiş olacağı diğer bir çok İngiliz belgelerinden de anlaşılmaktadır. Mesela, Erzurum'dan ayrıldıktan sonra, (6 Ağustos 1919) İngiliz Hariciye Nezareti'ne verdiği bir malûmat vardır... Bunu 14 ağustosta da İstanbul'daki General Milne'e şahsen de vermiştir... Bu çok ehemmiyetli gizli malûmat, İngiliz Karargâhındaki fikirleri birden değiştirdi (45).

«6 ağustosta M. Kemal ile Karabekir'e vedaı sırasında milli hareketin üzerinde yaptığı fevkalade intibadan sonra», verdiği raporda şöyle diyor:

«— Edindiğim nihai hüküm, böyle bir ihtilâlin büyük ümit ve başarılara sahip olduğu merkezindedir... Ve Ermeniler, zaten başlarından büyük bir işe girmiş oldukları gibi, hükûmet edebilecek bir kabiliyet de gösterememişlerdir...» (46).

⁂

(44) Türk Kültürü — S. R. Sonyel — Sayı: 89 - S. 319/320.
(45) Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri — S. 140.
(46) A.g.e.

Bundan sonra, İngiliz Karargâhında fikir değişikliği oldu. İstanbul'daki hükümeti ve Padişah'ı tutup, onların devamlarını esas almak yerine Anadolu'ya dönüp M. Kemal Paşa'yı ve meydana getireceği harekete müsaadekâr davranmak... Lord Gürzon, 18 ağustos tarihli bir talimatı ile, Padişah'ın selametini emniyete almayı, fakat, İttihatçıların da iktidara gelmesinin ve onları destekleyenlerin faaliyetlerinin de önlenmemesini istedi (47).

Daha da enteresanı, bu talimatı alan Webb, Anadolunun tamamen tahliyesini, işgal kuvvetlerinin büsbütün çekilmesini pek uygun bulmuyor ve böyle bir durumun, Milli Müdafaa kuruluşlarının asıl mevcudiyet sebeplerini ortadan kaldırarak, onları zayıflatacağını anlatıyordu (48).

Halbuki Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk hareketleri güçlü olduğu nisbette işgalcileri atacak ve müstakil bir hükümetin kurulmasına doğru yürüyecekti. İstanbul'un esirliği devam ettiği müddetçe, hep onun kurtarılması nazara verilmişti amma, gidiş, daha doğrusu M. Kemal Paşa'nın gidişi (esas niyeti), onun yerine Anadolu'da bir başka hükümet kurmaktı. Yani devlet el ve şekil değiştirmeye gidiyordu... İngilizler ise, bu gidişi kolaylaştırmış oluyorlardı.

Müslüman Türk'ü hiç de sevmediği ve hükümran olmasını kat'iyyen istemediği izahtan vareste olan İngiltere, böyle bir duruma neden göz yummaktadır? Hattâ diğer müttefiklerini bile atlatarak, yalnız başına...

Boğmak ve yoketmek hırsiyle kudurdukları bir millet hakkında verilen o günlerin şu gizli raporlarına bakınız:

(47) A.g.e.
(48) A.g.e.

«Atina'da Maslahatgüzar olan Mr. Russell'in raporu da kayda lâyıktır» girişiyle neşredilen bu raporda şöyle deniliyor:

«... Yunanlının şahsiyeti çekici değildir; oysaki, Lord Cenaplarının da pek iyi bildikleri gibi, Türk karekteri İngilizlerin çoğunun duygularını kuvvetle okşamaktadır.»

Acaba, hangi sırlı hâdise, Türkleri Yunanlıdan daha sempatik yapıvermiştir. Hani şu İngiliz desteği ile İzmir'e çıkarılan ve Anadoul'yu işgaline müsaade edilen Yunanlıyı gözden çıkaran olay ne idi? (*). Bu olay, tarihimizin çok esrarlı bir dönüm noktası olsa gerektir...

* * *

KONGRE BAŞKANI KİM OLACAKTI?

Bir takım resmî ve ücretli tarihçilerin yazdığı gibi, kongre azaları başkan yapmak için Mustafa Kemal'i bekliyor değillerdi... Bizzat Mustafa Kemal'in NUTUK'taki ifadesiyle, «benim bu Erzurum Kongresi'ne girip girmemekliğim şayan-ı teemmül görülmüş olduğu gibi, kongreye dahil olduktan sonra da, reis olup olmamaklığım üzerinde, tereddüd ızhar edenler bulunmuştur.» Kendisinin Reis olmasını istemiyenler hakkında da şöyle diyor:

«Bu tereddüdü ızhar edenlerden bir kısmının mülahazatını hüsn-ü niyet ve samimiyetlerine atfetmek caiz olduğu halde, diğer bazı kimselerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, bilâkis mel'anet mak-

(*) Yunanlının İzmir macerasını ve sonrasını BOZGUN II'de bulabilirsiniz...

sadı takip ettiklerine daha o zaman şüphem kalmamıştı.» (49).

***

Baştan sona Mustafa Kemal Paşa'nın bendelerinden olan Yunus Nadi, kongre azalığı ve başkanlığı mevzuunda şöyle diyor:

«Erzurum Kongresi'ne girmesi ve başkanlığa seçilmesi de, ika olunan bazı manialar ve itirazlar muvacehesinde bin müşkilâtla vuku bulabilmiştir. Bu müşkilâtı ika edenler, o zaman kendilerini, halkın fevkinde tutan ve âdetleri ancak üç-dört olan mahdut şahıslardan ibaretti ki, geçmiş zamanın hakikatleri ortaya konulmadığından dolayı, kendilerini bu gün dahi, kahramanlar sırasında göstermekten çekinmemektedirler (*).

Mustafa Kemal Paşa bu maniaları kolaylıkla ve pek büyük bir sabır ve tahammülle bertaraf etmeye muktedir ve muvaffak olmuştur (*).

Bu müşkilâtın nev'i ve mahiyeti anlaşılmak üzere zikredeyim ki, meselâ Erzurum'da bazı zevat-ı kiram, Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye hiç iştirak etmemesini ve kongreye iştirak ettikten sonra da başkanlığa geçmemesini istemişlerdir. Kendilerine bu tavsiyelerinin sebebi sorulduğunda ise, suret-i haktan görünerek:

---

(49) Nutuk — C. 1, S. 68.

(*) Burada bir tezat vardır. Bir kaç kişinin, hem de kendilerini halkın üstünde tutan bir kaç kişinin çıkardığı mani neden çok güç aşılıyor. Aslında hadisenin gelişmesi bu manicilerin fikirlerinin pek de tutarsız olmadığını göstermektedir...

(*) Bu ifade de, gerçeği acemice saklamak istiyor. Çünkü, kolay aşılacak bir mania için, neden büyük bir sabır ve tahammül gerekiyor?

«Sonra, bütün bu işleri hep o yapıyor derler, halbuki bu işlerin milletten geliyor gibi görünmesi hale daha muvafık olur. Yolunda cevaplar vermişlerdir.» (50).

Yunus Nadi, bu satırlardan sonra da «Mustafa Kemal Erzurum'a gelmeseydi kongrenin bile yapılması mümkün değildi. Tamamen onun çalışmalariyle kongre mümkün oldu» demektedir ki, bu da tarihi gerçeklere büsbütün ters bir görüştür.

Kaldı ki Erzurum Kongresi'ni bir şahsın, hele sivrilmiş bir askerin işi gibi göstermemenin mutlaka lâzım olduğunu Mustafa Kemal Paşa da kabul etmektedir. Kolonel Rawlinson, kendisine gelerek kongrenin yapılmamasını istediği zaman şöyle düşünmüştü:

«Kolonel Bey, böyle blöflerle, tehditlerle bizi kararımızdan vazgeçirebileceğini zannediyor. Azm-i milletin, irade-i milliyenin ne demek olduğunu bilmiyor...

Bununla beraber, her ihtimali nazar-ı dikkate almalıyız. Pek ihtimal vermiyorum ve ciddi telâkki etmiyorum ama, şayet bu zat, kongrenin toplanmasına müdahale etmeye ve mani olmaya kalkışırsa, bizim de tedarikli bulunmamız lâzım gelir. Aklıma, Kolordu'dan biraz muhafız asker istemek gelmiyor değil. Fakat bu, iyi bir şey olmaz. Kongreyi millet değil, asker yaptı ve yaptırdı, derler. Ordunun baskısı ve müdahalesi altında Erzurum Kongresi'nin yapılmış olduğu hakkında herhangi bir tahmin yürütülmesi dahi işimize elvermez.» (51).

Aslında böyle bir müdahalenin, Rawlinson'un elindeki 10'larla sayılan İngiliz neferleriyle hiç mümkün olmadığını Karabekir Paşa hatıratında söyler

(50) M. Kemal Paşa Samsun'da — Yunus Nadi — S. 68.
(51) Millî Mücadele — Sabahattin Selek — C. 1, S. 223.

(*). Buna rağmen, askerlere ve polislere sivil elbise giydirilerek gerekli tedbirler alınır...

Demek oluyor ki, kongreye kıyısından köşesinden de olsa askeri bir hava vermemek fikrini, hattâ ihtimalini Mustafa Kemal de istemektedir. Böyle bir şeyin zararını kabul ettiği halde, kongre başkanlığına seçilmesini istemekteki ısrarının sebebi ne olabilirdi?

Paşa'nın kendi ifadesine göre, sebep şudur:

«Tarih, itiraz kabul etmez bir şekilde isbat etmiştir ki, büyük meselelerde muvaffakiyet için, kabiliyet ve kudreti sarsılmaz bir reisin vücudu lâzımdır...» (52).

Şu halde ileriye sürülen mahzur Paşa'ca da kabul edilmektedir. Ancak, kendisinin reis olmasında zaruret gördüğü için bu mahzura rağmen, mutlaka başkan seçilmesini istemektedir...

Aslında Erzurum Kongresi'nin tamamen milletin sinesinden fışkırdığını göstermek hususundaki görüş o gün için umumi idi. Meselâ Karabekir Paşa'nın kongre başkanı olması yolunda bir takım fikirler ortaya atılınca Paşa bunu kabul etmeyerek şöyle demiştir:

«— Hem kumandan, hem de kongreyi idarenin bir General'in ihtilâli gibi millî sedayı dahilde ve ha-

(*) Karabekir Paşa, bu konudaki hatıralarını şöyle nakleder: Mazhar Müfit Bey, kongrenin açılmasına mani olmamak ve taarruza uğramamak için bir askeri kuvvet gönderilmesini benden rica etmişti. Halbuki Rawlinson'un maiyetinde dört İngiliz neferi vardı. Kendisine şu cevabı verdim: «— Dört İngiliz neferinin değil, dört bin İngiliz neferinin dahi ellerinden silâhlarını alacak kadar Erzurum halkı silâhlı ve kudretlidir. Kongreye giren Şark vilâyetleri murahhasları bile yine yalnız dört İngiliz neferinin değil, dört yüz İngiliz neferinin silâhlarını alabilecek fıtrat ve kabiliyettedir...»

(52) Tek Adam — C. 2, S. 123 (Nutuk — C. 1, S. 41).

riçte boğacağından; evvelâ askerlikten istifa etmekliğim lüzumunu söyledim. Bunu, bittabi hiç bir vatandaş münasip görmedi.

Benim o günlerde telâkkim ve hâlâ bugün de iddia ettiğim mesele, İŞİ MİLLET YAPIYOR VE KUMANDANLAR MİLLETİN EMRİ ALTINDA bulunuyor. Erzurum Kongresi toplanmış, millî mevcudiyet ve kudreti görülmüş olduğu bir anda, üzerinde kumandanlık selâhiyeti bulunan bir zatın kongreyi idare etmesinin sakatlığını anlattığım zaman halk saflarında bulunanlar bu hakikati tamamen teslim ettiler (*).

(*) Kâzım Karabekir Paşa, kongrenin milletin ruhundan doğmuş olması gerçeğine çok ehemmiyet vermektedir. Bu görüşünü de her zaman tekrarlamaktadır. Mesela, 10 temmuzda, Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresine girme isteğini kabul etmeyen delegelerin sözcülüğünü yapan heyete karşı söylediği sözler bu bakımdan hatırlanmaya değer...

Bu sözcülerin sözü şu olmuştu :

«— M. Kemal Paşa Hazretlerinin kongreye girmeleri arzusunu heyetimiz kabul etmiyor. Sebebi; milletin sinesine iltica ettiğini söylemesine rağmen, henüz arkasından üniformasını ve padişah yaveri kordonunu çıkarmıyor. Kongre üniforma ile idare edilecekse, o makamda sizi görmek isteriz.»

Bu fikre karşı Kâzım Karabekir Paşa'nın cevabı şu oluyor:

«— Daha ilk günden söylediğim veçhile millî hareketimizin, milletimizin ruhundan çıktığını medenî cihana göstermek lâzımdır. Uhdesinde askerlik sıfatı bulunan bir zatın kongreyi idaresi bir generalin kıyamı mahiyetinde görülür. Bir generalin kıyamı da, medenî milletler huzurunda kıymet ve ehemmiyet verilecek bir hadise telakki olunmaz. Henüz İstanbul hükûmetine cephe almamak nokta-i nazarından da bu şekil doğru olmaz.

Bunun için kumandan olarak emrinizde uhdeme düşen vazifeyi yapmak millî harekâtın bir prestiji ve muvaffakiyetim açısından da çok mühimdir.

M. Kemal Paşa Hazretlerine gelince, askerlikten istifa et-

Fakat bu gibi fevkalâde bir zamanda memuriyet zihniyetinin üstüne çıkamayan, açıkta bulunan Vali Mazhar Müfit, bu ruhu bir türlü anlıyamıyordu ve başta muhakkak bir tahakküm istiyordu. Milletimizin bu zihniyet yüzünden çektiği fenalıklar pek büyüktür.

Bazı iradesini kaybetmiş ruhlar, mutlak olarak her hususta makam, emir ve kumanda ve himaye beklerler. Hangi makama yükselseler, yine kumandanlarını amiriyet ve himayesine sığınmak gibi meş'um bir seciyeye maliktirler Bu zihniyetin milletimizin tarihinde devam edegelen maddi ve manevi tahribatı ciltler doldurur.

Buna bir misal de şudur

16 Mart 1336 (1920) İstanbul'un işgali felâketi üzerine Erzurum telgrafhanesinde, Ankara'daki Heyet-i Temsiliye ile görüşürken hâdiseyi haber alan o günkü Erzurum Valisi bana şunu söylemişti:

«— Eyvah! Şimdi Rawlinson da hükümeti ve telgrafhaneyi işgal ettirirse ne yaparız...» (53).

***

Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığında ısrar etmesinin başlıca iki sebebi vardır

«Birincisi, kongreye hâkim olmak, ikincisi, liderlik yolunu açmak...» (54).

---

miş bulunduğundan, aramızda vazife alması bu mahzuru badi değildir.

Üniforma meselesi ise, kendilerine nazikâne söylenebilir.»

Gerçekten de Karabekir Paşa, kongrenin açılışı günü M. Kemal Paşa ile binaya gelmiş, toplantının açılışından önce de ayrılıp gitmiştir...

(53) İstiklal Harbimizin Esasları — Kâzım Karabekir — S. 73 - 74.

(54) Milli Mücadele — C. 1, S. 231.

Aslında bu iki sebep bir tek sebep de sayılabilir. Bu da, başlamış olan hareketin bugününe ve yarınına hâkim olmak. Yani reislik meselesi...

Mustafa Kemal'in maiyetinde bulunanlardan «İbrahim Süreyya Bey, delegelerle kongre başkanlığı konusunu görüşmek ve telkinde bulunmak üzere görevlendirilmişti. Kâzım Karabekir Paşa da, bazı delegeleri çağırarak kendilerine, Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanı seçilmesi için telkinlerde bulunuyordu.» (55).

Mustafa Kemal'in başkanlığına itiraz edenler, bilhassa Trabzon delegeleri idi. Bunların bütününe Kâzım Karabekir Paşa dahi tesir edememişti.

«Trabzon delegelerinin kendi aralarında yaptıkları toplantılardan birinde kongre başkanlığına kimin getirileceği konusu ortaya atıldı. Trabzon'un Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey, milletin içinden doğan böyle bir kongrenin başkanlığına tanınmış bir kişinin, hele bir komutanın getirilmesinin yurt dışında kötü yankılar yapacağını, yine bir kişinin peşinde gidildiği şeklinde yorumlanacağını, buna kesinlikle karşı olduğunu, delegelerin kendi aralarından birini başkan seçmeleri gerektiğini, delegelerin birbirlerini tanımaları için de kongrenin ilk günün törenle geçiştirilip, başkan seçiminin ertesi güne bırakılmasını ileri sürdü.

Bunun üzerine, başkanın kim olacağı konusu bir yana bırakılarak, başkan vekillerinden birinin mutlaka bir Trabzonlu olmasında karar kılındı.

Trabzon'un merkez delegelerinden Abanozzade Hüseyin Efendi ile Maçka delegesi Eyübzade İzzet Bey'den birisinin başkanvekili seçilmesi ve bu iki de-

(55) A.g.e.

legenin kendi aralarında anlaşmaları kararlaştırıldı.

Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına getirilmesinden doğacak mahzurlar hakkındaki düşünce, delegeler arasında yayılmaya ve taraftar toplamaya başlamıştı. Kimden ve nasıl geldiği bilinemeyen bu cereyan, Mustafa Kemal Paşa ile yakın arkadaşlarını kuşkulandırdı. Kâzım Karabekir Paşa'ya başvuruldu. Kâzım Karabekir Paşa işe el koydu.

***

Bu sırada, başkanvekilliğine aday gösterilmek istenin ve her ikisi de Ömer Fevzi Bey'in akrabası olan Eyübzâde İzzet Bey'le Abanozzade Hüseyin Efendi anlaşamıyorlardı. Bu durumdan faydalanıldı.» (56).

İzzet Bey ve arkadaşları Kâzım Karabekir Paşa tarafından çağırıldı. «Gittiler ve Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçilmesi hususunda anlaştılar. Fakat bunu Ömer Fevzi ve arkadaşlarına söylemediler.» (57).

O günleri bizzat yaşayan bazı eser sahipleri, her nedense, Paşa'nın başkanlığına karşı bir cereyanın çıkmış olduğunu ve bu mevzuu da Kâzım Karabekir Paşa'nın çözümlediğini bir türlü hatırlayamamaktadırlar... (58) (*).

Ancak, yapılan bu çok yoğun ve sağlam kulis faaliyetlerine rağmen Mustafa Kemal Paşa, kongre re-

---

(56) Erzurum Kongresi — S. 68 - 69.

(57) A.g.e. — S. 69.

(58) A.g.e.

(*) Bir çok basit teferruatları bile iyice hatırlayıp eserine kaydeden Cevad Dursunoğlu bunlardan biridir. Daha önceki sayfalarda görüldüğü üzere, kendisi hadiselerin tamamen içindedir. Bu sebeple, böyle hayati bir meseleyi unutması söz konusu olmaması gerekir... Diğer bir çok eserde de, bu konu tamamen atlanmıştır...

isliğine ittifakla seçilemiyecek; bazı delegelerden oy alamayacaktır.

* * *

EN NAZİK GÜNLER

Erzurum Kongresi öncesinde Mustafa Kemal'i endişeye sevkeden, ürküten hâdiseler çoktur. Bu bakımdan Erzurum'a gelişinden kongreye girebilmesine, hem de reis olabilmesine kadar geçen günler korku ve endişe dolu nazik günlerdir...

Erzurum'a gelip ve hiç bir müşkilâtla karşılaşmadan kongreye girip, yine aynı kolaylıkla başkan olduğunu söyleyenler hiç bir zaman doğruyu söylememektedirler.

Geçmiş sayfalarda bu çok korkulu günlerin mühim hâdiseleri anlatılmıştır. Bütün bunların yanı sıra, Mustafa Kemal'in atıldığı harekette tek adam olmadığını gösteren bir kısım olaylar daha vardır.

Bunlardan biri, Mustafa Kemal'e, daha doğrusu millî mücadeleye destek vaadeden Mersinli Cemal Paşa'nın, merkezi Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliği makamını terkederek İstanbul'a dönmesidir.. Sebebi, nezaketen de olsa, haber verilmeyen bu ayrılışın doğurduğu endişe büyüktür M. Kemal'de... Acaba, destek sözü verenlerin başka hesapları mı vardır?

Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'da bulunan ailesi ve çoluk çocuğu ile görüşme arzusu hakiki bir sebep olarak kabullenilemez. Nitekim çok sonraları, anlaşılmıştır ki Paşa, şu açıklamayı yapmıştır:

«İstanbul hükûmetinin bana az çok emniyeti vardı. Millî mücadeleye taraftar olduğumu da pek bilmiyor veya tahmin etmiyorlardı. Bu vaziyetimden is-

tifade ederek ordunun muhtaç olduğu silâh, cephane ve sair malzeme noksanlarını ikmal edebileceğimi ümit ediyordum.» (59).

⁂

Mersinli Cemal Paşa'nın Konya'dan ayrılması üzerine, güvenilemiyecek kimselerin idarî makamlara geldiğine kani olan Ali Fuad Paşa, «Orta Anadolu'daki telgraf merkezlerini ve sivil idareyi eline aldı.» (60).

Ankara'daki 20. Kolordu Kumandanı'nın Batı Anadolu'daki bütün kumandanlara, mülkî amirlere ve millî kuruluşlara da ulaştırdığı beyannamesi, düpedüz bir isyandır (61).

Bu sert tutuma, Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in bir genelgesi yol açar. Bu genelgede Nazır, bütün ordu müfettişlerinin kadro ikmallerini önleyecek ve halkı ordunun icraatı aleyhine kışkırtacak ağır bir dil kullanır (62).

Ancak, Anadolu ile karşı karşıya gelmek istemiyen hükûmet, Ali Kemal'in nazırlıktan istifasını sağlar... Ne var ki, bu tutumu Karabekir Paşa, fazla sert ve acele bulurken, M. Kemal, tam yerinde bulur (63).

⁂

Mustafa Kemal Paşa'yı bir hayli telaşlandıran ve korkutan ikinci olay, kendisiyle birlikte Samsun'a ayak basmış bulunan Refet Paşa ile ilgilidir.

Refet (Bele) Paşa, çok zeki ve ileri görüşlü bir in-

(59) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 70.

(60) Türk'ün Ateşle İmtihanı — S. 42.

(61) Tek Adam — C. 2, S. 93.

(62) A.g.e.

(63) A.g.e. — S. 94.

sandı. Daha, Amasya protokolünün imzası sırasında, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da yeni bir hükûmet teşkil etmeye doğru gittiğini farketmiş ve hazırlanan metne imzasını atmaktan çekinmiş ve sormuştu:

«— Yeni bir hükûmet mi kuruyoruz? Yoksa memleketin müdafaasını mı organize ediyoruz?» (64).

«Ali Fuad Paşa şöyle cevap vermişti:

— Bu noktaları düşünürken yeni bir hükûmet kurmayı tasarlamadık. Fakat eğer müdafaa sadece bu şartlar altında mümkünse niçin kurmayalım?

Miralay Refet de cevabında:

— Bunu yalnız açık bir münakaşadan sonra yapabiliriz. Ben itiraz ettim, çünkü bundaki niyeti anladım.

Ali Fuad Paşa, Miralay Refet'in arkasını okşayarak demiştir ki:

— Nazariyeyi bırak, Refet... İmzanı at!»

Refet Paşa imzasını atmıştı. Herhalde bu meselede ikna edilmesi en güç olan kimse, Miralay Refet olmuştu.

Refet Paşa'nın gayet tenkitçi, kurnaz ve aynı zamanda ihtilâlci ve son derece cesur bir tarafı vardı...» (65) (*).

---

(64) Türk'ün Ateşle İmtihanı — S. 41.

(65) A.g.e. — S. 41 — 42.

(*) Refet Paşa, yine de imzasını, belli belirsiz bir şekilde ve imzaya benzemez tarzda atmıştır. Bu davranışının altındaki iki sebep şudur: 1 — İstanbul Hükûmetini hemen açıkça karşısına almak, ürkütmek istemiyordu... 2 — Mustafa Kemal Paşa'ya güvenememek...

Refet Paşa'nın Mustafa Kemal'le olan alâkasını, Sabahattin Selek, şöyle açıklıyor:

«Refet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkisi, Kâzım Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal ile olan ilişkisini an-

İşte bu Refet Paşa, Amasya'daki Üçüncü Kolordu Kumandanlığından ayrılıyordu. Daha doğrusu, yerine tayin edilen Miralay Selahaddin Bey'e makamını bırakıyor, kendisi de, İstanbul'a dönmek yerine istifa ederek, Sivas'a doğru yola çıkıyordu. Oysa ki, üç gün önce M. Kemal Paşa'nın gönderdiği bir genelgenin ikinci maddesi şöyle idi:

«Kumanda mevkii asla terkolunmayacak ve bu yoldaki tasarruflar için hükûmet emir verirse, itimat ve emniyetin ortadan kalktığı ileri sürülerek reddedilecektir.»

⁂

Refet Paşa, telgrafında, yerine gelen Selahaddin Bey'in, millî mücadele maksadı dahilinde çalışacağının anlaşıldığı için böyle davrandığını da yazıyordu. Buna rağmen, Refet Bey'in davranışı M. Kemal'i üzer. Her şeye rağmen, kumandayı devretmeden önce, kendisine danışması gerektiğini belirtir (66).

Aslında birbirine güvenen insanlar arasında önemsiz gibi görünen bu hareket, ikisi arasında bulunan itimatsızlık sebebiyle uzun yazışmalara sebep

---

dırır: Şefin şefliğini reddedememek, fakat Şef'e fazla güvenmemek. Şef üzerinde kendi ağırlığını daima hissettirmeye çalışmak ve kendisini ikinci adam yerine layık görmek şeklinde özetleyebileceğimiz bu ilişki zafere kadar sürdü.

Refet Paşa'ya, Mustafa Kemal ile ilk anlaşmazlığa düştüğü meselenin hangisi olduğunu sorduk.

— Hiç bir zaman anlaşamadık, cevabını verdi... Hatıralarını yazmayışının sebebini de şöyle açıklıyor:

— Yalancı kahramanları nasıl ortaya dökeyim? Herkesle dövüşecek değilim ya...»

⁂

NOT: Refet Paşa'nın millî mücadeledeki hizmetleri 4. BOZGUN'un konusuna girecektir...

(66) Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası — S. 18.

olur. Nihayet Refet Paşa, Mustafa Kemal'in yaptığı sistemli uyarmalara cevap olarak içinde saklı tuttuğu duyguları açığa vuran bir son cevap yazar. Bu çok uzun telgrafın mühim kısımları şöyledir:

«Selahaddin Bey'i herkes gibi siz de tanırsınız (*). Müteredddid tabiatlı bir zat. On günden fazla hâlâ bu mıntıkada kalmamak niyeti ile gelmiş. Az kaldı kumandayı almadan geri kaçacaktı. Kendisini temin ve tatmin ederek vatani vazifesini hatırlattım. Memleketi herhalde sever. Fakat vakitsiz icraata gelemez.

Şark ahvali hakkında, bana verdiğiniz malûmata aldığınız mübalağalı haberlere kapılmamış olsaydınız, ihtimal ki, ben vaziyeti daha iyi idare eder ve kumandayı terke mecbur olmazdım.

Re'sen karar verecek arkadaşların, hakiki vaziyeti bilmeleri lüzumunu siz de takdir edersiniz... Binaenaleyh, Selahaddin Bey'i maksatsız bir surette ürkütmek ve hayır dedirtmekle ne çıkacak? Zaten o kaçmağa hazır! Yerine acaba kim gelecek?

Emirlerinizin kısa ve sarih olmasını rica ederim.

Fırtına ile başlayıp sükûnetle hitam bulan bu telgraftan kat'i maksadınızı çıkaramadım...

...Belki kararsız ve programsız hareketlerle maksadı ihlal edeceğiz. Ya ihtiyatkâr olalım veyahut hemen işi açığa vuralım. Fakat ikisinden birini yapalım.

Sivas Kongresi'nden hali hazırda bir faide umuyor musunuz? Bugünkü vaziyete nazaran bu kongrenin Sivas'ta ve alenî bir tarzda yapılmasını tehlikeli bulmuyor musunuz?

Cenup istikametinden gelecek bir darbe, Anadolu'yu ikiye ayırır ve pek tehlikeli olur... Bu kongre-

(*) Selahaddin Bey, bu tayinden önce Harbiye Dairesi Reisi idi. Daha sonra, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde mebus olmuştur...

nin mutlaka akdine lüzum varsa, acaba bunun Şark'ta bir mahalde akdi muvafık olmaz mı? (*).

Refet Paşa'nın dokunduğu dikkate değer bir husus da, İstanbul Hükûmetinin tutumudur... Refet Paşa'ya göre, İstanbul'da milli mücadeleye yardım düşüncesi hâkimdir. Yapılan baskılar İngilizlerin eseridir. Hattâ kendisinin, Mustafa Kemal'i zaafa uğratmak için İngilizler tarafından azlettirildiğini, bir İngiliz binbaşısından öğrendiğini yazar. Ve der ki:

«Zat-ı âlilerinin diğer mesnedi (dayanağı) Kâzım (Karabekir) Paşa imiş. Binaenaleyh Kâzım Paşa, İngilizlerin ısrarını mucip olacak zahiri bir sebep vermemelidir. Ferid Paşa'nın istifası hengâmında Kâzım Paşa'yı vekâlete (M. Kemal'den boşalan müfettiş vekâletine) tayin etmesi, İstanbul'dakilerden bir kısmının fena bir maksadı olmadığını gösteriyor.

Fakat İngilizlerin ısrarı karşısında bir şey yapamazlar.

Refet Paşa, İstanbul'dan aldığı bir habere dayanarak da, bir beyanname neşredilerek İngilizlerin teskin edilmesini ve dolayısiyle İstanbul Hükûmetine yapılan yabancı baskısının azaltılmasını ister. Bu beyanname, milli hareketin hiç bir fırka veya şahsın hususî emellerini tatmin maksadiyle olmayıp, sırf, selâmet ve istiklâl-i millinin temini gayesine matûf olduğu hakkında yazılmalıdır. Ve bu beyanname Musta-

(*) Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya çıktıktan hemen sonra Sivas'ta bir kongre toplamak istemesi gerçektir. Fakat gelişen hadiseler bunu imkânsız kılmış, Mustafa Kemal de Erzurum'da daha önce kararlaştırılan kongre için, Karabekir Paşa'nın davetine uymayı tercih etmiştir. Bununla beraber, Sivas'a delege gönderilmesi için yaptığı çağrı yürürlükte kalmış, fakat Erzurum sebebi ile mecbûren tehir edilmiştir... Bu hususta tamamlayıcı bilgi ileriki sayfalarımızdadır...

fa Kemal'in imzası ile değil kongrenin kararları arasında neşredilmelidir...

⁂

Refet Paşa'nın, Mustafa Kemal'e karşı vaziyetini ve tutumunu, güvensizliğini açıklayan bu telgraf, onu çok şaşırtmış ve kızdırmıştır... 22 temmuz tarihli bu telgrafa, M. Kemal Paşa bir gün sonranın tarihiyle, yani kongrenin toplantı günü cevap vermiştir... Herhalde Refet Bey'i kaybetmemek için olacak, mukabelesi fazla sert olmamıştır... Sonraki hadisat da göstermiştir ki, M. Kemal, onu fevkalade isabetle yapabileceği işlerde kullanmıştır... Zaten, kimden nasıl istifade edebileceğini çok iyi plânlaması M. Kemal'in meziyeti idi (67).

Esasen, Mustafa Kemal'in Kolordu Kumandanlığı'nın değişik şahsiyete bağlanması konusundaki hassasiyeti bir mühim sebebe bağlıydı. Paşa, Erzurum Kongresi'nden önce Sivas'ta bir toplantı yapmayı düşünmüştü. Ve Erzurum'a geldikten sonra da, Sivas Kongresi'nden vazgeçmiş değildi. İşte Üçüncü Kolordu'nun stratejik durumu bu kongre için ehemmiyet kazanıyordu. Orada, maksada hizmet etmeyecek bir kumandanın varlığı toplantıyı imkânsız hale sokabilirdi... Ayrıca İngilizler de Samsun'a bir tabur çıkarmışlardı. Bu sebeplerle M. Kemal, Sivas Kongresi'nin çıkmaza gireceğinden çekinmekteydi... Yine bu yüzdendir ki, bizzat kendisinin tayin ettirdiği Samsun Mutasarrıfı Hamid Bey'in, azledilerek, İstanbul'a çağırılmasını beklediğini bildirmesi Paşa'nın hiddetini mucip olmuştu...

Çünkü ne pahasına olursa olsun mevkiler bırakılmamalı idi...

---

(67) Anadolu İhtilâli — Sabahattin Selek — S. 149.

Bu gelişmeler üzerine Amasya'daki fırka kumandanına Sivas yolları istikametinin korunması hakkında gerekli askeri tedbirleri alma emri vermişti...

Mustafa Kemal Paşa, daha Amasya'da iken Sivas'ta bir kongre toplanması lüzumunu tamim etmişti. Karahisar tümen komutanı da buna dayanarak illere beyanname yayınlamış ve delegelerin gönderilmesini istemişti. İşte bu beyanname İstanbul Hükûmetinin eline geçmiş ve o sırada Paris Sulh Konferansından eli boş dönen Sadrazam Ferid Paşa, Sivas'da bir millî meclis toplanmasının Anayasa'ya aykırı olduğunu ve hemen önlenmesini emretmişti.

Refet Bey, bu duruma da işaret etmiş, âdeta olacakları önceden söylemişti. Daha Erzurum Kongresi yapılmadan, bir de Sivas Kongresi toplamanın, hem İstanbul'u harekete geçireceğini hem de, memleketi ikiye ayıracak olduğunu belirtmişti...

Sivas'ta yapılacak kongreye Karabekir Paşa da karşı çıkmıştı.

Bunun üzerine M. Kemal Paşa da Refet Bey'e cevabında, Sivas Kongresi'nin Erzurum Kongresi neticelerine ve bu esnada Sivas'ta toplanacak delegelerin miktarına göre sonra düşünüleceğini bildirdi (68).

«Ne var ki; aynı anda bir de Sivas Kongresi toplama gayretleri Erzurum Kongresi'nin millî mücadeleye azimli ve kararlı delegeleri üzerinde herhangi bir etki yapmadı. Esasen Sivas'ta da bir delegeler toplantısı olamadı ve 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi açıldı.» (69).

Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki organizeye rağmen, niçin aynı anda bir de Sivas

(68) Erzurum Kongresi — M. Goloğlu — S. 72 - 73.
(69) A.g.e. — S. 73.

Kongresi ortaya attığı düşündürücüdür. Ne var ki, Erzurum'a ve oradaki halka ve askere hakim olan Karabekir Paşa'ya güvenememesi, onun kendisini lider tanıyacağını tahmin edememesi gibi sebepleri görmemek mümkün değildir...

Bu konuda Sabahattin Selek şöyle yazıyor: «M. Kemal Paşa'nın, Anadolu'da bulunduğu ilk bir ay içindeki faaliyeti ve çeşitli yerlerle yaptığı yazışmalar, Erzurum'a gitmek niyetinde olmadığını ve doğrudan doğruya, Sivas'ta toplanacağı kongreye katılmak ve işe oradan başlamak istediğini göstermektedir.

... Aldığı bilgiler, Erzurum'dan başka, bölgenin hiç bir yerinde güvenilir, yerleşmiş, köklü bir teşkilâtın bulunmadığını ortaya koymuştur. Trabzon'dan da güven verici bir izlenim edindiğini sanmıyoruz. Belki de, Kâzım Karabekir Paşa'nın dar görüşlülüğü yüzünden (*) Erzurum'da kendisine bir takım pürüzler çıkacağını düşünmüştür.

... Eğer sonradan ortaya çıkan bazı olayların zoru olmasaydı, M. Kemal Paşa, Samsun ve Havza'da iken fazla önemsemediği Erzurum Kongresi'ne gidecek yerde, Amasya'da veya Sivas'ta kalarak Sivas Kongresi'nin hazırlıkları ile meşgul olurdu.

Kâzım Karabekir Paşa da, Mustafa Kemal Paşa'nın bu niyetini sezmişti. Hatıralarında, doğru Erzurum'a gelmeyip bir süre Samsun bölgesinde kalmasını tenkid etmektedir. Fakat, M. Kemal Paşa, hükû-

(*) Bu dargörüşlülüğün mevzuu ne olabilir? Bizce bu M. Kemal'in devrimci oluşu, Karabekir'in ise muhafazakârlığı şeklinde yorumlanabilir... Ancak Karabekir Paşa, millî mücadele kararını Anadolu'da fiiliyata koyan ilk komutan olarak, hiçbir zaman dargörüşlü olmamış; bilâkis daha sonraki azimli kararlariyle de geniş görüşlülüğünü isbatlamıştır.

metle olan ilişkisinin kritik bir safhaya gireceğini biliyor ve mutlaka Erzurum'da değil, yüzde yüz güven duyacağı bir yerde olmak istiyordu. Kâzım Karabekir Paşa'yı iyice yokladıktan sonra, belki de Ankara'ya Ali Fuad Paşa'nın yanına gitmesi gerekecekti... Şüphesiz Ali Fuad Paşa'ya daha çok güvenebilirdi...» (70).

* * *

İSTANBUL'DA NELER OLUYOR?

Erzurum merkezi etrafında kümelenmiş Anadolu, bu en nazik günleri yaşarken, İstanbul'da neler oluyordu?

İstanbul, tarihinin en karanlık günlerini yaşıyordu. Asırlardır İslâm hilâfetinin payıtahtı olan dünyanın incisi esir edilmişti...

Halife, Padişahıyla ve her şeyiyle artık esirdi... Hiç tatmadığı esaretin tadı ona zehir gibi gelmekteydi. Bu bakımdan da «çok sinirli bir hava esmekte idi.»

Sadrazam Damat Ferid Paşa, Paris Sulh Konferansına gitmiş, fakat umduğunu bulamamıştı. Daha doğru tabiriyle, ummadığını bulmuştu. Haklarımızı savunacak bir vasat bulmak için gittiği Paris'te, âdeta adam yerine konulmamış ve perişan bir vaziyette yüz geri dönmüştü... Uğradığı hakaret, millî haysiyeti rencide edecek kadar ağırdı...

Sadrazam, Paris'ten bu pek perişan vaziyette dönünce, Anadolu'yu millî heyecanla kıpırdanır bulmuştu. Bu bakımdan hemen bir genelge yayınlayarak, karışıklık çıkarılmamasını istedi. Ona göre, Anado-

(70) Anadolu İhtilâli — S. 262 - 263.

lu'da iğtişaş çıkarmak isteyenlerin asıl gayesi, Anayasaya aykırı olarak, İstanbul'dan ayrı bir millî meclis toplamaktı... Yani gayeleri vatanı kurtarmak görünüşü altında, ayrı bir hükûmet kurmak, daha net bir deyişle, ihtilâl yapmaktı...

***

Sadrazam'ın izlediği politikayı beğenmeyenlerin başında gelenlerden Veliahd Abdülmecid Efendi, 16 temmuzda Padişah'a bir «layiha» sunmuştu (71).

Veliahd'ın layihasında, çıkan karışıklıkların, idarenin tatminkâr olmamasından doğduğu belirtilmekteydi... Kurulan hükûmetler, ne İstanbul'u ne de diğer iller halkını tatmin etmemişti. Çünkü, hak ve adaleti gözetecek yerde kendi çıkarlarını temine bakmışlardı... Böylece halk arasına, vatan düşmanlarının atmak istediği «nifak» ve «şikak» kolayca girebilmişti... Bu durum, milletimizi millî birlikten yoksun hale getirmişti.

«Şimdiki hükûmet ise, Edirne, İzmir ve Doğu illeri gibi her an tehlike ile karşı karşıya kalan vatan parçalarında gerekli tedbirleri almamış, hattâ ahalinin, hukuk-u milliyelerini muhafaza etmek üzere, girişikleri çalışmalarına da yardımcı olmamıştı.

Nitekim, İzmir'in işgalinden sonra ahalide uyanan vatan müdafaası duygusu, Dahiliye Bakanlığınca yağmagerlik, çetecilik gibi deyimlerle kötülenmeğe çalışılmıştı.

Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na davet edilmesi işi, gerçi halkta büyük bir ümit ışığının yanmasına sebep olmuştu. Fakat Sadrazam'ın bu konferansa sunduğu «Muhtıra'da lüzumlu şeyler yerine lüzumsuz meselelerden ve meselâ harp, taktil ve

(71) Mondros'tan Mudanya'ya Kadar — S. 48 - 49.

tehcir meselelerinden söz etmesi, Rumeli'de, Şark hudutlarında, son olarak İzmir'de binlerce Müslümanın öldürülmesinden bahsetmemesi; sorumlulukların milletin sırtına yüklenmesine ve umut ışığının sönmesine sebep oldu; memalik-i şahanenin herc ü merç içinde ve muavenete muhtaç bir halde bulunduğunun söylenmesi ise, yabancıların müdahalesini davet etti (72).

Veliahd Abdülmecid Efendi'nin uzun layihası, «devlet ve millet haklarının muhafazası ancak birlik halinde bulunmakla mümkün olacağını söyledikten sonra» şunları tavsiye ediyordu:

«1) Hilâfet ve saltanat makamı hiç bir partiye meyletmemeli...

2) Acele seçim yapılmalı...

3) Partiler arasındaki düşmanlık duyguları kaldırılmalı ve ahalinin itimadını kazanabilecek bir hükûmet kurulmalı...

4) Dış durumlara açıklık getirmek için tecrübeli devlet adamlarından ve mütehassıslardan meydana gelen bir istişare heyeti kurulmalı... Bunların tesbitiyle kabul edilebilecek barış şartları ilân edilmeli ve böylece hayati menfaatlerimizi ihlâl edecek kararların önüne geçilmeli...

5) Geçmişi unutarak umumî af ilân etmeli...

6) Anadolu'da kurulmuş olan cemiyetlerin istekleri incelenmeli ve bunlardan ahvale göre umumi menfaatlere uygun olanlar ve faydalı olanlar kabul ve icra edilmeli...

(72) A.g.e. — S. 49 - 50.

7) Ahali arasında gittikçe artan münafereti (nefretleşmeyi) kaldırarak millet-i İslâmiyeyi bir kütle-i vahide haline getirmek için gayret harcanmalı.» (73).

⁂

Veliahd Abdülmecid Efendi'nin bu yerinde layihası Padişah'tan fazla bir alâka görmedi. Zira binbir hâdisenin birbirine zıt istikametleri altında ezilen ve gittikçe şaşıran Padişah, kime itimat edeceğini bilemez haldeydi... Bildiği kadarını da tatbike imkân yoktu. Çünkü, gerek iç ve gerekse dış baskılarla tereddüdden tereddüde yuvarlanmaktaydı...

Anadolu'ya gönderdiği M. Kemal Paşa'nın son tutumları ise, iyice moralini bozmuş ve onun İstanbul'a ve Padişah'a muhalefet ederek yeni bir hükûmet ve dolayısiyle de devlet peşinde bulunduğuna inanır olmuştu... Ne var ki ümit ümitti ve son ana kadar da güvenmeye çalışacaktı.

Oysa ki Paşa'nın gidişi, milli iradeye dayandırdığı bir Meclise idi... Yani hükûmete... Yani devlete...

⁂

Anadolu'dan son gelen haberler, «müstakilleşme»ye doğru gidildiğini gösteren açık işaretlerle dolu idi zira...

Meselâ, Konya'daki komutan, postahaneye sansür koymuştu... Mektup ve telgraflar askeri sansüre tabi tutuluyordu... Hükûmet merkezinin dışında yapılan bu uygulamaya Uluborlu Kaymakamı da katılmıştı...

Aynı günlerde (20 Temmuz 1919), M. Kemal Paşa'nın tayin ettirdiği Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey, Paşa'ya şu teklifte bulunuyordu:

(73) İstiklâl Harbimiz — S. 291 - 293.

«— İttihat Terakki'nin evvelce kullandığı taktiği kullanalım:

Padişah'tan, kırk sekiz saat içinde milletin itimadına mazhar bir kabine kurmasını, ayrıca bir de kurucu meclis toplamasını isteyelim... Bunlar yapılmadığı taktirde, Padişah'ın da hükümetin de tanınmayacağını açıklayalım.» (74).

Ne var ki, M. Kemal Paşa, ihtiyatlıdır ve yapacağı işin zamanlamasını da çok iyi bilmektedir... Hamit Bey'in bu ham teklifine hiddetle şöyle mukabele eder:

«— Bu adamcağız ne yapmak istiyor, hangi hayal peşinde koşuyor?» (75).

Paşa, şu gerekçelerle bu hayale karşı çıkar:

«— İttihat Terakki vaktiyle o telgrafı Padişah'a çekerken, oldukça teşkilatlanmış ve kuvvetlenmişti. Her şeyin başında biz, henüz o teşkilat ve iktidara sahip değiliz...

Sonra, farz-ı muhal olarak, Padişah'ın milli emellere uygun bir kabine teşkilini kabul ettiğini ve kabinenin işe başladığını düşünelim. Bu kabine acaba hangi kuvvete istinat edecek? Hamit Bey, milli emellere hadim bir kabinenin dayanacağı bir milli kuvvet mevcut olması lazım geldiğini düşünemiyor mu?

Erzurum Kongresi'nin ve bunu takiben yakında Sivas'ta in'ikad edecek umumî kongrenin bu kuvveti vücuda getireceğini mülahaza edemiyor mu?» (76).

***

Bütün bu hadiseler, büyük ölçüde İstanbul'a ak-

(74) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 58.

(75) A.g.e.

(76) A.g.e. — S. 58 - 59.

sediyordu. Padişah, Anadolu'daki hareketten endişe etmekte, fakat endişesini giderici bağlılık haberleriyle, telgraflarla vaziyetini tekrar düzeltmekte... O kadar ki, yanlış politikası ile Sultan Vahideddin'i de yanıltan ve felâkete atan Sadrazam Damat Ferid, 20 temmuzda Padişah'a bir rapor sundu. «Bu raporda, Anadolu'daki harekât-ı milliyye reisleri ile anlaşmağa lüzum olduğunu belirtti» (77).

Bu isteğin altında yatan tesbit, hükümet aleyhine bazı hareketlerin başladığıdır. Gerçekten de, askeri ve millî makamların hükümete olan bağlılıklarını günden güne yitirmekte oldukları, yukarıda da işaret edildiği üzere, saklanamayacak bir halde idi... (78).

Damat Ferid Paşa, bu raporunu yeniden Sadrazam olduğu gün vermişti. Tekrar Sadrazam oluşu, bir çok çevrelerde hoşnutsuzluk meydana getirmişti... Ne var ki, kendisini Sultan Vahideddin de sevmemesine rağmen, tekrar tekrar Sadrazam yapacaktır...

* * *

M. KEMAL ARANIYOR

İstanbul Hükûmetinde, M. Kemal hakkında uyanan şüphe, 19 temmuz tarihli telgraflarla onun aranmasına sebep olmuştur... Bu telgraf, o günkü hükümetin aczini gösterdiği kadar, Anadolu'nun da, tereddüt içinde olmakla birlikte Paşa'yı korumaya meylettiğini göstermektedir...

Sivas, Bitlis, Van, Erzurum vilâyetlerine çekilen Dahiliye Bakanlığı telgrafı şöyledir:

(77) Mondros'tan Mudanya'ya Kadar — C. 11, S. 51.
(78) A.g.e.

«Silk-i askeriden müstafi sabık Paşa Mustafa Kemal Bey veya efendi elveym nerededir, ne ile meşguldür, ne tavır ve meslek takip etmektedir? Acele iş'arı!» (79).

Bu telgrafa Sivas Valisinin verdiği cevap şöyledir:

«Mümaileyh, (M. Kemal) bayramın birinci günü seherde otomobille Sivas'tan Erzurum'a gitmişti. Ondan sonra kendisinden bir malûmat alınmamıştır. Halen orada mıdır, yoksa başka bir tarafa mı gitmiştir, ne ile meşguldür, buraca meçhul olduğundan, mahallinden istifsar buyurulması muvafık olacağı maruzdur.» (80).

Oysa ki, Sivas Valisi Reşit Paşa, M. Kemal Paşa'yı şehrin dışında karşılamış, misafir etmişti.

Van'dan gelen cevap da, durumun Erzurum'a sorulmasını istiyordu. Bitlis'in cevabında da aynı husus vardı. Ancak yaptığı iş hakkında, milli müdafaa cemiyetlerinin mesailerini birleştirmek istediği söyleniyordu.

Erzurum'da, vali vekili bulunan Kadı Hurşit Efendi ise, M. Kemal Paşa'yı korumakta en ileri giden cevabı vermişti.

Paşa'nın istifa ettiğini ve dilekçesini Vilayete 10 temmuzda verdiğini yazdıktan sonra, şöyle diyor:

«Hal-i hazırdaki vaziyete nazaran kendisi ikametgâhında bulunarak hususat-ı şahsiyyesiyle meşgul olduğu ve hariçle nadiren ihtilatta bulunduğu anlaşılmış ve alınan malûmat bunu teyit eder bulunmuştur.» (81).

---

(79) Mustafa Kemal Paşa Samsun'da — Y. Nadi — S. 52.
(80) A.g.e.
(81) A.g.e. — S. 53.

Halbuki, Kadı Efendi'nin vali vekili olarak, yapılan bütün çalışmaları olduğu gibi bilmemesi imkânsızdı.

İngiliz baskısı altındaki İstanbul Hükümetini rahatlatmak ve Paşa'ya uygun bir çalışma zemini hazırlamak için yapılmış bu hizmetin, o günlerde değeri büyüktü... Ayrıca, M. Kemal'in hükümeti devirmeye, yani Anadolu'da ayrı bir hükümet kurmaya yöneldiği şüphesini ortadan kaldıran bu türlü yazışmalar olmuştur...

* * *

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KONGRENİN AÇILIŞI

«M. Kemal Paşa için dönüm noktası başlıyor!»

ERZURUM KONGRESİNİN TARİHÎ EHEMMİYETİ

Erzurum'daki başarılı ve ümit verici gelişme olmasavunmak için yapılan o devir kongrelerinin en ehemmiyetlisidir...

Gerek meydana getirdiği tesirler ve gerekse neticeleri itibariyle millî mücadeleye giden yolun en belli başlı dönüm noktası ve hatta belkemiğidir...

Gerçi daha sonraki Sivas Kongresi'nin daha mühim olduğunu savunanlar da vardır. Ancak, Erzurum'daki kongre Sivas için ümit vermiştir. Belki de, Erzurum'daki başarılı ve ümit verici gelişme olmasaydı, zaten zor şartlar altında yapılan Sivas Kongresi yapılamayacaktı...

Erzurum Kongresi'nin ehemmiyetini bizzat Sivas Kongresi azaları da kabul etmişlerdir. Bu kabul, Erzurum'da alınan kararların olduğu gibi tasdik edilmesiyle gösterilmiştir... Sivas'ta benimsenen teşkilât tüzüğü de Erzurum'da hazırlanmıştır.

Şu halde, Erzurum aldığı kararlarla ve millî mücadeleye giden yolu açmasıyla hem ilk hem de en tesirli kongredir...

Sadece Şark vilayetlerini temsil eden bir cemiyet adına yapılmış olmasına rağmen, mahallî bir toplantı değildir... Aldığı kararlar umumidir ve bütün vatan için geçerli ve yeterlidir... Bu bakımdan bazı önderler, Sivas Kongresi'nin yapılmasa da olabileceğini belirtmişlerdir...

*
**

Erzurum Kongresi'nin M. Kemal Paşa için de büyük bir dönüm noktası olduğu açıktır. Herşeyden önce, ona liderlik yolunu Erzurum açmıştır... (1).

Bu gerçeğin şuurunda olan Paşa, «Erzurumlular ve vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti hakkındaki duygularını, daha sonraki tarihlerde aşağıdaki şekilde açıkladı:

— Efendiler, askerlikten istifamı müteakip Erzurum halkının bilâistisna ve Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'nin hakkımda pek bariz bir surette gösterdikleri itimat ve samimiyetin bende bıraktığı unutulmaz hatıraları burada alenen zikretmeği bir vecibe addediyorum...» (2).

*
**

Erzurum Kongresi sırasında meydana gelen hâdiseler, yapılan toplantılar ve konuşmalar, «yalnız Mustafa Kemal'in hayat hikâyesi için değil, millî mücadelenin rengi, gelişmeleri ve Türk milletinin gele-

(1) Anadolu İhtilali — S. Selek — S. 262.

(2) Nutuk — Atatürk — (C. 1, S. 45 (Mondros'tan Mudanya'ya — C. 2, S. 46).

ceği için de kader tayin edici manalar ve etkiler taşır.» (3).

Bu kadar tayin edici hayati tesirleri ve ehemmiyeti, Şevket Süreyya şöyle açıklıyor:

«Erzurum Kongresi, maddi varlığı ve gücü itibariyle değilse de, temsil ettiği veya getirdiği fikir ve prensiplerle, sağladığı yetkiler bakımından milli mücadele hareketinin tarihi bir hareket ve çıkış noktasıdır...

Bu kongrenin hatırası, milli direniş ve mücadele hareketinin tarihine sıkı sıkıya bağlı kalacaktır. Bu noktaya eğilinmedikçe ve onun formülleştirdiği prensiplerden hareket olunmadıkça, milli mücadele fikirlerinin gelişmelerini sistematik bir şekilde izlemek kabil değildir.

...Erzurum Kongresi'nin, Mustafa Kemal'in zuhuru hareketlerindeki müdahalesi büyüktür... (4).

***

Yakın tarihimizin acı gerçeklerinden biridir ki, «vatanın kurtuluşunu gaye edinen ve gerçekten de milli mücadele programına katkısı bulunan kongreleri» bilinmezliğin tozları tamamen örtmüş durumdadır...

Erzurum Kongresi'nin ve diğerlerinin henüz bir kronolojisi bile yapılmış değildir (5).

Bu mevzudaki noksanlığı ve ihmali Prof. Ş. Turan şöyle ifade ediyor:

«Cumhuriyetimiz 50. yılını doldurduğu halde, Doğu'da Vilayat-ı Şarkiye Kongresiyle başlayıp, Sivas Kongresi ve sonrasiyle bütün Türkiye'ye maledilen

(3) Tek Adam — C. 2, S. 123.
(4) A.g.e. — S. 117.
(5) Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri — S. 147.

iki büyük kongrenin, yani üzerlerinde en çok durulan Erzurum ve Sivas Kongrelerinin ayrıntıları bile gerektiği şekilde aydınlatılmış değildir. Bir örnek olsun diye, Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılan delegelerin adlarının, sayılarının ve bunların hangi liva veya sancağı temsil ettiklerinin henüz tümüyle saptanamamış (tesbit edilememiş) olduğunu söyleyebiliriz...» (6).

⁂

Üzerinden henüz altmış yıl geçmiş bu çok mühim hâdisenin bu derece meçhullerle kaplanması nedendir?

Sonraki devirlerin, unutulmasında fayda görmesi zannımızca baş sebeptir. Ancak, hakim devirlerin medih ve kasidesiyle vakit geçirmiş olan tarihçilerin günahı, herşeye rağmen büyüktür. Erzurum Kongresi'ne ve diğerlerine katılan delegelerin büyük çoğunluğunun resimsiz ve isimsiz kalmayı tercih etmeleri de bir başka sebeptir... İçlerinde, hatıra bırakanı bile yok gibidir...

Gerçi, öyle bir varlık - yokluk mücadelesine atılan kimselerden hatıra yazmalarını beklemek biraz fantezi gibi gelirse de, daha sonra ömür sürmek nasip olanları da böyle bir lüzumu duymamışlardır... Bunun da sebepleri olsa gerek... Ve bu sebepler daha sonraki gelişmelerin içinde izahını da aşağı yukarı bulmuş durumdadır...

Ancak, devletin geçmişine sahip çıkması demek olan tarihî vazifesi, ihmalcilerini, ya da kasıtçılarını hayırla yadetmiyecektir...

* * *

(6) A.g.e.

VE KONGRE...

Nihayet 23 temmuz günü gelmişti. O güne kadar Erzurum'a gelebilmiş olan delegelerin katılmasiyle kongre yapılacaktı... (*).

«Millî birliğe doğru gidişin ilk büyük tezahürü bugün görülecekti. Hava güzeldi. Halk, büyük bir sevinç ve heyecan içinde sokakları doldurmuştu. Kongre için tek katlı bir okul binası (Ermeni Sansaryan Mektebi) hazırlanmıştı. (Bu bina sonradan yıkılmış ve yerine şimdiki Atatürk Yapı Usta Okulu binası yapılmıştır.)

Kolordu bandosu marşlar çalıyordu. Kongre saat 11'de başlayacaktı. Delegeler okulun bahçesinde toplanıyorlardı. Hepsi de çok heyecanlı idiler. Kolay iş değildi. Dışardan, içerden, her yanından düşmanlar ve tehlikelerle sarılmış bir yurdun evlâtları, yok olmaktan kurtulma çabası içinde, dünyaya meydan okumaya, yok edilemeyecek bir millî birlik temelini atmaya hazırlanıyorlardı.

***

Saat on buçukta üç araba geldi. Öndeki arabadan M. Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa indiler. Toplanan delegelerle ayak üstü hoşbeş ettiler. Saat on bire doğru bahçedeki tören başladı. Kurbanlar kesildi. Trabzon'un Şiran delegesi Müftü Hasan Efendi, Arapça güzel bir dua ve amaca uygun bir hitabede bulundu.

...Saat on bire bir kaç dakika kala Kâzım Karabekir Paşa ile öteki subaylar ayrılıp gittiler. Mustafa

---

(*) Kongre davetiyeleri 30 Mayıs 1919 tarihini taşımaktadır (7).

(7) İstiklal Harbimiz — S. 41 - 42 - 43.

Kemal Paşa'nın eski başyaveri Yüzbaşı Cevad Abbas, Emir Subayı Ali Şevket ve Recep Zühtü Beyler muhafız olarak kapıda kaldılar. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey ve öteki delegeler binaya girdiler.

Okulun salonu öğrenci sıraları ile doldurulmuştu. Ön tarafta da orta büyüklükte bir başkan kürsüsü ve iki yanında kâtiplerin oturacağı yerler vardı. Delegeler ve Mustafa Kemal Paşa öğrenci sıralarına oturdular.

Tam saat on birde kongre başladı. Kongreyi en yaşlı delege açacaktı. En yaşlı delege Trabzonlu Eyübzade İzzet Efendi idi. İzzet Efendi, Erzurumlulara karşı bir dostluk gösterisinde bulunarak, kongreyi açmak şerefini, Erzurumlu Hoca Raif Efendiye bıraktı. Hoca Raif Efendi kürsüye çıktı. Delegelerin yoklaması yapıldı.

...Erzurum Kongresi'ne katılan delegelerin toplamı; Van'dan 2, Bitlis'ten 3, Sivas'tan 10, Trabzon'dan 17, Erzurum'dan 24 olmak üzere 56'dır. Her ne kadar, şimdiye kadar gösterilmemiş ve genellikle 54, ya da 53 olarak kaydedilmişse de bunun, hatıraların yazılması sırasındaki unutkanlıklardan ileri geldiği sanılmaktadır.

...Böylece, Erzurum Kongresi'ne, altı Doğu ilinden ikisi (Diyarbakır, Elazığ) katılmamış, öteki dördü (Erzurum, Sivas, Bitlis, Van) ile bugünkü beş vilâyeti içine alan Trabzon katılmıştır.

...Yoklama tamamlanınca geçici Başkan Hoca Raif Efendi, kısa bir açış konuşması yaptı ve sözlerini kongreyi yönetecek bir başkan seçilmesini isteyerek bitirdi. Bunun üzerine Trabzon'un Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey, delegelerin yeni bir araya geldiklerini, kendi aralarından en uygun başkan adayını bulabilmeleri için başkanlık divanı seçiminin ertesi gü-

ne bırakılmasını, böylece delegelerin birbirlerini tanımak imkânı bulacaklarını söyledi. Buna ait teklifini de yaptı.

...Sonunda, seçimlerin ertelenmesini isteyenlerin direnme ve dayatmalarına rağmen, teklifleri reddederek, başkanlık divanı seçimlerine geçildi. İlk olarak başkan seçimi yapıldı. Mustafa Kemal Paşa'dan başka aday yoktu. Gizli oylamaya başvuruldu ve 56 delegenin 38 veya 48 oyu ile Mustafa Kemal Paşa, kongre başkanı seçildi (8).

***

Giresun delegesi Dr. Ali Naci Duyduk, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı konusunu şöyle anlatıyor:

«Erzurum'a geldiğimizde Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye delege olarak gireceklerini ve kongre başkanlığına getirileceğini duyduk. Ömer Fevzi, ben ve bazı arkadaşlar, Mustafa Kemal Paşa'nın kongrenin, daha doğrusu bu halk hareketinin başına geçmesine taraftar olmadık. Çünkü, Avrupalılar bizi, hep sivrilmiş bir şahsın peşine takılıp giden, millî duyguları zayıf bir toplum olarak tanıyorlardı. Erzurum Kongresi ile bu yanlış düşünceyi silecektik. Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa'nın başkan olmaması halinde kimi başkan yapacağımızı da bilmiyorduk. Bütün vilâyet delegeleri toplansın, kongre açılsın, herkes birbirini tanısın, bir gün sonra da başkan seçimi yapılsın; elbet bir münasibi bulunur, diye düşünüyorduk.

Trabzon delegesi Ömer Fevzi bu düşüncelerimize tercüman oluyordu.

...Kongre'nin ilk günü seçim yapılmasına karar verilince; ben, Ömer Fevzi, Yusuf Ziya (Tirebolu de-

(8) Erzurum Kongresi — S. 77 - 81.

legesi) ve bizimle aynı görüşte olan bazı arkadaşlar başkanlık seçimine katılmadık. Akşam üzeri, toplantıdan sonra, Mustafa Kemal Paşa'ya giderek, seçime katılmamamızın şahsına karşı bir hareket değil, bir prensip meselesi olduğunu anlattık ve görüşümüzü arzettik. Yanında Rauf, İbrahim Süreyya ve Mazhar Müfit beyler vardı.» (9).

***

Giresun'un diğer delegesi mühendis İbrahim Hamdi Bey de, başkanlık meselesini şöyle anlatıyor:

«Ben Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Giresun Şubesi'nin Erzurum.a gönderdiği iki delegeden biriyim. Ne gariptir ki, Erzurum Kongresi'nden bahseden kitaplardan hiç birisinde benim ismim yoktur. Beni tanıdığından şüphe edilemeyen Cevad Dursunoğlu bile yazdığı kitaba Trabzon delegelerinin listesini koymuş ve fakat benim adımı yazmamıştır.

...İttihat ve Terakki erkâniyle ordu mensuplarının memleketi felâketlere sürüklediklerine kani idim. Bu sebeple bu kongrenin tamamen bitaraf, milletin içinden doğma ve sivil kanunlara dayanan bir millî kongre olmasını istiyordum.

Oysa ki Erzurum'a varınca, kongre başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesinin Kâzım Karabekir Paşa ve diğer ordu mensupları tarafından kararlaştırıldığını ve delegelerin de özel konuşmalar ve anlaşmalarla elde edildiğini öğrendim. Bunu hiç düşünmemiştim.

Ben, içinde Mustafa Kemal Paşaların, Rauf Beylerin de bulunduğu ve herhangi bir kimse tarafından idare edilen bir millî temsil heyeti olarak tasavvur ediyordum kongreyi...

(9) A.g.e. — S. 158.

Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa'ya bunu kabul etmemesini rica ettik. Fakat kararlı idi ve böyle bir teşebbüsün ancak kendisinin idaresinde muvaffakiyete ulaşabileceğini bildirdi.

...Anlattığım sebeplerden ötürü Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına seçilmesine taraftar değildik. Kongre başlayınca önce Ömer Fevzi, sonra ben başkanlık seçiminin ertesi güne bırakılmasını istedik. Fakat diğer delegeler kabul etmediler. Başkanlık seçimi yapıldı. Hatırlayabildiğime göre biz, dörtbeş arkadaş muhalif kaldık, Mustafa Kemal Paşa seçildi. Bizim muhalefetimizi gören arkadaşlar, sebebini sorunca, millî menfaatımızı ilgilendiren düşüncelerimizi anlattık.

Oy vermiş olanlardan bazıları düşüncemizi doğru buldular. Bundan ümide kapılarak Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gittik ve durumu anlattık. Hatta mümkünse başkanlıktan çekilmesini söyledik. Buna çok üzüldü, sinirlendi ve vazgeçmedi. O zaman, hayırlı olsun temennisiyle ayrıldık. Fakat bu anlaşmazlık kongre süresince devam etti.

⁂

Gümüşhane delegesi Kadirbeyoğlu İbrahim Lütfü Paşa'nın oğlu Zeki Bey'in hatıralarında da şu konuşma vardır:

«Hoca Raif Efendi, Trabzon delegelerine şöyle der:

— Sizler bizim delegelerimize müdahale ediyormuşsunuz.

Zeki Bey:

— Ne gibi müdahale? Henüz sizin murahhaslarınızın kimler olduğunu bile bilmiyoruz. Evvela seçmek istediklerinizi öğrenelim.

Raif Efendi:

— Mesela sabık Bahriye Nazırı Rauf Bey ile Ordu Müfettişliğinden istifa eden Mustafa Kemal Paşa'yı seçmek istiyoruz. Bunların her ikisine de Trabzon delegeleri itiraz ediyorlarmış.

Zeki Bey:

— Size bu fikri kim verdi? Erzurum'da kongreye iştirak edecek kimse yok mudur? Yoksa murahhaslarınızın muhakkak reis olmasını ve onun riyasetini temin için de bir Paşa olmasını mı arzu ediyorsunuz?

Sizlere çok rica ederim, bu işe askerî kuvveti karıştırmayınız. Yoksa ara yerde şahsî bir mesele yoktur..» (10).

⁂

Kongre Başkanı seçildikten sonra kürsüye gelen M. Kemal Paşa, «memleketin o günkü durumunu ve devletlerin Türkiye'ye karşı takındıkları tavrı açıkladıktan sonra, Türk milletinin harekete geçtiğini, çeşitli adlarla bir takım teşekküller kurduğunu, bu suretle doğan millî cereyan ve celadet ruhunun mübarek vatan ve milletin mukaddesatını tahlis ve himayeye müstenid son sözü söyleyecek ve hükmünü uygulayacak bir kudret olduğunu belirtti. Mısır, Hindistan, Afganistan, Suriye, Irak'da istilacı devletlere karşı ayaklanmalar olduğunu, bu arada millî istiklallerini tehlikede gören ve her taraftan istilaya maruz kalan Rus milletinin harekete geçtiğini, Macaristan ve Bulgaristan'da da yine bu devletlere karşı kıpırdanmalar olduğunu söyledi.

İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan da bahseden M. Kemal Paşa, nihayet, İstanbul'daki hü-

(10) A.g.e. — S. 176.

kûmetin ve vatansever bir çok insanın, düşman kontrolü altında bulunması sebebiyle, bir «Milli Şura»nın ve kuvvetini milli iradeden alacak sorumlu bir hükûmetin kurulmasının zaruri olduğunu; bunun da ancak Anadolu'da yapılabileceğini sözlerine ekledi.» (11).

***

Paşa'nın konuşması şu cümle ile bitiyordu:

«— Bütün bu gayeleri istihsal için vakf-ı amal eyleyen necip milletimizin içinde bir ferd-i millî gibi çalışmaktan hasıl olan zevk ve mubahatı burada şükran ve mefharetle arzeylerim.» (12).

Paşa, konuşmasının sonuna şu duayı ekledi:

«— En son olarak niyazım şudur ki, Cenab-ı Vahibü'l-A'mal Hazretleri, Habib-i Ekremi hürmetine, mübarek vatanın sahip ve müdafii ve diyanet-i celile-i Ahmediye'nin ilayevmi'l-kıyam haris-i asdakı olan millet-i necibemizi ve makam-ı saltanat ve hilâfet-i kübrayı, masun ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi muvaffak buyursun, amin!» (13).

* * *

ÜNİFORMALAR

M. Kemal'in istifasından sonra, üniformalarını ve yaverlik kordonlarını çıkarmaması bir hayli gürültüye sebep olmuştu.

---

(11) Mondros'tan Mudanya'ya Kadar — C. 2, S. 55 - 56 (Nutuk — C. 3, Vesika: 38).

(12) Sivas Kongresi — Vehbi Cem Aşkun — S. 70.

(13) A.g.e.

Kongre'nin ilk gününde bu üniforma ve kordon meselesi, yeniden gündeme geldi. Çünkü, Paşa, istifasından sonra çıkarmadığı üniformalarını hâlâ taşıyordu ve toplantı salonuna da öylece gelmişti...

Mustafa Kemal Paşa'nın üniformalarını çıkarmasını isteyenler herhalde çok olmalı ki, hatıralarda bu isteği dile getirenlerin fazla olduğu dikkati çekmektedir.

Kâzım Karabekir Paşa şöyle diyor:

«Samimane ikazlara rağmen M. Kemal Paşa Hazretleri, mirliva üniforması ve yaver-i Hazret-i Şehriyari (hükümdarlık) kordonunu çıkarmamışlardı.

Kongre'ye dahi bu kıyafetle girmişler ve kürsüye çıkarak nutuk irat etmek istemişler. Bu manzara kongre heyet-i umumiyesi üzerinde pek fena bir tesir yapmış ve Gümüşhane murahhası Zeki Bey, kendilerine şu ihtarda bulunmuştur:

«— Paşa! Evvela üniforma ve kordonunu çıkar, ondan sonra kürsüye gel! Ta ki, millî kuvvet, askeri tahakküm şekline girmesin.»

Paşa, bu ihtarla üniforma ve kordonunu çıkarıyor ve ondan sonra kongre saflarına kabul ve başkanlığa seçiliyor.» (14).

*
**

Bu ilk günkü «üniforma meselesi»ni Sivas delegesi Fazlullah Moral şöyle anlatıyor:

«Makam-ı riyaset on dakika istirahat ve teneffüs edilmek üzere celseyi tatil etti. O sırada benim fikrimde ve zihnimde dolaşan, Paşa'nın askeri üniformaları, kordonları ve apuletleri idi. Çünkü Mahmut Şevket Paşa da İttihatçılar zamanında kendini göstermiş bir diktatör değil miydi? İşte biz de aynı

(14) İstiklal Harbimizin Esasları — S. 72.

vaziyete düşmeyelim korkusuyla Paşa'nın da bizim gibi sivil olmasını istiyordum.

Bunu heyet-i umumiye muvacehesinde söylesem, Paşa'nın izzet-i nefsini cerihadar etmiş olacağım, binaenaleyh yalnız kendisine söylemeyi muvafık buluyordum.

Bunda isabet edip etmeyeceğimi ve arkadaşlarımın da bu hususta benimle hem-efkâr olup olmayacağını mülahaza ederek, bazılariyle imtizaç ve istişâre eyledim.

Çok muvafık buldular. Derhal aynı teneffüste Rauf Bey'le beraber mektebin koridorunda gezerken, Mustafa Kemal Paşa'nın yanına sokuldum:

— Paşa Hazretleri, eğer makam-ı riyasette, riyasetin (başkanlığın) devamını arzu buyurursanız, sizin de bizim gibi sivil olmanız iktiza ediyor. Arkadaşlar böyle münasip görüyorlar, dedim...

Paşa:

«— Vallah bundan başka elbisem yoktur, dedi.» (15).

***

Fazlullah Moral Hoca, bu anlattıklarının doğruluğunu işbat etmek için, daha sonra geçmiş bir olayı anlatıyor. Bu olayla, anlattıklarının doğruluğuna bizzat M. Kemal Paşa'yı şahit göstermiş oluyor! Olay şudur:

«Gazi Paşa'nın kuvvetli zekâ ve sür'at-i intikaline bakınız ki, bu hâdiseden beş buçuk sene sonra, Erzurum'da vuku bulan hareket-i arz (zelzele) felâketine uğrayanlara yardım etmek üzere refikası Latife Hanım'la Ceyad Paşa, Kılıç Ali Bey vesaire ile Sivas'tan otomobillerle geçerken Belediyeye inmişlerdi.

(15) Sivas Kongresi — S. 70 - 71.

Ben de rasime-i hoşamedi için ziyaretlerine gitmiştim. Doğruca yanına vardım. Musafaha ettikten sonra;

— Otur bakayım Hocam. Sen değil miydin, Paşa, bu apuletlerini çıkarmazsan seni riyasete kabul etmeyiniz diyen, demesin mi?

Ben de;

— Paşa Hazretleri, o zamanın siyaseti öyle icabediyordu. Şimdi Paşa'mıza çelenkler bile az gelecek, demiştim. Paşa da gülerek arkadaşlarına o zamanki vaziyeti anlatmıştı.» (16).

***

Kongre'nin yaptığı ilk işlerden biri de, Padişah Sultan Vahideddin'e bir bağlılık telgrafı çekilmesi oldu (17).

Daha sonra, «değişik konularda çalışmalarda bulunacak olan (Nizamname), (Matbuat), (Maliye) ve (Belgeleri İnceleme) komisyonları seçildi.

Nizamname Komisyonu beş kişilikti. Bu komisyona Erzurum delegesi M. Kemal Paşa, Trabzon'un merkez delegesi Servet Bey, Maçka delegesi İzzet Bey, Gümüşhane delegesi Zeki Bey, Tokat delegesi Rifat Bey seçildiler (18).

Komisyon üyeleri de kendi aralarında görev paylaşımı yaparak, başkanlığa M. Kemal Paşa'yı ve kâtipliğe Zeki Bey'i getirdiler. Bu komisyon devamlı çalışacak ve her gün görüşmesini tamamlayıp karara bağlayabildiği maddeleri genel kurula verecekti. Nitekim de öyle olmuştur.

---

(16) A.g.e. — S. 72.

(17) Erzurum Kongresi — S. 82 — İstiklal Harbimiz — S. 83 (İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele — S. Akşin — S. 475).

(18) A.g.e.

Matbuat Komisyonu'nda ise, Erzurum merkez delegeleri Rauf Bey'le Hoca Raif Efendi, Bayezıd delegesi Hüseyin Avni Bey, Trabzon'un Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey, Giresun delegesi Ali Naci Bey seçildiler. Komisyon başkanlığına da Rauf Bey getirildi.

Ve Erzurum Kongresi'nin ilk toplantı günü böylece tamamlanmış oldu.» (19).

***

M. Goloğlu'nun tesbitine göre ise, kongrenin 2. günü üniforma meselesine itiraz eden Giresun delegesi İbrahim Hamdi Bey'dir... (*). Fakat, ister birinci gün, isterse ikinci gün, isterse falan veya filan olsun, neticede Paşa'nın kongreye üniformalı geldiği ve ikazlar üzerine sivil kıyafet giydiği apaçık bir gerçektir. Nedense bu hakikatı olmamış gibi göstermeye uğraşanlar bir haylidir.

Bu üniforma meselesi, sadece Erzurum Kongresi'nde değil, o zaman Anadolu'nun diğer köşelerinde yapılan kongrelerde de söz konusu olmuş ve üzerinde ehemmiyetle durulmuştur...

Bu hassasiyetin altında, yapılan hareketi şahsî tahakkümlerden kurtararak tamamen millete maletme kaygısı yatmaktadır.

---

(19) A.g.e.

(*) Bu hususta Giresun delegesi Dr. Ali Naci Bey'in şahadeti şöyledir: «Bir ihtilaf da M. Kemal Paşa'nın askerlik elbisesiyle kongreye gelmesinden ve başkanlık kürsüsüne çıkmasından doğdu. Toplantı sırasında yanımda oturan İbrahim Hamdi ayağa kalkarak:

— Paşa, askerlik elbisesiyle kongreye müessir oluyorsunuz. Bâdemâ sivil elbiseyle gelmenizi rica ederim, dedi. Bundan sonra sivil elbiseyle geldi (20).

(20) A.g.e. — S. 158.

Kongrelerdeki «üniforma» mevzuunda, Prof. Ş. Turan şöyle diyor:

«Hiç kuşkusuz, M. Kemal ve Rauf Bey Erzurum Kongresi'ne katılmasalardı, kongre sivil aydınların öncülüğünde toplanacak ve onların düşünceleri yönünde gelişecekti.

M. Kemal'in Erzurum Kongresi'ne başkan seçilmesi ve özellikle askerlikten gelmiş bazı arkadaşlarıyle birlikte Heyet-i Temsiliye'ye hakim olması sonucunda Doğu Anadolu kongreleri asker kişilerin önderliğinde gelişirken Batı Anadolu kongreleri genellikle askerlere kapalı kalmaktadır. Hatta tutanaklardan açıkça saptanan (tesbit edilen) durum, üniforma ve rütbe taşıyan kimselerin kongre salonuna alınmamasına kadar varmaktadır.» (21).

* * *

İKİNCİ GÜN

24 Temmuz 1919 günü kongre ikinci celseyi yaptı. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yapılan bu ilk toplantıda Ömer Fevzi, Ali Naci ve Cemil Beyler müştereken bir önerge verdiler. Buna göre:

1) Zabıt kâtipleri tayin edilmeden görüşmeye başlanılmamalı idi.

2) Kongrece seçilecek bir heyet tarafından gazete çıkarılmalıydı.

3) Türkçe, İngilizce ve Fransızca bir bildirinin İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderilmesi.

(21) Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri — S. 154.

4) Yeniden bazı komisyonlar kurulmalı ve bu arada, alınacak kararların esaslarını hazırlamak üzere 15 kişilik bir Program Komisyonu seçilmeli idi (22).

«Önerge sahiplerinden Ömer Fevzi Bey, isteklerinin açıklamasını yaptı. Rauf Bey ise, Ömer Fevzi Bey'in, milletin sesini harice duyuramadığımızdan sekiz aydan beri başımıza felaketler gelmiştir, demesinin doğru olmadığını, Anayasa gereğince milletlerin ancak kendi hükûmetlerine baş vurabileceklerini, tersine hareketni hükûmeti çiğnemek olduğunu; kongrenin açık ve büyük bir öneme sahip bulunduğunu ayrıca bir beyanname yayınlanmasının gerekli bulunmadığını anlattı.

Sonunda, önergenin bir program encümeni seçilmesine dair olan maddesi kabul edildi. 15 kişilik Program Komisyonu'na Raif (Erzurum), Rauf (Erzurum), Necati (Erzurum), Servet (Trabzon), Tevfik (Bayburt), Ömer Fevzi (Sürmene), Ziya (Sivas), Câzım (Van), Fazlullah (Sivas), Süleyman (Bitlis), Cemil (Şebinkarahisar), Mustafa (Mesudiye), Zeki (Gümüşhane), Hacı Fevzi (Erzincan) beyler seçildiler...» (23).

*
**

25 temmuz cuma günü kongre çalışmaya ara verdi. Zira cuma, resmî tatil günü idi. Ancak hususi görüşmeler devam etti.

Bilhassa kongre başkanı seçilmiş bulunan M. Kemal Paşa ile çeşitli gruplar görüşmekte ve onu daha yakından tanımaya çalışmakta idiler... Bunlardan biri de, Fazlullah Moral Hoca idi. Ziyaretini şöyle anlatıyor:

(22) Erzurum Kongresi — S. 82 - 83.
(23) A.g.e. — S. 83.

«Cuma tatilinden bilistifade arkadaşım Ziya Bey'le beraber Gazi Paşa'yı ziyarete gittik. Bize İstanbul'un müttefik devletlerin askerî işgali altında bulunduğunu ve Padişah'ın âdeta esir olduğunu ve onlar orada bulundukça iradesi nafiz olmadığından buna nihayet vermek üzere, kendisini gizlice davet ederek, bu hizmeti ifa etmek için Anadolu'ya gönderdiğini ve iki ellerini açarak:

— Aman oğlum, milletimin yüksek sesini işitmeliyim, dediğini yana yakıla anlattı.

Harbiye Nezaretinden aldığı bazı şifre ve telgrafları okuyarak bütün askerî kumandanların kendisiyle müttefik olduğunu, yalnız, Kuva-yı Milliye'nin birleştirilmesi lüzumundan, vesaireden bahsetmişti.» (24) (*).

* * *

KONGRE GÜNLERİNİN MÜHİM HADİSELERİ

Erzurum Kongresi, on dört gün süren yoğun bir çalışma yaptı. Kongre'nin millî meselelere hakkiyle sahip çıktığını göstermesi bakımından bu husus ehemmiyetlidir...

Dördüncü gün, komisyonlardan gelen teklifler incelenip karara bağlanmaya başlandı. Program Komisyonu'nun hazırladığı on maddelik layiha, kongrenin uzun süre gündemini işgal etti. Erzurum Kongre-

(24) Sivas Kongresi — S. 73.

(*) Paşa'nın bu ifadeleri çok mühimdir ve bizim Birinci BOZGUN'da ifadeye çalıştığımız bir kısım gerçeklerin teyidi mahiyetindedir...

si'nin beyannamesinin de özünü teşkil eden bu ana prensiplere göre:

1) «Samsun ve Trabzon'u da içine alan ve bugünkü idare kuruluşuna göre 25 kadar ili kapsayan Doğu Anadolu Bölgesi'nin hiç bir sebep ve bahane ile bölünmesinin ve Osmanlı topluluğundan ayrılmasının mümkün olamayacak derecede bir bütün teşkil ettiği, bölge halklarının saadette, felakette, mukadderatta birlik halinde öz kardeş oldukları» tesbit ediliyordu.

2) «Vatanın bütünlüğünün, milletin bağımsızlığının, saltanat ve hilâfetin korunmasının milli kuvvetlere dayanmak ve milli iradeyi hakim kılmakla mümkün olacağı» belirtiliyordu.

3) «Her türlü işgal ve müdahalenin Rumluk ve Ermenilik teşkili amacına yöneltilmiş bir hareket sayılarak savunma ve karşı koyma yoluna gidileceğini ve Hıristiyanlara yeni imtiyazlar verilmesinin kabul edilemeyeceği» hükme bağlanıyordu...

4) «Hükümetin buralarla ilgisini kesmesi veya buraları bırakmak zorunda kalması halinde, milli varlığı ve milli hakları koruyucu karar ve tedbirlerin alınmış olduğu» tesbit ediliyordu...

5) «Vatanımızda öteden beri beraber yaşadığımız Müslüman olmayan kimselerin kanunlarla pekiştirilmiş müktesep haklarına saygılı» olunduğu açıklanıyordu...

6) «İtilaf Devletlerinden Mondros Mütarekesinin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlar içinde kalan Türkiye'nin parçalanması düşüncesinden vazgeçilerek varlığımıza, tarihi, ırki ve dini haklarımıza

saygı gösteren ve aykırı davranışları desteklemeyen, hak ve adalete dayanan bir karar beklenir, denmek suretiyle ilerde MİSAK-I MİLLÎ adı verilecek olan prensip kararının temeli» atılıyordu...

7) «Milletimiz insanî, asrî gayeleri tebcil eder» diye başlayan bu maddede «fen, sanat ve ekonomik bakımlardan muhtaç durumda olduğumuz» belirtiliyor, «bu sebeple, devlet ve milletin bütünlüğü ve bağımsızlığına göz konulmaması şartiyle herhangi bir devletin bu sahalardaki yardımının hoşnutlukla karşılanacağı açıklanıyordu.» (25).

Bu «maddenin esası kabul edilmekle beraber, madde metnindeki «asrî» kelimesine itiraz edildi. O günkü kullanılış anlamına göre daha çok «züppelik» ve «dinsizlik» sanılan kelimenin metinden çıkarılması istendi (26).

Nihayet, «asrî» kelimesi maddeden çıkarıldı. Her ne kadar Atatürk'ün Nutuk'unda bu kelime varsa da, diğer kaynakların kaydettiği «insanî» kelimesi orada yoktur. Bu kelimeye karşı gösterilen tepki, kongreye hakim olan dinî hassasiyetin tipik bir örneğidir. Mazhar Müfit Bey, hatıratında bu hususu şöyle ifade ediyor:

«Asrî kelimesi kıyamet kopmasına ve hoca efendilerin bin bir çeşit tefsirine vesile oldu.

— Bu fernkleşmeyi kabul etmektir...

— Küfüre kadar gider...

— Bari Müslümanlığı terkedip Hıristiyanlığı kabul ettiğimizi ilan edelim... diyenler bile vardı.» (27).

(25) Erzurum Kongresi — S. 88 - 89.

(26) A.g.e. — S. 89.

(27) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 104.

8) «Milletlerin kaderlerini kendilerinin çizdiği bir çağda, İstanbul Hükûmetinin de millî iradeye dayanması gerektiği, millî iradeye dayanmayan hükûmetlerin içte ve dışta itibarı olmadığı anlatılıyor, bundan ötürü, Mebuslar Meclisi'nin hemen toplantıya çağrılması, milletin ve memleketin kaderi hakkında alınacak kararların Millî Meclis'in denetiminden geçirilmesi isteniyordu.»

9) «Her türlü particilik akımlarının dışında, ŞARKÎ ANADOLU MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ adıyla bir derneğin kurulacağı hüküm altına alınıyordu.»

10) «Kongre tarafından bir HEYET-İ TEMSİLİYE seçileceğini gösteriyordu.» (28).

⁂

Bu maddelerde açıkça görüleceği üzere, vatan savunmasındaki azmin ilk büyük teşkilatlı seslenişi ERZURUM'da olmuştur...

Teşkilatlanmada, sadece bir isim değişikliği yapılmış olmayıp, ŞARKÎ ANADOLU MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'nin tüzüğü de teferruatlariyle birlikte incelenmiş ve kongrenin tasdikinden geçmiştir...

Alınan kararların icra organı olan cemiyetin tüzüğü, zaman zaman münakaşalı geçen görüşmelerden sonra kabul edilmiştir.

«Tüzüğün birinci maddesi, derneğin adının ŞARKÎ ANADOLU MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ olacağını tesbit etmektedir.

İkinci madde, derneğin maksadını belirtmekte ve bu maksadın vatanın bütünlüğünü, milletin bağımsızlığını ve hilâfet ve saltanat makamlarının korunma-

(28) Erzurum Kongresi — S. 89.

sını sağlamak için millî iradeye dayanmak ve millî iradeyi hakim kılmak olduğunu açıklamaktadır.

Üçüncü madde, kuruluş düzeninin nasıl olacağını anlatıyordu.» (29).

*
**

Cemiyetin vilayet, kaza ve nahiyelerde idare heyetlerine kimler aza olmalıdır, sorusu da çok şiddetli münakaşalara sebep olmuştu... (30).

Murahhaslar ikiye ayrılmışlardı. Bir kısmı, vilayetlerde birinci reisliğe valilerin, ikinci reisliğe askeri kalem reislerinin; kazalarda birinci reisliğe kaymakamların, ikinci reisliğe ahz-ı asker şubesi reislerinin getirilmesini teklif ediyorlardı (31).

Bu fikirde olanlar, mülkî ve askerî reislerin cemiyetin başında olmasını, mücadele azmini artıracak bir unsur olarak görüyorlardı. Bu fikri bilhassa Rauf Bey savunuyordu. Onun Mustafa Kemal'den ayrı ve başka olarak bu fikri savunması elbette düşünülemezdi...

İkinci gruba girenler ise,

Tamamen halkın içinden çıkan ve bir halk hareketi olan bu kuruluşun, yapılacak kongrelerle ve serbest bir seçimle idarecilerini seçmesi gerektiğini dile getiriyorlardı (32).

Kongre ekseriyetinin meylettiği bu görüş, aslında Mustafa Kemal'in kongreye girişinde, başkan olmasında, üniformalarını çıkarmasında ileri sürülen

(29) A.g.e. — S. 90.

(30) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 105.

(31) A.g.e.

(32) A.g.e.

fikirlerden ayrı bir şey değildi. Kökü aynı düşünceye dayanıyordu: Madem halka dayanan bir cemiyetiz, memurları ve yüksek rütbelileri başımıza getirerek bu hususiyetimizi gölgelemeyelim, deniliyordu.

Münakaşa iyiden iyiye şiddetlenmiş ve artık uzlaşma yolu da kapanmış gibi olunca Mustafa Kemal, gerginliği izale için, bir teklifte bulundu:

«— Müsaade ederseniz, her iki nokta-i nazarı müdafaa edenlerden müteşekkil bir tali kongre komisyonu seçelim ve bir formül bulunmasını bu komisyona bırakalım.» (33).

Bu komisyon seçildi ve bir saat mühlet içinde aynı tartışmalar devam etti. Nihayet Mustafa Kemal komisyon odasına girerek Rauf Bey'le görüştü ve onu fikrinden vazgeçirdi... Bilhassa Trabzonlu azaların savunduğu ve kongre ekseriyetinin de benimsediği bu görüş karara bağlanmış oldu böylece (24).

***

Millî hareketi milletin hareketi olmaktan çıkaracak en ufak bir ihtimal dahi hassasiyetle reddediliyordu Erzurum Kongresi'nde...

Yine aynı hassasiyetin bir tezahürü de seçilecek olan Heyet-i Temsiliye'nin selâhiyetleri konusunda görülmüştü. Trabzon delegeleri, büyük sorumluluğu gerektiren önemli kararları alma yetkisinin bu kadar küçük bir heyete verilmemesini, gerektiğinde kongrenin olağan veya olağanüstü toplantıya çağrılmasını ileri sürmekte idiler. Uzunca görüşme ve tartışmalardan sonra bu maddede karara bağlandı.

Karara göre; kongre gerekli niteliğe sahip en az 9, en çok 16 üyeden mürekkep bir HEYET-İ TEMSİLİ-

(33) A.g.e.

(34) A.g.e. — S. 105 - 106.

YE seçecek, Heyet-i Temsiliye üyeleri de kendi aralarından birini başkan yapacaklardı.

Heyet-i Temsiliye; vatanın bütünlüğünü ve memleketin bağımsızlığını sağlama konusunda her türlü tedbiri ve siyasî kararı almaya ve bu kararları yürütmeye yetkili olacak, ancak millet ve memleket mukadderatiyle ilgili önemli konularda merkez heyetlerinin de düşüncelerini sorup reylerini alacaktır.

Milletin ve memleketin kaderini çizecek kesin kararlar ise, kongrelerde alınacak, gerektiğinde Heyet-i Temsiliye kongreyi olağanüstü toplantıya çağıracaktı.

...Cemiyetin ileriki durumu, Millet Meclisi'nin güvenlik içinde çalışmaya başlamasından sonra yapılacak bir kongre ile kararlaştırılacaktı...» (35).

* * *

TEVKİF EMRİ

Sadrazam Damad Ferid Paşa, Paris Sulh Konferansından, umduğunun aksine eli bomboş dönünce, Anadolu'da yapılmak üzere olan kongreyi haber almıştı. Ancak, bunu ele geçirdiği bir vesikaya dayanarak Sivas'ta yapılacak zannıyla önlemeye çalışmıştı. Oysa ki, M. Kemal Paşa, her ne kadar Sivas Kongresi'nden vazgeçmemiş ise de, tehir etmeye ve Erzurum'a gitmeye mecbur olmuştu.

Sadrazam, Erzurum Kongresi'ni ancak yapılacağı gün haber aldı ve bir gün sonrasının tarihiyle,

(35) Erzurum Kongresi — S. 91 - 92.

kongre hakkında Kolordu Kumandanından bilgi istedi (36).

«Buna karşılık olarak Kolordu, 29 temmuz 1919'da Harbiye Nezaretine bir yazı göndererek aşağıdaki bilgileri verdi:

— Vatanın maruz kaldığı malûm haller dolayısiyle İstanbul'da Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti kurulmuş ve bu cemiyetin Doğu Anadolu'daki altı vilayette hükûmetçe bilinen birer şubesi açılmıştı.

İzmir'in haksız yere ve ani olarak Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Doğu illerinin Ermenilere verileceği söylentileri, sınırlarımız dışındaki Müslümanlara karşı Ermeni zulüm ve tecavüzlerinin günden güne artması; sınırlarımız içinde de görülmesi ve yine Ermenilerin Sivas'a kadar ilerleyeceklerini pervasızca söylemeleri, Anadolu'nun bu kesiminde yaşayan halktaki kaygı ve korkuları artırdığı için, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri adına halk tarafından seçilen delegeleri Erzurum'da toplanma zorunda bıraktı.

Bu suretle toplanmış olan kongre, tanınmış söz sahibi kişilerden, nüfuzlu ülemadan, hukukçulardan, rical-i mutebereden kurulu ve herkesçe saygı duyulan bir kongredir. Kongre üyelerinin maksatları, vatan ve milletin saadet ve selâmetini sağlamaktır. Bu kişiler maksatlarını her tarafta açıkça söylemektedirler.

Anayasaya göre açılmış olan bu kongrede kanunlara aykırı bir durum yoktur.

...Bu sebeple, kanunlara uygun olarak açılmış bulunan bir kongreye müdahale etmek yetkisini ken-

(36) Mondros'tan Mudanya'ya Kadar — C. 2, S. 67.

dimizde göremedik. Bize göre, bu gibi hallerin önüne geçebilmek için, vakit kaybedilmeden Meclis-i Mebusan'ın toplantıya çağrılması lazımdır (37).

***

Fakat İstanbul'daki hükûmetin ne bu tamamen doğru düşüncelere eğilecek ne de işgal kuvvetlerinin baskısından kendini kurtaracak gücü vardı... Kaldı ki, hükûmet kendi içinde de müşterek bir düşüncede birleşecek kadar uyumlu değildi.

İşte, herkesin bir bakıma insiyatifini kullandığı böyle bir karambol havasında, Dahiliye Nazırı'ndan karar çıkmıştı:

«Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in hareketleri, memleketin yüksek menfaatlerine uygun değildir. Devletin işlerine karışanların kim olursa olsun yakalanması ve haklarında kanunî hükümlerin uygulanması lazımdır.» (38).

Nihayet, 29 temmuzda, Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin kat'i tevkif emri Dahiliye Nezareti'nden bildirildi. Ancak emri alan ve «o sırada Erzurum'da Vali Vekili olan, millî mücadelenin isimsiz kahramanlarından Rizeli Kadı Hurşit Efendi, doğruca Mustafa Kemal Paşa'ya gitmiş ve:

— Tutuklanmanız için emir aldım, lütfen zat-ı âlilerini tevkif etmeme müsaade eder misiniz? demiş...

— Etmezsem ne olacak, sorusuna da hiç istifini bozmadan:

— Ne olacak, hiç bir şey, deyip gülmüş...»

Bu çok şakacı ve şen adam, «daha sonra tevkif

(37) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi'nden, Dr. Selahattin Tansel — C. 2, S. 67 - 68.

(38) A.g.e. — S. 68.

edilmesi istenenlerden Mazhar Müfit Kansu'ya gönderdiği resmî tezkereye şöyle yazmıştır:

— Sureti yukarıya yazılan şifreli telgrafname mucibince, Divan-ı Harb-i Örfî'de muhakeme edilmek ve asılmak arzu buyurulduğu takdirde İstanbul'a gitmek takdirinize kalmıştır...»

Kadı Hurşit Efendi'nin millî mücadele ruhunun en şuurlu simalarından olduğunu söyleyen M. Müfit Bey, şu kanaatini de söylemeden edemez:

«O günün şartları içinde bir Vali Vekilinin Sadaret'ten aldığı şifre suretini naklederek ve o tezkereyi ekleyerek gönderebilmesi, ancak vatanseverlik, millî şuur, politika görüş ve telakkisinin en yüksek medenî cesaretle ifadesi olabilirdi.» (39).

* * *

M. KEMAL İÇİN HAYATÎ BİR DÖNÜM NOKTASI DAHA

Vali Vekili, Kadı el-Hac Hurşit Efendi, meseleyi böylece ciddiye almaz ve bir şaka mevzuu yaparken, 30 temmuz tarihli bir emir de Kolordu Kumandanına gelir. Kolordu Kumandanı, Mustafa Kemal Paşa'dan boşalan Ordu Müfettişliğini de vekâleten yürüten Kâzım Karabekir Paşa'dan başkası değildi. Ve isterse bu emri tatbik etmesi işten bile değildir. Daha önceleri de olduğu gibi, Mustafa Kemal bir daha, bütün istikbaliyle birlikte eline geçmektedir. Fakat Karabekir Paşa kararını çoktan vermiştir ve bu karar uygulanmayacaktır. Hem de, medenî cesaretin, hattâ cür'et

(39) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 89.

sayılabilecek olanını, millî mucadeleye kesin inanmışlığın verdiği rahatlıkla gösteriverir...

Kâzım Karabekir Paşa, hiç bir vefasızlık rüzgârının silip süpüremeyeceği vefasını ve fedakârlığını bir kere daha parıldatır. Harbiye Nazırından, bizzat açılacaktır, kaydıyla aldığı emir şudur:

«Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in hükûmetin kararlarına muhalif ef'al ve hareketlerinden dolayı hemen derdestleriyle (yakalanmalariyle) İstanbul'a gönderilmeleri Babıâli'ce uygun görülecek mahallî memurlara gerekli emirler verildiğinden, Kolorduca da ciddî yardımda bulunulması ve neticesinden malûmat verilmesi rica olunur.» (40).

***

30 temmuz tarihli bu emre, Karabekir Paşa'nın 1 ağustos tarihli cevabı gerçek bir medenî cesaret örneğidir.

Paşa, M. Kemal'i harcamak isteseydi, bu çok tabii fırsatı hiç kaçırmazdı. Ne var ki o, millî mücadeleye inancı kadar, M. Kemal'i harekete baş yapmaya da kararlı idi. Paşa, şu sert ve cür'etli cevabı gönderir:

«Hükûmetin mukarrerat (kararları) ve siyaseti ne olduğunu bilmiyorsam da, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in fiil ve hareketlerinde vatan ve milletin maksat ve menfaatine ve mevcut kanunlara aykırı telakki edilecek hiç bir hal ve hareket olmadığını görüyorum. Bu zatlar, mülk-ü milletin saadet ve selâmeti ile alâkalı her vatanperver fert gibi yaşamaktadırlar. Tevkiflerine kanunî sebep yoktur..

Vatanın felâketi, İstanbul'daki gazetelerde dahi

(40) İstiklal Harbimizin Esasları — S. 83.

tafsilatiyle yazılırken hükûmetin varlığımız aleyhinde hazırlanan tehlikeden habersiz vaziyette ve aksine en münevver ve kıymetli zatlar ve kumandanları birer bahane ile millet arasından almak, hapis ve tevkif etmek, ordunun silâhtan tecridine çalışmak gibi işlerle İzmir gibi her tarafı ayaklar altında çiğnetmeyiz. Halk namussuzca ölmektense, namuskârane müdaafaya karar vermiştir.» (41).

⁂

Karabekir, bu özetle verdiğimiz cevabını, «bir dakika tehiri, idamı muciptir» kaydiyle gelen emre karşı yazmakta tereddüt göstermemişti.

Ancak bu emri M. Kemal Paşa'ya gösterip göstermemekte tereddüt etmişti. Milli mücadelenin en çetin karar günlerinde onun sarsılmasını ve yeniden ümitsizliğe düşmesini istemiyordu.

«Karabekir, bu mertçe cevabını verdikten sonra, Rauf Bey'i dâvet etti ve hadiseyi ona anlattı. Çok soğukkanlı ve iradeli bir insan olan Rauf Bey, Karabekir'e dedi ki:

— Siz, her şeyi, şahsiyetinize has celadet ve civanmertlikle halletmişsiniz. Artık bu hadiseden dünyaya bile bahsedebiliriz...

Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti'nden gelen şifreli emri ve Karabekir Paşa'nın verdiği cevabı gözden geçirdi. Dudaklarında acı bir tebessüm vardı...

Bunca hizmetten sonra, ona layık görülen netice, bir hain gibi tevkif mi idi?

Harbiye Nezareti'nin şifresini bu hislerle okuduktan sonra, Karabekir'in verdiği cevabı derin bir heyecan ve şükran hissiyle gözden geçirdi. Artık İstanbul'-

(41) Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler — S. 103.

la Anadolu arasındaki uçurum, doldurulmaz bir hal almıştı...» (42).

⁂

Böylece M. Kemal Paşa ile Rauf Bey, hayatlarının en mühim ve tehlikeli dönemeçlerinden birini daha geçmiş oluyorlardı...

Tabii M. Kemal, sadece bir tehlikeden kurtulmuş olmuyor, aynı zamanda kafasında ve vicdanında saklı olan ideallere de bir adım daha yaklaşmış bulunuyordu (*).

Ne garip bir cilvedir ki, sonraları bu mertçe destekler, her şeyi göze alarak yapılmış fedakârane yardımlar unutulmuştur. Hattâ unutturulmuştur. Husûsen unutturulmuştur. Zira, aradan geçen ve uzun sayılmayacak zaman içerisinde, bu kadar mühim ve hayati hadiselerin unutulması imkânsızdır. Hadisenin kahramanı Karabekir Paşa da sessizce köşesinde kalakalmıştır yıllarca... Hattâ kendi yetiştirdiği domatesleri satarak geçinmeye çalıştığı da olmuştur... Yine de vekar ve ciddiyetini bozmamıştır. Geçmişi geçim vasıtası yapmaya tenezzül etmemiştir. Ancak, bir hadisede bu fedakârlığını hatırlatmak zorunda kalmıştır.

---

(42) Fevzi Çakmak Atatürk'ü Tevkif Edecekti — S. 44 - 45.

(*) Doç. Dr. A. Mumcu, bu tevkif emrinin yürürlüğe girmesiyle, M. Kemal hakkında her şeyin biteceğini söyler. Onun düşündüğü ihtilâlin de, böylece her bakımdan söneceğini ifade eder. Karabekir Paşa'nın, onu tevkif edeceği yerde, emrine girmesi, devrimi kurtarmış sayılabilir, der (43). Karabekir Paşa, yapılacak devrimlere, bir başka niyetle de olsa, yardımcı olmuştur, böylece...

(43) Türk Devriminin Temelleri Ve Gelişimi — Doç. Dr. A. Mumcu — S. 42 - 43.

M. Kemal Paşa'ya 1926 yılında yapılmak istenen İzmir suikastı ile alâkalı olarak, Karabekir Paşa da tevkif edilmiş, ancak yapılan muhakemesi sonunda beraat etmişti. İşte bu beraatı müteakip, Karabekir Paşa, Sadrazamlığa ve Harbiye Nezareti'ne Erzurum günlerinde M. Kemal hakkında yazdığı yazıları hatırlamıştır. İsmet Paşa (İnönü) vasıtasiyle bu yazıları M. Kemal Paşa'ya hatırlatmıştır (44).

***

Kâzım Karabekir Paşa'nın Sadrazamlığa yazdığını söylediği yazısı da şöyledir:

«Tekrar arzediyorum ki, Erzurum Kongresi'ni Şark eyaletlerinin halkı toplamıştır. Halen yetmiş kadar azâsiyle Erzurum'da toplantı halinde bulunan kongre, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey İstanbul'da iken büyük ve kanlı tehlikelerin vukua geleceğini muhakkak addeden Şarkî eyaletler halkının karar ve teşebbüsleriyle yapılmıştır.

Bu toplanışta siyasi ve şahsi hiç bir tesirin mevcut olmadığı kat'iyetle anlaşılmıştır. İntibahını (uyanışını) suret-i kat'iyede felâketten alan milletin ruhundan kopan bir heyecan ve kuvveti, ecnebiler, bir iki şahsa atfetmek suretiyle milletin ruh ve mevcudiyetini gizleme ve inkâr yolunu iltizam ile kendi miletini iğfal ve bu suretle menfaatlerini genişletmeye ve temine çalışıyor...

Vatan ve milletimiz için telâfisi gayr-ı mümkün zararları bâdi olan bu telâkki tarzının bizzat hükûmetimiz tarafından dahi bilmeyerek kabul ve ısrarı ile ecnebi emellerinin teshil edildiğini görmek, herkesi me'yus ve dağıdar etmektedir.

Şark vilâyetlerinde hayat endişesinden doğmuş

(44) İstiklal Harbinin Esasları — S. 85.

olan bu cereyan-ı millinin inkişafına ve hal-i hazırına Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in zerre kadar tesirleri olmadığını ve sonradan kongreye herkes tarafından büyük bir hürmet ve tazimle kabul edilen bu iki zatın siyasî mevkiimizi daha ziyade müdrik olmalarından, bilâkis hükûmetimizin mevkiini düşünerek mevcut kuva-yı milliyeyi daha sakin ve tedbirli bir şekle irca ile hüsn-ü idare ettikleri alenen görülmektedir.

Binaenaleyh, gerek kongrenin heyet-i umumiyesi ve gerekse Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkında vilâyetlere yazılan tamimler efkâr-ı umumiyede hüsn-ü tesir yapmamıştır.

Namus ve hayat endişesinden doğan millî cereyan galeyan halinde olup teskini ve efkârın tatmini için yegâne çare ancak Millî Meclis'in hemen ve bilfiil toplanmasının temini olduğunu ve ağır davranıldığı takdirde millî vakaların kendi kendine bu gayeye varacağını yüksek nazarlarına arz eylemeyi vazifemin gereği sayarım.» (45).

Karabekir Paşa, bu telgrafının sonunda, millet ve vekillerinin kanaat ve tasdikinden geçmeyecek bir siyasetin ve kararın şayan-ı kabul ve payidar olamayacağını, söylüyor. Bu büyük ve tarihî mes'uliyeti bir kaç şahsın hamiyetine yüklemektense, milletin arzusuna istinat ettirmenin daha doğru olacağını, bunun için de, Millî Meclis'in toplanması gerektiğini, bu iş için eğer ecnebi kuvvetlerinin baskısı altındaki İstanbul uygun görülmüyorsa, Anadolu'nun, hükûmet ve Padişahca münasip bulunacak, herhangi bir yerinde yapılabileceğini açıklıyor.

Bu telgrafı çekmeden önce M. Kemal ve Rauf

(45) İstiklal Harbinin Esasları — S. 87 - 88.

Beylere de okur. Çok beğenirler. Daha sonra da kongre azâlarına ve Müdafaa-i Hukuk Merkezi'ne duyurur, fevkalâde takdir ederek:

— Mazi, hal ve istikbal bir çerçeve içinde, derler (46).

* * *

HÜKÜMET İHTİLÂLİ SEZİYOR

İstanbul Hükûmeti'nin, bu tavsiyeleri dinleyecek vaziyeti yoktu aslında. Çünkü onlar, bir taraftan kendilerinin ve bir taraftan da bağlı bulundukları devlet sisteminin yıkılacağını seziyorlar, ayrıca, millî hareketin başına geçenler yüzünden, vatanın daha tehlikeli hallere sürükleneceğini sanarak tedbir almaya çalışıyorlardı (47).

Kısacası İstanbul Hükûmeti, Anadolu'daki hareketin yavaş yavaş müstakilleşmeye gitmesini sezmişlerdi. Gerçi o sıralar bu maksat M. Kemal Paşa'nın niyetinde ve davranışlarında varsa da, hareketin diğer önderlerinde ve halkta kat'iyyen böyle bir düşüncenin izi dahi yoktu.

Böylece ortaya alâka çekici bir durum çıkmakta idi: «İstanbul Hükûmeti'nin en sadık ve hürmetkâr bir cüzü olduğunu iddia eden Karabekir Paşa, o hükûmeti devirmeğe hattâ devletin şeklini değiştirmeğe çalışan Mustafa Kemal Paşa'yı, bu suretle bir defa daha koruma cihetine gitmişti.» (48). Belki de bu koruması, M. Kemal'in arzu ve niyetini bilmediğinden

(46) A.g.e. — S. 88.
(47) Mondros'tan Mudanya'ya Kadar — C. 2, S. 74.
(48) A.g.e. — S. 70.

değil, onun bu arzusunu gerçekleştirebilmesine ihtimal vermediğindendi.

Fakat İstanbul Hükûmeti, herhalde, kuvvetli istihbarata dayanmış olmalı ki, Karabekir Paşa'nın bu korumalarına rağmen, şüphesini izale etmemiş, bilâkis, M. Kemal'in ve birlikte çalışanların memleketin zararına çalıştıklarını, tefrikaya sebep olduklarını, bu sebeplerle de tevkif edilmelerinin gerektiğini açıklamışlardır. 1 Ağustos 1919 günü Dahiliye Nazırı Adil Bey'in gazetecilere yaptığı bu açıklamada şu çok enteresan cümle de vardır:

«— Halbuki, kendilerine (M. Kemal Paşa ve arkadaşlarına) önceleri hükûmetçe pek büyük bir güven beslenmişti.» (49).

⁂

Aslında, hükûmetin başlangıçta duyduğu büyük güveni hâlâ devam ettirenler de vardır. Yani hükûmet üyeleri arasında bu mevzuda tam bir görüş birliği yoktu. «Esasen askerlerin, çok azı hariç, genellikle milli harekete taraftar oldukları, ancak çok sıkıştıkları vakit hükûmetin izlediği politikaya uyar gibi göründükleri, davranışlarından sezilmekte idi. Bu hali Sadrazam Damat Ferid Paşa da hissettiği için İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Hohler'e, durumun gittikçe fenalaştığını, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanmaları için verilen emre, en çok askerlerin, özellikle Harbiye Nazırı'nın karşı çıktığını, bu sebeple de Nazır'ın sadakatından şüphelendiğini söylemişti.» (50).

⁂

(49) A.g.e. — S. 70 - 71.
(50) A.g.e. — S. 72 - 73.

Kâzım Karabekir Paşa ise hükûmeti ve Padişah'ı, ikinci ve müstakil bir hükûmete doğru gidildiği intibaiyle endişelendirmek istemiyordu. Bu bakımdan, saltanatı ve hilâfeti kurtaracağız iddiasında samimi idi. Mustafa Kemal Paşa, görünüşte Karabekir'le ve umumî arzu ile beraberdi. Fakat gerçekte ise, içinde plânladığı ihtilâl programını, millî mücadele hareketinin destek ve paralelinde, çok iyi zamanlamalarla yürütmekteydi... Yâni iki işi birden görmekteydi. Görünüşteki millî mücadele kararı, herkesin kararı idi ve açıktı. Gizli tutulan ise, hükûmete karşı olmaktan da öte, devletin temelini ve şeklini değiştirmeye giden ihtilâl hareketi idi...

⁂

Kâzım Karabekir Paşa, o şartlar altında ayrı bir hükûmet kurmayı da istemiyor, bunun şahsî bir hareket haline gelmesinden endişe ediyordu. Bu gerçeği Paşa'nın şahsiyeti etrafında açıklayan Halide Edip şöyle diyor:

«— O devrin durumunu inceliyenler, Kâzım Karabekir Paşa'nın uzağı gören ve sür'atle hareket eden bir insan olduğunu takdir ederler. Gayet muvazeneli ve akıllı bir adamdı. Herhalde Doğu'yu tehlikeli bir maceraya atmak istemiyordu. Aynı zamanda, ayrı bir hükûmet kurmayı da istemiyordu. Çünkü, bunun şahsî olması ihtimalini görüyordu.

Bundan dolayı, bir taraftan hükûmet merkezini iknaa çalışırken, onun yabancı kuvvetler elinde bir oyuncak olmasına da mani olmak istiyordu.

Herhalde, Türk topraklarında bir Ermenistan kurulmasına karşı cephe alıyor ve bunun için hazırlanıyordu.» (51).

⁂

(51) Türk'ün Ateşle İmtihanı — S. 41.

Bir yandan, tam bir güven duygusu içerisinde Anadolu'ya gönderilen M. Kemal'in, İngiliz baskısıyle geri çağrılmasında hükûmetin gösterdiği işi sürüncemede bırakma taktiği... Diğer yandan da, Anadolu'daki halkın, mülkî ve askerî güçlerin millî mücadeleye müzahir olması, hususen yegâne büyük askerî kuvvet olan 15. Kolordu'nun Karabekir Paşa komutasında harekete eksiksiz desteği... Ayrıca, Padişaha, saltanat ve hilâfete her vesile ile çekilen bağlılık telgrafları ve bu hususdaki manalı jestler... Evet bütün bunlar bir şeyi gösteriyordu:

İstanbul hükûmeti ve bilhassa Padişah, mülkî ve askerî varlıklariyle Anadolu'daki millî kıyama destek olmuşlardır. Ancak bu destek, haberlerin verdiği endişelerle yavaş yavaş azalmış ve sonunda beklemeye yerini bırakmıştır. Sonra da karşı koymaya... Zira, artık ihtilâl kendini göstermiştir, o merhalede...

«Nitekim Heatheote Smith de, Temmuzda yaptığı Karadeniz gezisinin sonunda yazdığı raporda, askerî ve mülkî örgütün (teşkilâtın) ulusal (millî) akıma olan eğilimine ya da bağlılığına bakarak ve bunu biraz da abartarak, ulusal akımın kısmen bizzat Osmanlı hükûmetince düzenlenip yürütüldüğü sonucuna varmıştı.» (52).

Sina Akşin, bu satırlardan sonra, şu açıklamayı yapıyor:

«Smith'in gözlemi bir ölçüde doğruydu ama, yardığı sonuç yanlıştı. O sırada kabinede ulusal harekete karşi az çok duygudaşlık besleyenler olabilirdi, fakat gerçek iktidar —yani Saray— buna karşıydı.» (53).

(52) İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele — S. 477.
(53) A.g.e.

Oysa ki, kabinedeki kimselerin şahsiyet ve tutumları Padişah tarafından bilindiği halde, vazife başına getirilmişlerdi. Üstelik icraatlarına rağmen onları orada tutan da Padişah'tı... Sadrazam'a kalsa, Anadolu'ya destek veren bakanların yerlerinde kalmaları imkânsızdı. Ve Mustafa Kemal'den İstanbul'da en son ümit kesen de Padişah olmuştu. Ve hepsinden de mühimi, Birinci Bozgun'da apaçık isbat edildiği üzere, Mustafa Kemal'i milli mücadele için Anadolu'ya olağanüstü selâhiyetlerle gönderen de bizzat Padişah olmuştu. Padişah, hani şu bize vatan haini olduğu ilkokul birinci sınıftan itibaren söylenen Sultan Vahideddin...

Mustafa Kemal'in tevkifine karar veren bu hükûmetin durumuna gelince, kendi karar ve düşüncesini tatbik etmekten çok uzak bir esir hükûmet olduğunu tekrar belirtmeyi lüzumsuz addederiz. Ancak, yine aynı yazarın, «belgesel» eserinden öğrendiklerimiz arasında şunlar var:

«Calthorpe, 25 temmuzda merkeze yazdığı bir yazıyla, Türk hükûmetinin M. Kemal'e yasa dışı bir insan (asi) muamelesi yapması için ısrar edeceğini bildirdi.

Herhalde bu istek üzerinedir ki, M. Kemal ile Rauf'un 'hükûmetin mukarrerat ve tebligatına' aykırı davranış ve kışkırtmalarını sürdürdükleri gerekçesiyle, hemen yakalanıp İstanbul'a gönderilmeleri için, 29 temmuzda Meclis-i Vükelâdan karar çıktı.

Bu kararda, İngiliz isteğinin payı şundan da bellidir ki, kararın Hariciyeye de bildirilmesi uygun görülmüştü. Fakat Damat Ferid'in Hohler'e anlattığına göre, bu kararı çıkartmak için beş günlük bir mücadele vermek gerekmişti. Hattâ her türlü görev öneri-

sini (teklifini) kabul eden İzzet Paşa dahi, bu yüzden istifa etmişti.» (54).

⁂

İstanbul'un verdiği kararların, hangi çaresizlikler içinde olduğunu ve esas merciin neresi bulunduğunu çok güzel gösteren bu nakillerden sonra, «esir hükûmet» hakkında söylediklerimizi teyide ihtiyaç duymamaktayız...

* * *

MUSTAFA KEMAL HEYET-İ TEMSİLİYE'YE NASIL GİRDİ VE BAŞKAN SEÇİLDİ?

Kongre kararları arasında, selâhiyetli bir temsil heyeti seçilerek, bunların umum namına kararları icra etmesi de vardı. Böyle selâhiyetli bir Heyet-i Temsiliye'nin seçilmesi kararlaştırılmıştı amma, bu heyete M. Kemal Paşa'nın girip girmemesi, yine bir hayli tereddütlere yol açtı...

Çoğunluğun fikri, Paşa'nın Heyet-i Temsiliye'ye girmemesi istikametinde idi. Hatta en yakın arkadaşları dahi, bu görüşü savunuyorlardı. Gerekçeleri ise bir hayli kuvvetliydi. Şöyle düşünüyorlardı:

«Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye'ye girmesinde mahzur vardır. Çünkü, millî ihtilâl ve faaliyetin tamamen milletten doğmuş ve millî kaynaklara bağlı bir kıyam olduğunu göstermek ve herkese anlatmak gerektir. Bu hususta itimat telkin edebilmek, objektif bakışları tatmin etmek ve hattâ her türlü fitne ve fesat zihniyeti ile tecessüslerde bulunanlara fırsat vermemek için de tek tedbir, Mustafa Kemal Pa-

(54) A.g.e. — S. 477 - 478.

şa'yı ve diğer marûf arkadaşlarını bu harekete karıştırmamaktır. Mustafa Kemal Paşa gibi bilhassa isyan ve kıyam vaziyetine geçmiş bir zatın Heyet-i Temsiliye'ye girmesi, hususi maksatlar takip edildiğinin bariz vesikası sayılır. Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye'de bulunması, ayrıca ecnebileri de tatmin etmez.» (55).

Bazılarının bu gerekçelerle, Paşa'nın bu kadar önde görünmemesini istemelerine mukabil; Mustafa Kemal bu hususta ısrarlı idi... Çünkü, bu heyetin üyeliği, tabiatiyle sonra da başkanlığı, Paşa'ya liderlik yolunu açacak olan mühim bir dönemeçti... (56).

Her ne kadar bir başarısızlık halinde, en büyük zararın kendisine isabet edeceğini Paşa, Nutuk'ta da söylemiştir. Ne var ki o, bu sözleriyle meseleyi yalnız kendi açısından ele almış bulunuyordu. Oysa ki, Heyet-i Temsiliye'ye seçilmesini istemeyenler, bir başarısızlık halinde Paşa'nın akibetini değil, hükümetin gazabını üzerine çekmiş bir kimsenin başta görünmesinden millî hareketin uğrayacağı zararları düşünüyorlardı (57).

*
**

Bu husus, Mustafa Kemal'in ifadesiyle de şöyle anlatılmaktadır:

«Kongre'nin hitamından iki-üç gün evvel diğer bir münakaşa da, mevzu-u bahis olmağa başlamıştı. Bazı samimî arkadaşlarım, benim Heyet-i Temsiliye'ye dahil olarak alenî faaliyetimi mahzurlu görüyorlardı. Mütalaaları şu noktalarda hülâsa edilebilir:

(55) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 106.

(56) Anadolu İhtilali — S. 270 - 271.

(57) A.g.e. — S. 271.

— Milli teşebbüsler ve faaliyetlerin bütün manasiyle milletten doğduğunu, hakikaten milli olduğunu göstermek lâzımdır. Bu takdirde teşebbüsler daha kuvvetli olur. Kimsenin suitefsirine ve bilhassa ecnebilerin menfi düşüncelerine mahal bırakmaz.

Fakat tanınmış ve bahusus merkezi hükûmetle ve hilâfet ve saltanat makamına karşı asi vaziyete düşmüş; hücum noktası teşkil eden benim gibi bir adamın, bütün bu milli teşebbüslerin başında bulunduğu görülürse, faaliyetin milli maksatlara müstenit olmaktan ziyade, hususi emeller istihsaline matûf telâkki edilmesine imkân olur. Binaenaleyh, Heyet-i Temsiliye, vilâyetlerin ve müstakil sancakların seçeceği zatlar olmalıdır. Ancak bu suretle, milli bir kuvvet gösterilebilir.

Bu mütalaalarda ne dereceye kadar isabet olup olmadığını araştıracak değilim.» (58).

⁂

Mustafa Kemal Paşa, kendisinin Heyet-i Temsiliye'ye girmemesini isteyenlerin fikirlerini böylece anlattıktan sonra, girmesinin lüzumu için de şu fikri ileri sürer:

«Erzurum Kongresi'nin, daha evvel izah ettiğim esaslarını ve kararlarını, herhangi bir heyet-i temsiliyenin tatbik ettirebileceğine benim emniyetim taalluk etmediğini itiraf ederim.

...Bilcümle vatan kısımlarını aynı dikkat ve hassasiyetle müdafaa ve kurtuluşunu temin çarelerini bulmaya çalışmak hususlarını, herhangi bir heyetin temin edebileceğine kani olmadığımı açıkça ifade etmek zaruretindeyim.» (59).

---

(58) Nutuk — C. 1, S. 68 - 69.

(59) A.g.e. — S. 69.

Paşa, kendisinin bulunmadığı, hattâ başında olmadığı bir heyetin başarılı olabileceğine inanmadığını açıkladıktan sonra; eğer böyle bir başarıyı mümkün görseydi, zaten askerlikten istifa etmiyeceğini ve hükûmete, Padişah ve halifeye karşı asi vaziyetine girmeye lüzum görmeyeceğini açıklar:

«Bilâkis ben de, bazı iki yüzlü ve iki cepheliler gibi zahiren pek mutantan ve müdepdep olan, o günün ordu müfettişliğini ve yâver-i Hazret-i Şehriyari sıfatını muhafazada berdevam kalırdım.

Gerçi, benim alenen ortaya atılmamda ve bilumum millî ve askerî harekâtın başına geçmemde şüphesiz mahzur vardı. Fakat o mahzur, muvaffakiyetsizlik halinde herkesten evvel ve herkesten ziyade en büyük ikap ve azaba düçar edilmekten başka bir şey olabilir miydi? Halbuki bütün vatanın ve koskoca bir milletin, hayat ve mematı mevzu-u bahis olurken, vatanperverim diyenlerin kendi akibetlerini düşünmesine mahal var mıdır?» (60).

M. Kemal, kendisi dışında kalanların meydana getireceği bir heyetin başarısız olacağını söylerken, ehemmiyetli gerekçesi şudur: Tarih, itiraz mümkün olamayacak bir tarzda göstermiştir ki, büyük meselelerde muvaffakiyet için, kudreti ve kabiliyeti sarsılmaz bir reisin varlığı elzemdir...

Tabii bu reis, Mustafa Kemal Paşa'dan başkası değildi. Başkaları ne idi? Bu sorunun da cevabını veriyor Paşa:

«— Efendiler; millet, memleket, siyaset ve ordu idareleriyle hiçbir alâka ve münasebetleri ve bu hususta liyakatları görülmemiş ve tecrübe edilmemiş gelişi güzel zatlardan, bilfarz Erzincanlı bir Nakşi şeyhi ve Mutkili bir aşiret reisi gibi zavallılardan da

(60) A.g.e. — S. 69 - 70.

teşkili, ihtimalden hariç olmayan herhangi bir heyet-i temsiliyeye, mevzu-u bahis olan vazife ve vaziyet bırakılabilir miydi?

...Bu mahiyette bir heyete, perde arkasından yardım edilebileceği mevzu-u bahis olsa da bu tarz, şayan-ı emniyet telâkki edilebilir miydi?» (61).

⁂

Demek oluyor ki Paşa, içinde bulunmadığı bir temsil heyetinin iş yapabileceğine hiç mi hiç inanmıyordu. Bu bakımdan da kendisi seçilecek Temsil Heyeti'ne ne pahasına olursa olsun girmeli ve hattâ başkanı olmalı idi.

İşte bunu temin için, Paşa şu yola başvurdu. Bu münakaşanın kongreye getirilmesi son derece tehlikeli olabilirdi. Yani kongre çoğunluğunun, daha önce bahsedilen kanaatları sebebiyle Paşa'nın Heyet-i Temsiliye'ye girmesini tasdikleri çok şüpheli idi. Âdeta umumî vaziyete göre bu, imkânsız görünüyordu.

Şu hale göre, bunu temin edecek teşebbüs kongreye gelmeden meseleyi halletmeliydi.

Ve Paşa harekete geçerek, 5 ağustosta yakın arkadaşlarını topladı. Akşam yapılan bu grup toplantısında, arkadaşlarının kesin kanaatlerini öğrenmek isteyen Paşa, herkesin bu hususiaki fikirlerini düşünmeksizin hemen yazmalarını istedi (62). Dağıtılan kâğıtlara herkes görüşlerini yazdı.

Paşa'ya göre bunlar, samimî ve dürüst yazılı mahrem anket idi (63).

---

(61) A.g.e. — S. 70 - 71.

(62) Anadolu İhtilali — S. 271.

(63) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 108.

Hadisenin gerisini M. Müfit Kansu'dan dinleyelim:

«Paşa, bunları birer birer okudu ve muhtevaları hakkında bize hiç bir şey söylemedi.

Kimin ne yazdığını ve hangi nokta-i nazarın ekseriyet reyini kazandığını öğrenememiştik.

Paşa, bütün cevapları okuduktan sonra:

— Arkadaşlarımın cevaplarını açıklamıyacağım. Bu cevapları bir hatıra olarak dosyamda saklıyacağım, diyerek kendi düşüncelerini açıkladı:

— Arkadaşlarım, ben mutlaka Heyet-i Temsiliye'ye dahil olmalıyım. Kongre bugüne kadar cereyan eden müzakereleri ile bir çok kararlar almıştır. Gerek bu kararların tatbiki, gerek millî hayatımızı ilgilendirecek ehemmiyetli işleri ve faaliyetleri nizamlamayı şunun bunun anlayışına ve tesadüflere terkedemeyiz.

...Büyük işlerle meşgul olacak bir heyeti elbette ki, ne bir aşiret reisinin, ne de bir şeyhin, ne de şunun bunun eline terkedemeyiz. Bunun içindir ki, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye kongresi temsil heyetine ben girmeliyim ve bu temsil heyetinin seçtiği bir delege olarak da resmen Sivas Kongresi'ne katılabilmeliyim.

...Ordudan perde arkasında kalmak için çekilmedim! Askerlikten istifa etmemin tek sebebi, sine-i millete atılmak ve sine-i millette açıkça çalışmak içindir.» (64).

***

M. Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye'ye girip girmemesi hakkındaki bu cevapları Süreyya Bey hatıra olarak saklamıştır. Bu cevaplar görüldüğü zaman,

(64) A.g.e. — S. 108 - 109.

Paşa'nın bunları o zaman neden açıklamadığı anlaşılır.

Verilen cevaplar ana hatları ile şöyle idi:

«— Heyet-i Temsiliye'yi teşkil edecek zatlar, bu işin icap ettireceği işleri ve hususları tedvir için lâzım gelen vasıfları haiz ise, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile Rauf Beyefendi'nin heyete girmelerini lüzumlu görmem...» M. Müfit.

⁂

«— Mustafa Kemal Paşa Hazretleri hücum noktası teşkil ettiği cihetle, Heyet-i Temsiliye'ye girmemesi, eğer kongre azâları ekseriyetle seçilmesine talip ise, mutlaka kabul ile reddolunmaması...

Rauf Beyefendi, Heyet-i Temsiliye'ye girerek dahilî manzumeyi elinde tutması...» (Kâzım Dirik).

⁂

«— 1) Heyet-i Temsiliye, vilayet ve müstakil sancakların seçeceği zatlar olmalıdır, ancak bu suretle millî kuvvet gösterilebilir.

2) Kemal Paşa Hazretleri, Rauf Beyefendi gibi şahısların girmeleri; harekât ve teşkilâtın bu gibi zatlar tarafından yapıldığı hissini vermekten başka bir zararı olamaz.

3) Mühim hallerde Heyet-i Temsiliye'nin bu gibi şahısların kıymettar yardımlarına arz-ı iftikar edeceği tabiidir.» (Hüsrev Gerede).

⁂

«— Heyet-i Temsiliye buradaki kongre azaları tarafından seçilmeyip, vilayetler, yahut müstakil livalar heyet-i merkeziyeleri tarafından seçilmelidir. Vilayetler ikişer, müstakil livalar birer kişi seçmelidir.

Heyet-i Temsiliye'ye Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendi'nin dahil olması fikri aleyhinde olduğumu arzetmiştim.

Ancak seçileceklerin mazbut ve muktedir adamlar olamayacağı düşüncesine mebni olarak Rauf Beyefendi ve hattâ Süreyya Beyefendi'nin dahil olmasını caiz görmekteyim.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Sivas Kongresi'nin neticesine kadar serbest bulunmalıdır.» (İbrahim Tali Öngören).

***

«— Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in Heyet-i Temsiliye'de bulunmasında lüzum ve menfaat vardır... Bulunmadıkları surette, hiç bir kıymeti haiz olmayacak olan Heyet-i Temsiliye'den bir hizmet ve menfaat varit değildir.

...Paşa ile Rauf Bey, Heyette bulundukları surette, gerek şahıslarına, gerek bu cemiyete vuku bulacak taarruzlar daha kolay defedilir. Kongrenin arzuyu umumisi de adı geçenlerin herhalde Heyet-i Temsiliye'ye dahil olmaları cihetindedir.» (65). (İbrahim Süreyya Yiğit).

***

Kendi tabiri ile, «samimi ve dürüst yazılı mahrem anket»ten alınan bu netice, Paşa'yı memnun etmemişti. Bu bakımdan kendisi gibi düşünen tek arkadaşı olan İbrahim Süreyya Bey'e vermişti bu kâğıtları daha sonra hatıra olarak...

Ne var ki, daha önce de Heyet-i Temsiliye'ye girmekteki ısrarlı düşünceleri yönünde harekete geçen Paşa, arzusunu gerçekleştirecek ve heyete girecekti.

Sadece girmekle de kalmamış heyete başkan ol-

(65) A.g.e. — S. 110 - 111.

muştu. Böylece «milli mücadelenin ilk siyasi kuruluşunun başına geçmiştir.» (66).

Bu başkanlık, artık Sivas Kongresi'nde ki başkanlığına giden en uygun vaziyeti temin etmesi itibariyle ehemmiyetlidir. Çünkü, o tarihlerde henüz görünmeyen bir ihtilâlin gerçekleştirilmesi için, bu sıfat ona çok lazımdı.

Nitekim, en yakın arkadaşlarının ısrar ve endişesine rağmen fikrinden vazgeçmeyi asla düşünmemiştir.

Heyet-i Temsiliye azaları şu zatlardan meydana gelmişti:

1) M. Kemal
2) Rauf Bey
3) Raif Hoca
4) İzzet Bey
5) Servet Bey
6) Şeyh Fevzi Efendi
7) Bekir Sami Bey
8) Sadullah Efendi
9) Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey...

Ayrıca Kâzım Karabekir Paşa da bu heyete seçilmiş, ancak halen asker oluşu sebebiyle, adı resmen açıklanmamış, durum kendisine M. Kemal Paşa'nın da imzasını taşıyan bir tezkere ile bildirilmiştir... (67).

Bu heyet, icabında ilk milli hükûmet erkânı da olacaktı (68).

Bu icap da, kongre beyannamesinin 4. maddesin-

(66) Mondros'tan Mudanya'ya Kadar — C. 2, S. 59.
(67) İstiklal Harbimizin Esasları — S. 106.
(68) A.g.e.

de geçmişti. Merkezi hükûmet buraları terketmeye mecbur bırakılacak olursa, hilâfet ve saltanat makamına bağlılığı, millî hakları sağlayacak tedbirleri almayı, kurulacak bir geçici hükûmet temin edecekti. Bu geçici hükûmetle yapılacak harekâtı da Kâzım Karabekir Paşa idare edecekti. Kongre'de hiç bulunmayan aşiret reisi Hacı Musa'nın, Heyet-i Temsiliye'ye seçilmesi ise, Kürtlerin de millî davadan ayrılmayacaklarını göstermek gayesiyle olmuştur (69).

* * *

(69) A.g.e. — S. 107.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL'İN İLK MUHALİFLERİ ERZURUM KONGRESİ'NDEYDİ...

«— İsmet İnönü de milli mücadeleye inanmayan ve Anadolu'ya zorla gönderilenlerdendir.»

MUSTAFA KEMAL'İN İLK MUHALİFLERİ

Heyet-i Temsiliye'yi karara bağlayan metin kongre azalarından beş kişi tarafından imzalanmamıştı. Bunlar, Hüseyin Abanoz (Trabzon), Ömer Fevzi Eyüboğlu (Trabzon), Yusuf Ziya (Tirebolu), Dr. Ali Naci Duyduk (Giresun), İbrahim Kitapçı (Giresun) beyler idi (1).

⁂

Bu zatlar, kongredeki muhalefetleriyle tanınmışlardı. Bilhassa M. Kemal Paşa'yı zaman zaman müşkil vaziyetlere sokmuşlardır. O kadar ki, bunlardan bilhassa, Ömer Fevzi, M. Kemal tarafından, daha sonraları NUTUK'ta, «düşman casusu» olarak tavsif bile edilmiştir.

Ömer Fevzi Bey, diğerlerinden ayrı olarak, Lozan anlaşmasından sonra, memlekete girmeleri ya-

(1) Erzurum Kongresi — S. 171.

saklanan 150'liklere dahil edilmiştir. Fransa'da çok perişan bir hayat yaşadıktan sonra (15 yıl), 1938'de çıkarılan af sebebiyle yurda döndü (2).

***

Kongre'de Paşa'ya muhalefet etmiş diğer zatların da sonraki hayatları ibretlidir. Bunlardan, Dr. Ali Naci Duyduk, kongre sonrasını şöyle anlatıyor:

«— Kongre bitince, İbrahim Hamdi ve Dr. Cemil'le birlikte Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gittik, veda ettik. Bu arada ben Paşa'ya hitaben:

— Paşam, Kongre'nin cereyanı sırasında bazı ihtilâflarımız oldu, fakat artık karar verildi, memleketin dedikodu ve fikir münakaşalarına tahammülü yoktur. Hepimiz için alınan kararlar dairesinde çalışmak vicdan borcudur, Allah muvaffak etsin, dedim...

Paşa, elimi sıktı:

— Sen mert bir arkadaşsın, bana her zaman merdane söyledin, dedi, ayrıldık...

Fakat bazı arkadaşlar, kongredeki tutumumuzdan dolayı bizlere husûmet beslendiği endişesi içinde idiler. Bir tedbir olarak Bayburt'tan, ana yolu bırakıp, Pandikt yaylalarından Sürmene'ye indik. Ömer Fevzi, Hüseyin Abanozoğlu, İbrahim Hamdi ve ben.

Oradan Trabzon'a ve Giresun'a gittik. Ben hemen gazetemi kapattım. Fakat asıl tehlike Giresun'da idi. Kongreye gidinceye kadar her dediğimizi yapan, bizimle beraber olan Osman Ağa (Topal Osman) birden bire değişmiş, kongredeki tutumuzu nasıl öğrenmişse, bize hasım olmuştu. Halbuki Osman Ağa'yı giyabında, Mustafa Kemal Paşa'ya biz, Erzurum'da ta-

(2) A.g.e. — S. 124.

nıtmıştık. Şimdi Osman Ağa'nın Mustafa Kemal Paşa ile muhabere ettiği söyleniyordu.

Ve Osman Ağa her fırsatta bize sataşmak için bahane arıyordu. Bir kaç kere hakaret ve tehditlerine maruz kaldım. Ben Giresun Gençler Birliği'nin başkanı idim. Gençleri çağırarak, beni başlarından atmalarını söylemiş. Gençler kabul etmeyince, Birliği de, binasını da dağıttı.

Osman Ağa, Giresun'da bir hükümdar gibi idi. Kimseyi dinlemiyor, her istediğini yapıyordu. Dönüşümüzden biraz sonra, Giresun'dan gelen kaymakam Hüsnü Bey'i (Çakır) bile dairesinden çıkarmamış, Trabzon'dan gönderilen bir Fransız torpidosu ile kurtulup Trabzon'a gelebilmişti.

İbrahim Hamdi, bir kaç ay sonra bir yolunu bulup Giresun'dan da, memleketten de çıkıp gitti.

Bizimle arkadaşlık eden aydın hemşehrilerimiz de korku içinde idiler. Bir seferinde Avukat Cemil ile Bekir Sükûti kendilerini evlerinin üst kat penceresinden aşağı atmışlar ve bu yüzden hayli zaman tedavi görmüşlerdi.

⁂

Benim vaziyetim çok tehlikeli idi. Her an beni vurdurmak ihtimali vardı. Bir kaç kere, Osman Ağa'nın çetesinde bulunan akrabamdan Kaptan'ın haber vermesi ile, ölümden kurtuldum (Bu Kaptan sonra Ankara'da milis yüzbaşı rütbesiyle Meclis Muhafız Kumandanı olmuştu).

Osman Ağa'nın çetesi Doğu'da ayaklanan eşkiya üzerine gönderilince, ben de gidecektim. Fakat son dakikada vazgeçti. Bir zaman sonra haber göndererek Erzurum'a gitmemi emretti. Çarem yoktu, gidecektim. Fakat, yakın arkadaşım Bulancak Bucak Mü-

dürü Osman Fikret, yolda öldürüleceğimi haber verince, limandaki bir Fransız ticaret gemisine sığındım. İstanbul'a gittim...

Giresun'da yedi-sekiz ay kadar kalmıştım. Bir-iki ay kadar da İstanbul'da kaldım. Pasaport alarak Viyana'ya gittim. Doktorluk ihtisasına başladım. Altı ay kadar kaldım. İş bulamadım, param bitti.

Vapurla Triyeste'den Hatay'a gidip yerleştim. Doktorluk yaptım. 5-6 sene kadar kaladım. Gaziantep Valisi Hüsnü Çakır'ın delâletiyle memlekete avdetime müsaade edildi, pasaport verildi. Döndüm. Memuriyet aldım. Giresun'a hükûmet doktoru oldum. Tekrar siyasi hayata girdim. Halk Partisi'ne yazıldım. Demokrat Parti kurulunca oraya geçtim. On senelik mebusluktan sonra Yassıada'dan beraet ederek çıktım. Artık istirahat halindeyim. 1.11.1966» (3).

***

Elektrik Mühendisi İbrahim Hamdi Bey de, kongre sırasında Paşa'nın üniformasına, başkanlığına itiraz edenlerdendir.

Gerisini İbrahim Hamdi Bey'den dinliyelim:

«— Başkanlık seçimi yapıldı. Hatırlayabildiğime göre, biz dört beş arkadaş, muhalif kaldık. Mustafa Kemal Paşa seçildi. Bizim muhalefetimizi gören arkadaşlar, sebebini sorunca, millî menfaatımızı ilgilendiren düşüncelerimizi anlattık. Oy vermiş olanlardan bazıları düşüncemizi doğru buldular. Bundan ümide kapılarak Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gittik ve durumu anlattık, hattâ mümkünse başkanlıktan çekilmesini söyledik. Buna çok üzüldü, sinirlendi ve vazgeçmedi. O zaman, hayırlı olsun, temennisiyle

(3) A.g.e. — S. 159 - 160.

ayrıldık. Fakat bu anlaşmazlık kongre süresince devam etti.

Kongre bitince, Giresun'a dönme yolumuzda endişeye kapıldık. Biz artık muhalif tanınmıştık. Yollar zaten emniyetsizdi. Böylece ana yolu bıraktık, Bayburt'tan Sürmene'ye, çok müşkilâtla indik.

... Mustafa Kemal Paşa ve binnetice onu tutan ordu ile aramızın açıldığı anlaşılınca, evvelce bizim tavassutumuzla kaçak durumdan kurtulup Giresun'a gelmiş olan Topal Osman, iyice pervasızlaştı ve kimseyi dinlemez oldu. Üzerimde apoletsiz yedek subay elbisesi ve cebimde tabanca ile geziyordum. Topal Osman'ın her an bizi öldürmesi mümkündü. Çünkü vahşi tabiatlı bir insandı. Maiyetindekilerin hepsi de kolaylıkla cürüm işleyebilecek kimselerdi. Topal Osman'ın Ermenilere kötülük ettiği yolunda adı çıkmıştı. Filhakika Topal Osman, Ermeni ve Rum çetecilerini bastırıyordu ve fakat Müslümanlara ve Türklere de kötülükleri dokunuyordu. Kimsenin hayat, mal, ırz emniyeti kalmamıştı. Ben ve bir kaç Giresunlu idealist ise, sanki memleketi korumak vazifesi bize verilmiş gibi, Giresun'u huzurlu bir hayat içinde tutabilmeye uğraşıyor ve Topal Osman çetesinin hangi din ve milliyette olursa olsun, masum insanlara kötülük etmesini tasvip etmiyorduk. Nitekim avenesinden biri, bir Türk'ün eşini kaçırmıştı. Bana şikâyet ettiler.

... Erzurum Kongresi'nde muhalif damgası yiyince, artık bizi dinlemez oldu. Bizi ortadan kaldırıp Giresun'un tek hakimi olma hevesine kapıldı. Erzurum Kongresi'ni tenkid eden yazımın çıkmasından sonra ise, artık hayatım iyice tehlikeye girmişti.

... Erzurum Kongresi'nden bir kaç ay sonra deniz yoluyla İstanbul'a ve oradan da İngiltere'ye gittim.

... İngiltere'de kalamayacağım anlaşılınca, Fransa ve Almanya'daki firmalara yazarak iş talebinde bulundum.

Almanya'dan müsbet cevap üzerine de, Siemens tesislerinde çalışmak üzere Almanya'ya gittim. 14 sene Almanya'da kaldım. 1933'de A.E.G. firmasının mümessili olarak Ankara'ya geldim. Firmam adına bir çok fabrika ve elektrik tesisleri kurdum.

Bu arada bir hatıramı da anlatayım:

Firmam adına Ankara'nın elektrik şebekesini yapıyordum. İyi hatırlayamıyorum, bir bayram münasebetiyle olacak, şebekenin acele tamamlanması bildirildi. Ben de hemen ekibi faaliyete geçirdim. Tesbit edilmiş olan güzergâhı kazıtarak kablo döşetmeğe başladım.

Güzergâhın nerelerden geçtiğini bilmiyordum. Kalabalık bir işçi kitlesi çalıştırıyordum. Meğer, Orman Çiftliğinin arazisine girmişiz. Çiftlik Müdürü Tahsin Bey gelip durumu bildirdi ve Atatürk'ten izin almadan bunu nasıl yapabildiğimizi sordu. Şaşırıp kalmıştım. Talihin garip bir cilvesiydi bu... Erzurum Kongresi'nde çatışmıştık, yurttan ayrılmıştım, yıllar sonra yurda döndüğümde bir başka sebeple ve yine ona rağmen arazisini kazıtmış gibi bir duruma düşüyordum. Neyse ki; izni Müdür Tahsin Bey aldı ve inşaata devam ettik.

Bir kere de Ankara Palas'taki bir baloda bir arada bulunduk. Beni görebileceği bir yerde idim. Fakat ya tanımadı, ya da önem vermedi. Her ikisi de mümkündü. Çünkü, artık o, Atatürk'tü ve ben lalettayin bir insan...» (4).

***

(4) A.g.e. — S. 163 - 164.

Mustafa Kemal'in bu ilk muhaliflerinin, bilhassa Ömer Fevzi, Ali Naci ve İbrahim Hamdi Bey oldukları söylenilebilir (5).

Bunların ve aynı fikirde olan diğerlerinin gerçek sebeplerini bilmek mühimdir. Çünkü böylece, şimdiye kadar gizli kalmış hakiki anlaşmazlık sebebleri açığa çıkacaktır. «Bu konu üzerine eğilirken, her şeyden önce ve kesinlikle şunu açıklamak gerekir ki, Erzurum Kongresi'nde doğan anlaşmazlıklar özde ve amaçta değildi.

Erzurum Kongresi'ne katılanların hepsi de, milli iradeye dayanan devlet sistemini gaye edinmişti. Meselâ, muhaliflerin elebaşısı gibi görünen Sürmene delegesi Avukat Ömer Fevzi Bey, Erzurum Kongresi'nden önce, İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda toplanan Saltanat Şûrası'na Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin temsilcisi olarak katılmış ve yaptığı konuşmada; Şûra-yı Saltanat'ın, milletin kaderinde mütalâa beyan etmek hakkına sahip olamayacağını, milletin kendi kaderi hakkında kendi içinden doğacak bir hükümetin karar vermesini istediğini, bunun için de bir Şûra-yı Milli'ye (Millî Meclis) ihtiyacı olduğunu, Şûra-yı Milli'nin kalbinden çıkacak bir hükûmetin iş başına gelmesi gerektiğini söylemişti (6).

Mustafa Kemal Paşa da Erzurum Kongresi'nde yaptığı açış konuşmasını şöyle özetliyordu: «— Ve mukadderata hakim bir millî iradenin, ancak Anadolu'dan zuhur edebileceğini tasrih ettim ve milli iradeye müstenit bir millî şûra kurulmasını ve kuvvetini millî iradeden alacak bir hükûmetin teşkilini, ilk mesai olarak gösterdim.» (7).

(5) A.g.e. — S. 123.
(6) M. T. Gökbilgin — Millî Mücadele Başlarken — S. 109.
(7) Nutuk — Vesika: 38.

Görülüyor ki; esas hakkındaki düşüncelerde bir ayrılık yoktur. Anlaşmazlık denilen olaylar tarafların tutumları ve izleyecekleri yollarla ilgili idi. Meselâ:

1) İlk anlaşmazlık millî birliğe doğru gidilecek yolun çizilmesinde oldu. Ve bu görüş ayrılığı (kongre sırasında değil) kongreden önce, (Mustafa Kemal Paşa ile delegeler arasında değil) Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasında çıkmıştı.

Kâzım Karabekir Paşa, kademeli bir şekilde millî birliğe doğru gidiş taraflısı idi. Olaylar da bu yolda gelişiyordu. Önce Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin birliğini sağlamıştı. Sonra Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Doğu illerindeki şubeleri Doğu Bölgesi'nin bir kısmını birleştirmiş, Erzurum Kongresi ile de Doğu ve Kuzeydoğu birleşmişti. Bundan sonra da kademelerle millî birliğe doğru gidilecek ve millî birlik hedefine varılacaktı.

Mustafa Kemal Paşa ise, bir kademe ve bir hamlede millî birliğe varma düşüncesinde idi. Bunun için herhangi bir yerde ve mesela, Sivas'ta yapılacak bir kongre ile bunun sağlanmasını istiyordu.

Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasında, anlaşmazlık doğurabilecek yazışmalar oldu, daha sonra bu yazışmalara Refet Bey (Paşa) da katıldı. Fakat günün şartları ve olayların gelişimi, kendiliğinden anlaşmazlığı ortadan kaldırdı.

Önce Erzurum Kongresi yapıldı. Sonra da Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresi'ni yaptı.» (8).

⁂

(8) Erzurum Kongresi — S. 129 - 130.

O günlerin, M. Kemal Paşa ile kendisi arasındaki karmaşık hâletini Karabekir Paşa şöyle anlatır:

«— Benim en mühim kolladığım pek nazik bir mesele var ki, onu zikretmeyi faydalı buluyorum: Mustafa Kemal Paşa'yı hüsn-ü idare etmek...

İstanbul bütün kuvvetiyle kendisine yükleniyor. Aleyhinde yapılan tecavüzler yetmiyormuş gibi suikastlar hazırlanıyor. Şark kendisini tanımıyordu. Bana karşı ise, halkın ve ordunun samimî hürmetiyle beraber, henüz İstanbul Hükûmeti de teveccühkâr davranıyor.

O azlediliyor, yerine beni tayin ediyorlar. Onun için derdest (tevkif) emri veriliyor, bana icra vazifesi veriyorlar. O, Sivas'a gitmek için benim kuvvet ve nüfuzuma muhtaç... O Kemal Paşa ki, Umumî Harpde muhtelif cephelerde ordu kumandanlığı yapmış, muvaffakiyetler kazanmış, hususiyle bir kaç gün evveline kadar bana da âmir...

İşte bu müselsel sebeplerle rencide olmaktan, benimle arada bir suitefehhüm husûlünden pek endişe ediyorum (*). Onu kırmamak için elimden gelen her türlü inceliği yapıyorum.

Ve onu millî mücadelenin başına getirmek için vazife yaptım ve yapıyorum...» (9).

«II) İkinci anlaşmazlık belirtisi, Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye katılıp katılmayacağı konusunda görüldü. Mustafa Kemal Paşa, ne şekilde olursa olsun muhakkak kongreye katılmak kararında idi.

(*) Maatteessüf, vakit vakit benim taksirim olmadığı halde, bu korktuklarım oldu. Hem de sonunda pek müthiş oldu! İzmir zaferini müteakip, her zaman olduğu gibi, bir takım dalkavukların, (münci, dahi) diye yaygaraları muvazenesini bozdu. Eski arkadaşlarının dalma canlı tarih gibi yaşadıklarını istemez oldu!

(9) İstiklal Harbimiz — S. 123.

Bazı delegeler ise kongreye katılmanın her istenilen şekilde değil, ancak mevcut milli teşekküllerin hukuk düzenine uygun şekilde olabileceğini ileri sürüyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye giremeyeceği yolundaki itirazlar da, onun delege olmayışından ileri geliyordu. Nitekim iki delegenin istifa ederek, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in usûlüne uygun olarak delege olabilmeleri sağlanınca anlaşmazlık bitti.

III) Etkileri daha sonra da devam edecek olan ilk kuvvetli anlaşmazlık, Mustafa Kemal Paşa'nın, kongre başkanlığına seçilip seçilmemesi konusunda doğdu. Mustafa Kemal Paşa'nın, milli mücadeleyi amacına vardırabilmek için muhakkak başa geçmesi gerektiği düşüncesine karşı, bunun milli mücadele gayretlerine zarar vereceği ileri sürülüyordu. Gerçekten de, Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanı olmasında bir takım mahzurlar bulunabilirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi de bunu kabul ediyordu...» (10).

Ancak, her şeye rağmen kongre başkanı olmak isteyen Paşa'nın gerçek şahsiyeti, bilhassa karşı çıkan delegelerce bilinmiyordu. Gerçek şahsiyeti, yani vicdanında saklı hedefleri ve bu hedeflere ulaşmaktaki kesin ısrarı, hattâ ihtirası...

IV) Delegelerin kendisini tanımadığı kadar, Paşa da onları bilmiyordu... Meselâ, NUTUK'ta Ömer Fevzi'den söz ederken, «...her nasılsa Trabzon vilâyeti dahilinde bir yerden kendini kongreye tayin ettirip gelen Ömer Fevzi Bey...» diyor.

Oysa ki; Ömer Fevzi Bey Erzurum Kongresi'ne,

(10) Erzurum Kongresi — S. 130.

Mustafa Kemal Paşa'nın sandığı gibi «her nasılsa» gelmiş bir delege değildi. Ömer Fevzi Bey, Trabzon'un eski, geniş ve tanınmış bir ailesi olan (Eyüboğulları)ndandı. Kongreye başkan vekili seçilen, Mustafa Kemal Paşa taraftarı Eyübzâde İzzet Bey'in yakın akrabası idi.

Yüksek tahsil yapmıştı. Avukattı, gazeteciydi, politikacıydı. Güzel konuşurdu, etkili yazardı ve ilinin temsilcisi durumundaydı. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kurucusu ve Heyet-i Merkeziye üyesiydi.

26 Mayıs 1919'da, Padişah'ın huzuru ile açılan, Sadrazam'ın huzurunda devam eden Şûra-yı Saltanat'ta Trabzon'un temsilcisi olarak bulunmuş, söz alıp konuşmuş ve Ferid Paşa gibi bir hükûmet başkanının karşısında Millî Şûra'nın öneminden, millî iradeden ve millî iradeye dayanan bir hükûmete ihtiyaç olduğundan bahsetmişti (*).

Ömer Fevzi Eyüboğlu, aslen Trabzon'un Maçka ilçesindendi. Trabzon merkezinde otururdu ve Sürmene'den delege olmuştu. Bu, her nasılsa delege oluş değil, iki yakın akrabasının da delege olmasını sağlayıcı bir tedbirdi.

Çünkü, Maçka ilçesinden yakın akrabası İzzet Eyüboğlu seçilecekti, merkez ilçeyi de kayın babası Hüseyin Abanozoğlu'na bırakmıştı. Sürmene Kaymakamı ise, kayın biraderi Selahaddin Abanozoğlu idi, nasıl olsa onu Sürmene'den delege seçtirebilirdi. Böylece Ömer Fevzi Bey, Erzurum Kongresi'ne iki akrabası ile de beraber gelmiş oluyordu.

(*) Saltanat Şûrası hakkında geniş bilgi, II. BOZGUN'da verildi.

Görülüyor ki; Ömer Fevzi Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya tanıtıldığı gibi, her nasılsa Trabzon vilâyetinin bir yerinden çıkagelmiş bir delege değildi. Belki de Mustafa Kemal Paşa onun bu aile ilişkilerini bilmediği için, başkan yardımcılığı seçiminde kendisini tutan İzzet Bey'e karşı, onun Hüseyin Efendi'yi tutuşunun da bir kayınbaba-damat ilişkisinden ileri geldiğini bilmiyor ve bu tutumun arkasında da bazı tehlikelerin bulunduğundan kuşkulanıyordu.

Böylece Ömer Fevzi Bey, kimliği bilinmiyen şüpheli bir kişi sanılınca, hakkında sert ve kesin hükümler vermek de kolaylaşıyordu. Meselâ, bir yazar, Ömer Fevzi Bey'i, İstanbul'dan delegeler arasında propaganda yapıp panik yaratarak kongreyi dağıtmak üzere gönderilmiş diye anlatır (11).

Oysa ki; Erzurum Kongresi, açık ve kesin olarak bilindiği üzere, Mustafa Kemal Paşa ile ilgili olmaksızın, doğrudan doğruya, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu halkları, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi ile Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti tarafından tasarlanmış ve bu iki teşekkülün karşılıklı anlayış ve fedakârlıklarıyla gerçekleştirilmiştir.

Nitekim, Mustafa Kemal Paşa da olayı bu şekilde anlatır:

«— Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin 3 Mart 1919 tarihinde, bir Heyet-i Faale vücuda getirmek suretiyle teşekkül etmiş olan Erzurum Şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 1919 temmuzunun onuncu günü Erzurum'da bir Vilâyat-ı Şarkiye Kongresi akdine teşebbüs etti. Benim henüz Amasya'da bulunduğum tarihlerde, haziran içinde, Şark

(11) H. İ. Dinamo — Kutsal İsyan — S. 42.

vilâyetlerine murahhas göndermeleri için teklif ve davette bulundu.» (12).

⁂

Görülüyor ki; Erzurum Kongresi'nin yapılmasına karar verenler, Erzurum ve Trabzon'daki cemiyetlerin idarecileridirler. Ömer Fevzi Bey ise Trabzon'daki Cemiyetin kurucusu ve Heyet-i Merkeziye üyesi idi.

Padişah'a bağlılığına gelince; bu konuda o kadar aşırı bir inanç içinde idi ki, adeta padişahsız bir devlet tasarlıyamıyordu. Vatanın kurtuluşu da ancak padişah adına ve padişahla beraber olabilirdi. Ne var ki, o sırada, herkes padişaha bağlı ve padişah taraflısı idi. Hattâ padişaha bağlı olmayanlar bile padişaha bağlı ve ona taraftar görünmek zorunda idiler. Bu sebepledir ki, Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a vardığı ilk gün padişaha bağlılık telgrafı çekmiş, Erzurum'a vardığı ilk gün padişaha bağlılık telgrafı çekmiş, Erzurum Kongresi'nde yaptığı konuşmayı vatan ve milletle birlikte makam-ı hilâfet ve saltanatın Allah tarafından korunması dileğiyle bitirmiştir.

Mazhar Müfit Bey ise, «ukala» diye tavsif ettiği Ömer Fevzi Bey'in, askerlerin siyasetten çekilmesi, milli hareketin halk içinden gelmesi, düzenli ordu yerine halkın silâhlandırılması yolundaki konuşmalarının ve fikirlerinin «bolşeviklik propagandası» olarak kabul edildiğini, toptan ve büyük bir kızgınlığa sebep olduğunu anlatmaktadır (13).

⁂

Ömer Fevzi Bey'in fikirlerinin altında, yanlış olarak bolşevik düşüncesi yattığı görüşü var sanılınca, büyük infial meydana gelmesi alâka çekici bir du-

(12) Nutuk — 46.

(13) Erzurum Kongresi — 133 - 134.

rumdur. Zira,, kongre üyelerinin, henüz uygulama sahasına çıkmış olan komünistlik hakkında nasıl hassas birer muhalif olduğunu açığa vurur... Bazılarının zannettiği şekilde, Rusya'da meydana gelmiş kızıl cereyan, o günün münevverinin gönlünde yer tutmamıştır. Hattâ müthiş bir düşmanlık meydana getirmiştir...

⁂

Aslında Ömer Fevzi Bey, İngiliz ve Amerikan taraftarı idi. Onların kalkınma prensiplerini ve tatbikatlarını benimsemiş bir «adem-i merkeziyetçi» idi... Bu durum sebebiyle de, Mustafa Kemal Paşa, kendisini azlettiren İngilizlere yakınlık duyan Ömer Fevzi Bey'e kızgınlık duymuş olabilir miydi? (14). Bu sadece bir ihtimaldir ve olsa olsa, o günkü şartlar içinde sadece bir unsurdur..

Gerçekten de, tarih içinde devam edegelen Rus saldırıları sebebiyle, bazı Karadenizli aydınlar, İngilizlere yakınlık duymaktaydılar.

Rus baskısına karşı İngiliz taraftarlığına sığınan bu aydınlar, o günün şartları içerisinde, ikisinin de aynı hedefi izledikleri gerçeğini nasıl görebileceklerdi? Görmüş olsalar dahi, hangi maddi sebebe dayanarak bir tarafa yaslanmaktan vazgeçeceklerdi?

Rumların bağımsız devlet tezine karşı da, idari adem-i merkeziyet anlayışına yaklaşıyorlardı. Hattâ bir kısım Rumlar dahi, bağımsız devletten ziyade, adem-i merkeziyete yaklaşmışlardı. Amerika'da uygun bir idare tarzı olabilen bu sistemin, bizim bünyemize uymayacağı bir gerçekti. Çünkü, zaten çeşitli vatan parçaları bağımsız devlet olma hevesine kapılmışlardı. Bu cereyan da onların kopmalarına ze-

(14) A.g.e. — S. 135.

min hazırlayacak, ya da bir merhale teşkil edecekti... İttihatçılığa, koyu ve katı merkeziyetçi olması sebebiyle karşı olan adem-i merkeziyetçiler, Doğu ve Kuzeydoğu'da bir hayli yayılmışlardı...

⁂

Mustafa Kemal'le, kongredeki muhalifleri arasındaki anlaşmazlıkların biri de işte bu vakıadan kaynaklanıyordu. Paşa, İngilizlere karşı, her türlü desteğe başvururken ve bu arada Ruslarla dahi yakınlaşmak isterken; muhalifler Rus tehlikesine karşı, İngilizler dahil herkesle anlaşmaya taraflardı... (15).

⁂

Kaldı ki bu sebepler de ihtilâf için yeterli sayılmamalıdır. Çünkü, o günlerde Amerikan taraftarlığını, onların himayesini, vesayetini (MANDA) istemeye kadar götürmüş olan Bekir Sami Bey, Heyet-i Temsiliye'ye seçtirilmişti.

Hattâ, bu fikri İstanbul'dan kongreye getiren adam durumunda olmasına rağmen... Ve yine bu fikri, Sivas Kongresi'nde açıkça savunmuş bulunmasına rağmen... Evet, bütün bunlara rağmen, Bekir Sami Bey, Paşa'nın çalışmalarına ortak olmuş, hattâ, «Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Dışişleri Bakanlığına getirilmiştir...

Bu sebeplerle, bu konuya değinen yazarların Ömer Fevzi'ye yapılan ithamın sebebini kongredeki tutumunda aramaları, onları yanlış sonuçlara vardırmıştır...» (16).

⁂

Bir hayli karışık gelişmelerden sonra, «bir millî

(15) A.g.e. — S. 137 - 138.
(16) A.g.e. — S. 138.

mücadele aleyhtarı olarak Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmıştır.»

***

Bu tarihten sonra, artık Ömer Fevzi Bey'in kaderini yaşayan kimselere çok rastlayacağız. Önceleri ile sonraları arasında tezatlar, hem de keskin tezatlar yaşayanlar, ya da yaşamak zorunda kalanlar bir haylidir...

Yakın tarihimiz, kahraman başlayıp, hain damgası yiyenlerle; hain veya gafil başlayıp kahraman bitirenlere çok şahit olmuştur. Ne var ki, sonradan görünenler, hakim devre göre, sonraları iyi bitenler, öncekileri, ilk kahramanları, gözden ve gönülden uzak tutmuşlar, hattâ itham ve iftira seli içinde unutturmuşlardır. Ve unutulanlar daha kârlı çıkmışlardır. Hiç olmazsa yıllar yılı hain damgası alınlarında olarak, genç nesle takdim edilmekten kurtulmuşlardır.

* * *

KONGRE'DE MANDA VE MANDACILAR

Erzurum Kongresi sırasında alevlenen bir cereyan vardı: Manda istemek... Yani bir büyük devletin himayesini kabullenmek... Bu görüş, temelde, milletimizi tanımamaktan ve o günkü şartların da verdiği ve büyüttüğü bir aşağılık duygusuyla, Batı'ya sığınmak duygusundan kaynaklanıyordu. Günümüzde hâlâ devam eden, «bu millet adam olmaz!» safsatasının bir halkası idi bu düşünce...

Neden adam olmazdı?..

Çünkü, dört yanımızdan düşmanla çevrilli idik. Düşmanlarımız çok da güçlü idi...

Sonra, istiklâlimizi kurtarsak bile ne ile ayakta duracaktık? Ne para vardı, ne de işe yarar kadro...

Avrupa'nın asırlardır süregelen baskısına zayıf ve küçük bir Türkiye nasıl karşı koyabilirdi?

Dış rekabetlerin yoğun baskısını üzerimizden uzaklaştıracak bir hâmiye ihtiyacımız vardı... Bunu ancak kuvvetli bir büyük devlet yapabilirdi...

Bilhassa Amerikan mandası kabul edilirse, diğer belâları atlatırız. Sadece Amerika ile de daha kolay başedebiliriz. Çünkü onlar hem müstemlekeci değildirler; hem de dinsiz ve milliyetsiz oldukları veya çeşitli din ve milliyetleri barındırdıkları için bu türlü bir taassupları yoktur. Dolayısiyle, İngilizler gibi Müslümanlara baskı ve zulüm yapmazlar...

Mandacıların görüşüne göre, bu şartlar altında istiklâl ve hükümranlık haklarımız da fazla bir zarara uğramayacak, iç işlerimizde serbestlik olduğu gibi, dışta da yine temsil edilebilecektik... Üstelik topraklarımızın parçalanmaması da bu yolla temin edilmiş olacaktı...

***

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu meseleleri yerinde tetkik etmek için bir Amerikan heyeti gelmiş; Filistin ve Suriye'den sonra Türkiye'yi de görmüşlerdi. Halkın ve aydınların kanaatlarını da öğrenmek isteyen bu heyet, Amerikan mandası taraftarlarının birden ümitlenmesini netice vermişti. Mandacılar, bu heyetin Sivas Kongresi'ne kadar Türkiye'den ayrılmamasını temine çalışıyorlardı. Eğer kongrede de manda fikri ağırlık kazanır, çoğunluğun tasvibini çekerse, durum hemen gerçekleştirilebilirdi...

Mandacı İstanbul aydınlarının M. Kemal'e karşı sözcülüğünü Kara Vasıf Bey yapıyordu.

Kara Vasıf Bey, Amerikan mandası taraftarlığı-

nı açıklayınca M. Kemal Paşa, daha temmuz başlarında Erzurum'dan şöyle düşünmüştü: İstiklâl ve hakimiyet esaslariyle bu manda fikri nasıl bağdaşabilecek? Amerikalılardan sadece ekonomik ve teknik yardım sağlanmalıdır.

Sonra böyle mühim bir meselede şahsiyetlerin karar vermesi mümkün müdür? Bu derece ciddî bir meselede millet namına konuşmaya hükûmetin bile yetkisi yoktur. Hükûmetin bile karar mercii olmadığı bir mevzuda tek tek kişiler nasıl hüküm sahibi olabilirler? Böyle bir düşünceyi karara bağlayabilmek için millî iradeyi belirleyecek olan kongreleri beklemek lâzımdır.

Bu kanaatini Paşa şu cümlesiyle açıklıyor:

«— Millî kanaatin ve arzunun belirmesini beklemeden hiç bir meselede yetkili görünmemiz caiz değildir.» (17).

***

Mandacılardan biri de, eski valilerden Bekir Sami Bey'di. Bu zat daha sonra Dışişleri Bakanlığı da yapacaktı. Mandacılığını M. Kemal'e bildirdiği zaman, ondan şu cevabı almıştı. «Her biri memleketlerinin tesir, nüfuz ve söz sahibi temsilcilerinden kurulu Erzurum Kongresi, ısrarla ve oy birliğiyle tam istiklâl istemektedir. Bu sebeple böyle bir toplulukta, Amerikan mandaterliğinden bahsetmek imkân dahilinde değildir.» (18).

***

En heyecanlı Amerikan mandacılarından biri de, Halide Edib (Adıvar) Hanım olmuştur. Sultanahmed mitinginin bu ateşli hatibesi, bir kaç ay sonra man-

(17) Anadolu İhtilali — S. 276 - 278.
(18) Erzurum Kongresi — S. 86.

dacı olmuştu. İngiliz mandacılarına karşı Amerikan mandacılığını savunuyordu. Millet Anadolu'da çoktan mücadele kararı vermiş ve harekete de geçmişken, bunlar ve hususen Halide Hanım, M. Kemal'le temas kurarak, hareketin başındaki insan olarak onu iknaa çalışıyorlardı. Oysa ki Paşa da mandacılarla aynı görüşte olsa bile, daha önce de bizzat kendisinin ifadesiyle aktarıldığı gibi, milli irade aksi yönde, yani istiklâl yönünde tecelli ediyordu.

Halide Edib, Paşa'ya şöyle yazıyordu, 10 ağustos tarihli mektubunda:

«— ...Her an bu millî harekâtı durdurmak için kuvvet sevki mutasavver, bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Millî harekât sür'atle ve müsbet arzularla hemen meydana çıkarsa, (ve Hıristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa) Amerika'da hemen yardımcı bulacağını yine çok mühim çevreler temin ediyorlar.

Sivas Kongresi toplanıncaya kadar Amerikan Komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Hattâ kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeye belki de muvaffak olabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, dâvâmızda yardımcı olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve yok olma korkusu karşısında kendimizi Amerika'ya müracaata mecbur görüyoruz.

...Türkiye'yi azim ve irade sahibi, geniş kafalı bir-iki kişi belki kurtarabilir.

Sergüzeşt ve savaş devri artık geçmiştir.

...Rauf Bey kardeşimizle sizin müştereken, temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanıza intizar ediyoruz.» (19).

⁂

(19) Anadolu İhtilali — S. 278 - 279.

Milleti, milletin heyecanını, imanını tam tanımayan aydınların nasıl yanıldıklarına güzel bir örnektir bu manda meselesi...

Halide Edib'in ifadesine göre, «geniş kafalı», «uzakları gören», «düşünüp çalışan» kimseler olabilmek için, mutlaka Amerikan mandasına taraftar olmak gerekiyordu. Başka yabancılaşmış aydınlara göre ise de, İngiliz mandacılığı... İlla dışarıya kapılanmak, bir türlü yerli olamamak, millete güvenememek, yakın tarihimiz içindeki aydınımızın kaderidir.

O zamanlar, sınırlarımızı, topraklarımızı yabancı himayeye terketmek isteyenlerin torunları, bu gün de fikirlerimizi, inanışlarımızı ecnebi himayesine vermeye çalışıyorlar...

Yani torunlar, bir gömlek daha ileriye giderek, maddemizi değil ruhumuzu satılığa çıkarmak zilletine düşüyorlar. Yaban ideolojilerin kölesi olmak başka ne manaya gelmektedir?

***

M. Kemal Paşa, İstanbul'daki arkadaşlarının mandacılık fikirleri karşısında, Erzurum'da bir şey yapılamıyacağını, ancak, Sivas'ta icabına tevessül olunacağını bildirmekle yetindi (20). Ancak, ileride görüleceği üzere, orada da bu fikir itibar görmeyecek, Erzurum kararları tasdik edilecektir...

***

İsmet (İnönü) Bey de, İstanbul'daki mandacı çevrenin içinde bulunması itibariyle bu cereyandan tesirleniyordu. «Türkiye'nin hür bir memleket olarak kurtulacağından ümit kesmiş olanların ahvâl-i şer

(20) İstiklal Harbinin Esasları — S. 102.

olarak sarıldıkları mandacılık» İsmet Paşa'nın da tercihi idi...

Bir mektubunda İsmet Bey, zamanın yaldızlı hapı Amerikan mandası ortaya çıkınca, İngilizce hocasına yol verdiğini yazıyor (21).

İsmet (İnönü) nün milli mücadeleye bir türlü inanamadığı ve Anadolu'ya zorla gönderildiği yeri gelince anlatılacaktır. Ancak, burada, kendisinin Amerikan mandacılarından olduğu ve kurtuluşu orada gördüğü bilinmelidir. Belki de bu sebeptendir ki, Atatürk, Nutuk'ta, İngiliz himayesini gerçekleştirmek için kurulmuş olan İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile bu cemiyetin bazı üyelerini söz konusu etmekte, fakat, Amerikan mandasını talep ve temin kanaatinde bulunan ve çok ısrar edenlerin kimler olduğunu açıklamıyor (22).

⁂

İsmet Paşa, İstanbul'dadır. Yeni evlenmiştir... Ve rahat bir yaşama düzeni içinde her şeye kayıtsızdır... Anadolu'ya geçme niyeti hiç mi hiç yoktur. Askeri bir vazifesi vardır, Osmanlı bütçesinden maaşlıdır yani. Dr. Rıza Nur, onun bu durumuna çok kızıyor ve şöyle yazıyor hatıratında:

«— İsmet, hâlâ gelmeyip İstanbul'da kaldı ya. Sebebi de evlenmesidir. O aralık koca bir millet batarken, herkes müdafaa için karılarını, çocuklarını, evlerini bırakıp dağlara kaçarken, evlenip yumuşak yatakta mı yatmak lâzımdır?»

---

(21) Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler — S. 83.

(22) İsmet Paşa Dosyası — S. 13.

Demek oluyor ki, arkadaşları Anadolu'da millî mücadele için çırpınırken İsmet Beyimiz İstanbul'da balayı hayatı yaşamakta ve İngilizlerle, Amerikalılarla temas ve teşrik-i mesai için İngilizce dersleri almaktadır (23). Madem ki, iki mandadan birini seçmek zorunda kalacağız; öyleyse en akıllıca iş, adamların dillerini öğrenip, Osmanlı'dan koparamadığı nazırlığı onlardan koparmaya çalışmaktır.

***

İsmet Bey, mektubunda, şöyle açıklıyor: «Kendi halimde, münzeviyane akibete intizar ediyorum. İtiyad mı diyeyim, yoksa hastalık ve zaaf mı, içimde yine ümitli bir şey var.»

Münzevî yaşayanlar, balayı yapanlar ve köşesinde uslu uslu oturanlar, sonradan nasıl kahraman oldular? Bunun hikâyesi çok ibretlidir ve yakın tarihimizin meraklı içyüzüdür...

İlk saftaki kahramanlar unutturuldu; köşesinde bekleyenler ise, yaygın tabiriyle hep «köşeyi döndüler.»

İsmet Paşa, (o zaman daha Bey) bu mektubu kime yazmış dersiniz? Kâzım Karabekir Paşa, ismi sürpriz gelmemelidir. Çünkü o da, Mustafa Kemal Paşa gibi, başlangıçta Karabekir Paşa'nın dostu idi. Hattâ, İsmet Bey, sınıf arkadaşı olması bakımından ve daha talebeliğinde onun ikram ve ihsanını görmüş olması bakımından daha da yakını idi...

Bu bakımdandır ki, İsmet Bey'in sadece Karabekir Paşa'ya yazdığı mektuplar bile derinlemesine incelense görülecektir ki, bu noktada, o çok meşhur ih-

(23) A.g.e. — S. 20.

tiyatını elden bırakıyor ve, «evet ben de Amerikan mandasına taraftarım» diyordu (24).

⁂

Karabekir Paşa, o günlerin kilit noktasında bulunan anahtar adam olarak, zor durumdadır. Çünkü yakın arkadaşları ve kendilerinden yardım beklediği dostları kendisi kadar millî mücadelede kararlı bulunmamaktadırlar. M. Kemal Paşa'nın Erkân-ı Harbiyesinden yükselen ses, çarenin bolşevik (komünist) esaslarını kabul etmekte bulunduğunu savunuyor... Bunu Karabekir Paşa'ya yazıyor. Ruslar M. Kemal Paşa ile temas kuruyor (*).

Diğer yandan İngiliz ve bilhassa Amerikan mandası... Son çare olarak ortaya atılan alternatifler bunlar... Karabekir Paşa ise, çoktan kararını vermiştir: Tek dağ başı mezar oluncaya kadar millî mücadele...

Bunların hepsini sabırla ve tedbirle atlatmak zorunda. Eski Sadrazamlardan İzzet Paşa bile bu manda meselesine takılmış. Amerikalıların 15-30 yıl sürecek mandasını teklif ediyor. Bunun için Şark vilâyetlerinden bir teklif, bir müracaat beklediğini yazıyor...

Mustafa Kemal'e gelen bu yazı, Erzurum Kongresi kararlarının ışığında «hüsn-ü telâkki olunmamıştır» tarzında bir cevapla geçiştirildi.

Anadolu'nun temsil ettiği ruh ve manadan uzak bu zatların mandacılıkları karşısında Kâzım Karabekir Paşa, şöyle demekten kendini alamaz:

---

(24) A.g.e. — S. 22.

(*) Bu mevzuda geniş bilgi Birinci BOZGUN'dadır. S. 199 - 201.

«— Bu ne belâlı manda imiş. Hanımların modasından daha iptilâlı. Bereket, her şey gibi Şark'a kolay ve çabuk yayılamıyor.»

***

Manda meselesi, Sivas öncesinde ve kongre sırasında tekrar ve daha baskılı olarak gündeme gelecektir... Bu bakımdan sonrasını o günlerin içinde göstermek maksadiyle konuyu burada noktalıyoruz...

* * *

BEŞİNCİ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE'NİN ALTINDA BİR İHTİLÂL Mİ GELİŞİYOR?

«— Zaferden sonra hükûmet şekli Cumhuriyet olacaktır.

İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.

Üç: Tesettür kalkacaktır.

Dört: Fes kalkacak, medenî milletler gibi şapka giyilecektir.»

GELİŞEN İHTİLÂL HEDEFİNİ YAZIYA GEÇİRİYOR

Kongre'nin bittiği akşam, Paşa, yakın arkadaşları ile sohbet eder. Hem neşelidir, çünkü, hedefine doğru yavaş yavaş ilerlemektedir. Millî mücadelenin liderliği kendisinde karar kılmıştır artık... Hem de biraz endişelidir, çünkü, Doğu vilâyetlerinde elde ettiği muvaffakiyeti bütün ülkeye yaygın hale getirebilecek miydi?

Fakat ne olursa olsun, neşesi ve ümidi, Erzurum günlerinin en yüksek seviyesinde olduğu muhakkaktır. Zira Paşa, gece yarısında hâlâ uykusuzdur. Kong-

re'nin ve akşamdan itibaren devam eden arkadaş sohbetinin onu yormadığı söylenebilir. Zira, yeni bir güne girilmiş olmasına rağmen, hâlâ sohbete, daha doğrusu konuşmaya isteklidir. O günkü ruh haletini çok iyi tesbit eden Mazhar Müfit Bey, şöyle diyor:

«— Filhakika, kafasının içinde daha ilk günden tasarlayıp, tertiplediği bir plân vardı. Amma, memleketin maruz kaldığı vaziyet ve şartlar içinde ve bilhassa içli, dışlı binbir husumet dalgasını kırarak ve şahısların çeşitli görüşlerine kâh mukavemet ederek, kâh onları yenerek bu planı tahakkuk ettirmek için bir dev kuvvet» ihtiyaç vardı... (1).

⁂

Ne idi, bu içinde sakladığı ve adım adım büyük bir siyasi deha göstererek yaklaştığı plân?

Kansu'nun hatıralarının devamına baktığımız zaman, plânın ilk defa açık ve kesin şekilde ifade edildiğini, hattâ yazıya geçirildiğini görmekteyiz. Bu da göstermektedir ki, ihtilâl kendini garantiye almıştır artık...

* * *

ENTERESAN GECE

Mazhar Müfit Bey, yatmak üzeredir. Emireri gelir ve Paşa'nın çağırdığını söyler. Mazhar Müfit gider. Süreyya Bey de oradadır. Sabaha kadar konuşurlar. «O gece Mustafa Kemal Paşa'nın anlattıkları, kongre üzerinde yaptığı yorumlar ve gelecek için

(1) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 127.

kafasında sakladığı düşünceler, bugün bize çok şey anlatmaktadır.» (2).

⁂

Geceleri gündüz yapan düzensiz bir hayatın zararını söyleyen M. Müfit'e Paşa, şu cevabı verir:

«— Sen bunları bırak. Korkma, ben bu hayata alışığım.»

Sonra da sordu:

«— Söyle bakalım kongre kararlarını nasıl buluyorsun?»

«— Muhakkak ki çok iyi. Ancak, Şark vilâyetlerine mahsus bir program halinde. Bakalım Sivas'ta ne olacak, ne şekil alacak?»

Paşa'nın cevabı, Sivas'ta yeni bir şey olmayacağı merkezindedir. Orada, sadece bu esaslar tasdik edilecek, belki genişletilecektir. Fakat ana dava aynıdır. Şark Vilâyetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında diğer cemiyetlerin toplanması çok mühim bir noktadır. Bu, hem toplu mesaiyi sağlayacak, hem de, millî mücadele ve millî iradenin sevk ve iradesi bir dimağ etrafında bütünleşmiş olacaktır.

«Memlekette millî irade hakim olacak. Kuva-yı milliye de bu iradeye tabi. Hakikat bu olunca neler olmaz?»

Mustafa Kemal, daha sonra, kongrede meydana gelen bazı hâdiseler hakkındaki düşüncelerini dile getirir:

«— Asrî kelimesi hoca efendilerin taassubuna dokundu... Yanlış tefsir ve mülahazalara kapıldılar. O kelimeyi çıkartmakla iyi ettik. Asrî kelimesi şu manaya mı gelir, bu manaya mı gelir diye saatler har-

(2) Millî Mücadele — C. 1, S. 244.

camanın ve yanlış tefsirlere yol açmanın manası yoktu.

Kongrenin siyasî partiye inkılâp hakkındaki teklifi reddetmesi de mükemmel oldu. Ben siyasî partilerin bugünkü vaziyet içinde aleyhindeyim. Biz siyasî partilere değil, millî birliğe muhtacız. Böyle felâketli anlarda siyasî partiler millet beraberliğini bozar.

Ömer Fevzi ve arkadaşlarının takriri bolşeviklik yolunu açıyordu. Onun da ittifakla reddi çok iyi oldu.

Bunlar küçük sanılan, hakikatte mühim olan noktalardır.»

Paşa'nın o Erzurum günlerinde olmasına sevinir göründüğü şeyler, şartlarının tahakkuku beklenen şeylerdi. Nitekim daha sonraları, ne hocalara taviz verilmek ihtiyacı duyulmuş, ne de siyasî bir kuruluştan kaçılmıştır... Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, halk fırkasına dönüştürülmüştür... Bolşeviklik ile ise, resmî temaslar görünüşte çok safmimî olmuş, Lenin ile M. Kemal arasında yazışmalar yapılmıştır. Bütün bunlar gösteriyor ki, M. Kemal Paşa, saklı niyetlerinin zamanlamasını çok iyi yapmış, acelecilikten şiddetle kaçınmıştır...

Fakat, Paşa'ya göre, alınan en mühim netice, «millî irade prensibinin kavranması ve benimsenmesidir. Millî iradeyi millet işlerinde hakim kılmak birinci gayemizdir.»

Çünkü, millet iradesi millet işlerinde hakim sayılınca, saltanat ve hilâfetin tartışmasız üstünlüğünü sarsmaya giden yol açılmış olmaktadır...

Paşa, sözlerini bitirirken şunları söylüyor:

«— Erzurum'da ve kongrede gördüğüm samimiyet, mertlik, fedakârlık, azim ve iman, beni doğrusu

çok cesaretlendirdi. Memleketi kurtarmak yolundaki cesaretimi artırdı.»

***

Sohbetin asıl mühim ve enteresan tarafını M. Müfit'in hatıralarından takip edelim:

«— Süreyya Yiğit'in:

— Muvaffak olduktan sonra dahi iş bitmiyor. Paşam, memleketin namütenahi çalışmaya ve inkılaplar meydana getirmeye ihtiyacı var. Şeklindeki mütalaası ile mevzu, memleketin sosyal bünyesine intikal etti.

Paşa, vatanın kurtulmasından sonra Cumhuriyet ilânın şart olduğu hakkındaki mütalaa ve inanın bir kere daha sağladıktan sonra:

— Mazhar, not defterin yanında mı?..

Diye sordu.

— Hayır Paşam...

Dedim.

— Zahmet olacak ama, bir merdiveni inip çıkacaksın. Al, gel...

Dedi.

Nerede ise sabah olacaktı. Fakat onun yanında iken dünya, gecesi gündüzü olmayan bir âlemden ibaretti. Binaenaleyh, uyku ihtiyacı da yoktu. Hemen aşağıya indim. Not defterini alıp geldim.

O, hatıra defterime ve günü gününe her hadiseyi not edişime hem memnun olur, hem de bazan latife etmekten kendini alıkoyamazdı.

— Hafızlarınız zayıfladığı zaman Mazhar Müfit'in defteri çok işimize yarıyacak...

Derdi...

Defterimi getirdiğimi görünce, sigarasını bir kaç nefes üst üste çektikten sonra:

— Amma bu defterin bu yaprağını kimseye gös-

termeyeceksin. Sonuna kadar mahrem kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin. Şartım bu...» Dedi.

Sürayya da, ben de:

— Buna emin olabilirsiniz Paşam... Dedik.

Paşa, bundan sonra:

— Öyle ise önce tarih koyl. Dedi. Koydum: 7-8 Ağustos 1919. Sabaha karşı.

Tarihi sayfanın üzerine yazdığımı görünce:

— Pekala yaz, diyerek devam etti:

— Zaferden sonra hükûmet şekli Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim. Bu bir.

İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.

Üç: Tesettür kalkacaktır.

Dört: Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir.

⁂

Bir anda gayr-ı ihtiyari kalem elimden düştü. Yüzüne baktım. O da benim yüzüme baktı. Bu, gözlerin bir takılışta birbirine çok şey anlatan konuşuşuydu.

Paşa ile zaman zaman senli benli konuşmaktan çekinmezdim.

— Neden durakladın?

Deyince:

— Darılma amma Paşam, sizin de hayalperest taraflarınız var.

Dedim. Gülerek:

— Bunu zaman tayin eder. Sen yaz... Dedi.

Yazmaya devam ettim:

Beş: Latin harfleri kabul edilecek.

— Paşam kâfi... Kâfi... Dedim ve biraz da hayal ile uğraşmaktan bıkmış bir insan edası ile:

— Cumhuriyet ilânına muvaffak olalım da üst tarafı yeter! Diyerek, defterimi kapadım ve koltuğumun altına sıkıştırdım. İnanmıyan bir adam tavrı ile:

— Paşam sabah oldu. Siz oturmaya devam edeceksiniz hoşça kalın.. Diyerek yanından ayrıldım.»

O günlerin gerçekten hayal olan bu düşünceleri, daha sonra birer birer gerçekleştirildikten sonra, M. Müfit çok mahçup olduğunu anlatır...

«Çankaya'da akşam yemeklerinde birkaç defa:

— Bu Mazhar Müfit yok mu, kendisine Erzurum'da tesettür kalkacak, şapka giyilecek, Latin harfleri kabul edilecek dediğim ve bunları not etmesini söylediğim zaman, defterini koltuğunun altına almış ve bana hayalperest olduğumu söylemişti, demekle kalmadı... Bir gün mühim bir ders de verdi. Şapka inkılâbını ilân etmiş olarak Kastamonu'dan dönüyordu.

Ankara'ya avdet ettiği anda otomobille eski meclis binası önünden geçiyor, ben de kapı önünde bulunuyordum. Manzarayı görünce gözlerime inanamadım.

Kendisinin ve yanında oturan Diyanet İşleri Reisinin başında birer şapka vardı. Kendisi neyse ne?.. Fakat kendisini karşılamaya gelenler arasında bulunan Diyanet İşleri Reisine de şapkayı giydirmişti.

Ben hayretle bu manzarayı seyrederken, otomobili durdurttu, beni yanına çağırdı ve birden:

— Azizim Mazhar Müfit Bey, kaçıncı maddedeyiz? Notlarına bakıyor musun? Deyiverdi!

Bu bir latifeydi, fakat, mahçup eden bir latife.»

Ve diyor ki M. Müfit Bey; millî bünyenin nerede,

neye, nasıl tahammül edebileceğini ve her şeyin zamanını iyi hesaplayarak, zamanı iradesine ram etti...

Ve ekliyor:

«— Benim o gün hayal ve masal diye karşılıyarak not ettiğim her madde, zamanla birer hakikat âbidesi olarak karşımda bütün endamı ile boy gösteriyordu!» (3).

Evet, bu kadar kısa zamanda, sanki devran tersine dönmüş, sanki beyaz siyah olmuştu. Gerçekten de, yapılanlara bakıldığı zaman, bir değişme, bir başkalaşma değil, düpedüz tam aksine ve tersine döndürmedir...

Şaşan, sadece M. Müfit Bey değildir. Adeta o günleri bilen herkes bugünküler için, «Ya Rab, ne müthiş inkılap olmuş!» demekten kendilerini alamamışlardır.

* * *

ŞEYHLERLE İŞBİRLİĞİ

Kongre sonrasında M. Kemal'i meşgul eden mühim bir hadise de, Doğu'daki şeyhlere ve aşiret reislerine mektuplar yazarak desteklerinin sağlanması idi...

O günlerin yalnızlığı ve imkânsızlığı içinde şeyhlerin, maneviyat büyüklerinin ve aşiret reislerinin nüfuzlarına dayanmak akıllıca bir işti... Zaten başka çıkar yol da görünmüyordu. Maddî sebepler ve güçler bakımından, bu yol tek istikamet olarak görünüyordu... Başka türlü, dört yıl dokuz cephede bütün

(3) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 128 - 129.

varlığiyle çalışmış ve çarpışmış yılgın bir milleti kim harekete getirebilirdi?

⁂

Millî mücadelenin sağlam dayanakları olacak olan bu zevata yazılan mektuplar, bizzat M. Kemal tarafından kaleme alınması dolayısiyle, mühim tarihî vesikalar sayılmalıdır.

M. Kemal, mektuplarında, hilâfet ve saltanat makamının adamı değildir. Tamamen millî birlik ve beraberliği sağlayarak halifeyi ve dolayısiyle vatanı kurtarmak ister durumdadır... Bu da Paşa'nın takip ettiği ikili gayenin adeta «siyasî bir deha» ile yürütüldüğünü göstermektedir... Eğer Mazhar Müfit'in defterine not ettirdiği hususları, mektup yazdığı bu nüfuzlu zatlar bilmiş olsalardı; en önce kendisine cephe alırlardı (*).

M. Kemal, mektuplarında, hilâfet ve saltanat makamının bağlısı olduklarını bildiğinden, vatanın çiğnenmesine rıza göstermeyeceklerine olan inancını belirtiyor. Erzurum Kongresi'nde alınan kararları ve teşkilat nizamnamesini ekte gönderiyor, halkın millî mücadele için mukaddesatı koruma yolunda uyandırılmasını ve aydınlatılmasını istiyordu.

⁂

13 Ağustos 1919 tarihli mektubu şöyle:

«— Şırnaklı Abdürrahman Ağa Hazretlerine
Dêrşevli Ömer Ağa Hazretlerine
Muşâslı Resul Ağa Hazretlerine
Vatanperver Efendim:

(*) Bu hususlar ayrı bir bölüm olarak ilerliki sayfalarımızdadır.

Zat-ı âlinizin makam-ı mualla-yı hilâfet ve saltanata olan merbutiyetleri ve mukaddes vatanımızın Ermeni ayakları altında çiğnenmesine kat'iyyen razı olamayacakları cümlenin müsellemidir. Bugüne kadar ibraz buyurmuş olduğunuz asar-ı fazilete yakından muttali olduğum için, zatıâlinizi vatan ve millet için çalışmak hususunda hasr-ı hayat eden vatanperverânın başında göreceğimden eminim...»

***

Şeyhlere yazdığı mektuplar ise, daha uzun ve daha saygılı ifadelerledir. «Zat-ı âlileri gibi fedakâr, vatanperver dindaşlarımın benimle beraber çalışacağına mutmainim» diye başlayan bu mektuplar, «muhabbet ve hürmetlerimin kabulünü rica ederim, efendim hazretleri» cümlesiyle sona eriyordu (4).

Bu mektuplardan bir kaçı, özü itibariyle şöyledir:

«— Şeyh Mahmut Efendi Hazretlerine

Faziletlu Efendim;

Makam-ı mualla-yı hilâfete ve saltanat-ı Osmaniyeye olan hakiki rabıtaları ve aziz vatanımız hakkındaki kat'i alâkaları cümlenin malûm ve müsellemidir.

...Hilâfet ve saltanatın izmihlaline ve vatanımızın Ermeni ayakları altında çiğnenmesine ve milletimizin Ermenilere esir olmasına rıza gösterecek hiç bir Müslüman tasavvur edilmez.

...Milletten kuvvet alamayan ve esir vaziyetinde bulunan merkezi hükûmet aczden başka bir şey gösterememiştir.

Milletin yekvücut olarak kuvvet ve kudretini ci-

(4) Anadolu İhtilali — S. 78 - 79.

hana göstermesinden başka çare-i halas ve nokta-i istinat kalmamıştır.

...Zat-ı âlileri gibi fedakâr, vatanperver dindaşlarımızın benimle beraber çalışacağınıza mutmainim.

...Cenab-ı Hak cümlemize muvaffakiyetler ihsan buyursun...»

***

«— Norşinli Meşayih-i Azamdan Şeyh Ziyaeddin Efendi Hazretlerine

Faziletlu Efendim;

Zat-ı fâzılanelerinizin Harb-i Umuminin devamınca Osmanlı ordusuna ifa eylemiş olduğunuz bergüzide hizmetlerine ve hilâfet ve saltanat makamına göstermiş olduğunuz kalbi rabıtalara yakından muttali bulunuyorum.

Bu sebeple zat-ı âlinize kalben pek büyük hürmetim vardır.

Bugün hilâfet ve saltanat-ı Osmaniyenin ve mukaddes vatanımızın düşmanlarımız tarafından nasıl rencide edilmekte ve vilayat-ı Şarkiyemizin Ermenilere hediye edilmesinde israr olunmakta olduğu malûm-u arifaneleridir.

...Zat-ı fâzılaneleri cemiyetimizin en muhterem azasından bulunduğunuz cihetle, mukaddes maksadın istihsali için cümlece müsellem olan himmet ve gayretlerinin teşkilâtımızın o havalice tesri-i husulüne ve muzır düşman telkinatının izalesine sarfolunacağına mutmainim.

...Cenab-ı Hakkın avn-ü inayeti ve Peygamber-i Zişanımızın feyz-ü şefaatı ile umum milletimizin bir noktada müttehid olduğunu ve haklarını muhafaza ve müdafaaya kadir bulunduğunu cihana göstereceğiz.

...Muhabbet ve hürmetlerimin kabulünü rica ve o havalideki bilcümle vatandaşlarıma selâmlar ithaf eylerim efendim Hazretleri...

Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi
M. Kemal»

⁂

«Bitlis'te Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi Hazretlerine

Faziletlu Efendim,

...Makam-ı hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletimizin içinde bulunduğu müşkül vaziyet malûm-u arifaneleridir.

...Bugün için yegâne kurtuluş çaresi, milletin vahdetini bütün cihana göstermek ve hukuk-u mukaddesatımızı milletin ibraz edeceği kudret ile tahlis etmektir.

Erzurum Kongresi'nce takarrur ettirilen esasları takdim ediyorum. O havalice icabına tevessül buyurularak, düşmanlarımızın her türlü muzır telkinatına sed çekmeleri müsellem olan hamiyet ve vatanperverliklerinden beklenir.

Arz-ı hürmet ve muhabbet eylerim Efendim Hazretleri.» (5).

⁂

Millî mücadelenin özünü dinden ayırmak ve ona bir başka yorum getirmek isteyenler, zaman zaman bir takım zorlamalara girmektedirler... Dinî temayı hafife almak isteyenlerin yorumları, tarihî gerçekler karşısında daima boşlukta kalmaktadır. İşte bu boşluktaki yorumlardan biri de, Sabahattin Selek'e aittir.

(5) Millî Mücadele — C. 1, S. 78 - 79.

Millî mücadelede din ve din adamları mevzuunda şöyle diyor:

«— Kuva-yı milliye edebiyatının renkli bir İslamî tarafı vardır. Beyannameleri ve nutukları süsleyen dini sözler, sıkıştıkça kaleme alınan fetvalar, metinlerin başındaki besmeleler, kongrelerin sonundaki dualar, bu edebiyatın zengin örnekleridir.» (6).

Millî mücadele içinde, gerçi o günlerin çok güçlü ve canlı özü olan dine sıkıştıkça ve mecbur kalarak yapışanlar yok değildi... Ancak bunlar halkından kopuk bir avuç Batıcı aydındı ancak... Millet ekseriyeti, şuurluca olmasa da, dine ve din adamlarına sımsıkı bağlıydı... Duasında da, besmelesinde de, dinî hükümlere bağlılığında da tamamen samimî idi...

Böyle olduğu içindir ki, hareketin başında olanlar, inansalar da inanmasalar da, halkın dinî duygularına müracaat etmek mecburiyetini duymuşlardır. Ve yine böyle olduğu içindir ki, M. Kemal, yukarıda parçalar verdiğimiz mektupları devrin tanınmış şeyhlerine yazmıştır.

***

Aksi halde, millî mücadelenin başında ve içinde meydana gelen İslamî edebiyat örneklerini nasıl izah edeceğiz?..

Bunu kabul etmeyenler de, zaten sadece dinî temayı inkârla kalıyorlar ve yerine koyacak ciddî bir izah bulamıyorlar...

Bu da tabiî bir netice olsa gerektir. Çünkü bizde bu türlü tarihî hadiseler, hep siyasî bir takım cereyanlar adına ve namına yapılagelmiştir. İlmî olmaktan ziyade ideolojik görüşler olarak değersiz kalma-

(6) Anadolu İhtilali — S. 76.

ya mahkûm görüşlerdir bunlar... İndi ve seviyesiz görüşler...

* * *

BATI'NIN SESİ

Erzurum Kongresi günlerinde Türkiye'nin Batısı da uyumamaktadır... Orada da vatanın, hilâfet ve saltanatın kurtarılması hedefine yönelmiş kongreler yapılmaktadır... Bilhassa İzmir'in işgalinin meydana getirdiği acı ile, milli duygular galeyana gelmişti. Yunan ileri harekâtı ile birlikte Batı Anadolu'daki uyanış da arttı...

Vatan ve din heyecanı ile ayağa kalkanların teşkilât teşebbüsleri en büyük semeresini Balıkesir Kongresi ile vermişti. Birinci Balıkesir Kongresi, Erzurum Kongresi'nden üç gün sonra 26 temmuzda başlamıştı. Dört gün sürdü. Batı Anadolu'nun kahraman evlâtları, düşmana karşı topyekûn karşı durmak kararını vererek dağılmışlardı...

Balıkesir Kongresi'nin kararları, Doğu'da sevinçle karşılanmıştı... Çünkü yalnız olmadıklarını ve bütün vatanın kendileri gibi istiklâl heyecanı ile mücadeleye azimli bulunduğunu göstermişti...

Batı'daki teşkilâtlanmanın çok geniş olması ve adeta seferberlik ilanını bütün bölgeye yayacak çalışma yapması, biraz da bölgede fiilen bulunan Yunan işgaline bağlamak gerekir... Fakat, ne olursa olsun, bütün menfî şartlara rağmen, vatan derdiyle ayağa kalkmış bir milletin direnişi olma vasfını görmemek mümkün değildir...

***

Sivas Kongresi'nden on beş gün önce, Alaşehir'-

de toplanan kongre, Sivas Kongresi'nin vasıflarını taşımaktadır. Batı'daki millî teşkilâtları birleştirmek bu kongrenin ana hedefidir...

Batı'daki bu kongrelerin, bütün vatanı içine alan bir millî mücadele kararında ne kadar kararlı olduğunu gösteren bir çok vesika ve hatıra vardır. İşte bunlardan biri Kongre başkanının Doğu'ya Erzurum'a ulaştırdığı seslenişi:

«Kardeşler,

...Doğu'dan batıya genişleyen vatansever teşkilâtınızla, batıdan doğuya genişleyecek olan naçiz teşkilâtımız birleştiği gün, gayemizin, vatanın kurtuluşuna yönelmiş vatanperverane teşebbüslerimizin en büyük bayramı olacaktır.

Hürmetlerimizin kabulünü rica ederim.» (7).

* * *

MUSTAFA KEMAL'İN ERZURUM'DA SON GÜNLERİ

Erzurum'da ağustos ayının sonu yaklaşmış, M. Kemal Sivas'a gitmek için acele eder olmuştur... Acele eder olmuştur, çünkü, kendisinin büyük ehemmiyet verdiği ve davetiye çıkardığı Sivas Kongresi'ne bir kısım delege gelmeye başlamıştı bile...

Hemen gitmesi gerektiğini arkadaşlarına söyledi. Ama yakınları düşünüp duruyorlardı. Sivas'a gidilecekti ama, gerekli para nereden bulunacaktı?

Gerçi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Erzurum Kongresi'nin bütün masraflarını karşılamıştı. Ve Heyet-i Temsiliye'nin de masraflarını temin etmekle vazifeliydi. Ancak bu nasıl olacaktı?

(7) A.g.e. — S. 281.

Çünkü, zaten Erzurumlulardan toplanmış olan para, delegelerin misafir edilmesi için harcanmıştı. Elde sadece seksen lira kalmıştı. Oysa ki, M. Kemal'in Sivas'a yollanması için bin lira gerekmekteydi...

Bu iş için yapılan toplantıda durum gözden geçirildi. Toplantıda bulunan Cevad Dursunoğlu hadiseyi şöyle anlatıyor:

«— Bin lira kadar bir para temin etmek gerekti. Bizde ise bir şeyler yok. Muhacerette çoluk çocuğumuzun ziynet eşyasına kadar ekmek parası yapmıştık. Vaziyetimiz fena idi.

Bizi en ziyade sıkan cihet, bidayette böyle bunalırsak, daha büyük işlerde ne yapacaktık?

Allah razı olsun, Heyet-i Faale azasından emekli Binbaşı Süleyman Bey imdadımıza yetişti.

Böyle mühim bir zamanda cemiyetin parasızlığını kimseye söyleyemezdik. Bu bizim için bir zaaf olurdu.

Her manasiyle kâmil bir insan olarak tanıdığımız Süleyman Bey, nasıl çıkmazda olduğumuzu görerek şöyle dedi:

«— Çocuklar, ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş dokuz yüz liram var. Ben altmış yaşını geçmiş bir adamım.

Allah'ın rızasından, milletin selâmetinden başka bir dileğim yok. Ben bu parayı size veririm.

Bu parayı benim verdiğimi, ne Paşa ve ne de başka hiçbir kimse bilmeyecek. İleride Müdafaa-i Hukuk'un parası olursa verirsiniz. Olmazsa helâl olsun. Ben devletin verdiği tekaüt aylığı ile geçinir giderim...»

Hepimizin gözleri yaşarmıştı. Bu adsız büyük adam, bizi o günkü en büyük kaygımızdan kurtarmıştı.

O gün Süleyman Bey parayı getirdi. Yüz lira kadar da aramızdan toplıyarak bin lira yaptık ve Kâzım (Dirik) delâletiyle Paşa'ya ulaştırdık...»

*
**

Bin lira o güne göre ne kadar büyük para olursa olsun, bu hâdise Kuva-yı Milliye'nin temelindeki ruhu göstermesi bakımından, maddenin altındaki müthiş manayı ışıl ışıl ediyor...

Kaçımız biliyoruz, isimsiz, resimsiz Süleyman Efendileri... Ve bütün bir ömrün tasarrufu olan parayı bir anda Allah rızası için tereddütsüz verdiren ruhu...

* * *

M. KEMAL'İ HİDDETLENDİREN İKİ HÂDİSE

Erzurum'daki son günler içinde Paşa'yı hiddetlendiren, endişelendiren hadiseler cereyan etmişti...

Bunlardan biri ve en mühimi, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın telgrafı idi. Vali bu telgrafında bir Fransız Binbaşısının kendisine gelerek, eğer Sivas'ta M. Kemal Paşa bir kongre toplayacak olursa, bunun engelleneceğini söylediğini duyuruyordu.

Endişe verici bu ihtimale karşı Reşit Paşa şu fikri ileri sürüyordu:

«— İkinci bir kongrenin behemehal akdine kat'i lüzum yoksa, vazgeçilsin, var ise, dört taraftan işgali pek kolay olan Sivas'ın içtima merkezi olmasından sarf-ı nazarla işgal ihtimali pek uzak olan Erzurum'da yahut tensip buyurulursa Erzincan'da yapılması

sebeplerine tevessül buyurulmasını memleketin selâmeti namına istirham ederim.» (8).

Bu istirham M. Kemal Paşa'nın hiddetini artıran bir unsur olmuştu. Çünkü, o, asıl liderlik tescilini ve bunu bütün ülke çapında umumileştirmeyi Sivas Kongresinde yapacaktı. Bu fikir onda aylar önce teşekkül etmiş; hattâ mümkün olsa, Erzurum'a gelmeden Sivas'ta fikrini gerçekleştirmeyi denemişti...

Bu bakımdan Reşit Paşa'nın ihtimal verdiği hususları «gülünç» buldu ve bunun bir Fransız blöfü olduğunu cevabi telgrafında bildirdi...

Reşit Paşa da, duyduğu ihtimali bildirmenin vazifesi olduğunu, fakat her şeye rağmen Paşa'nın ve kongre heyetinin kararlarına saygılı olacağını bildirdi.

M. Kemal Paşa, Sivas Valisini ve halkını daha kuvvetli tutmak için, maneviyat yükseltici telgraflar çekti. Bu telgraflarda ecnebilerin Erzurum Kongresi'ni çok iyi karşıladıkları, bilhassa İngiliz ve Amerikalılara iyi tesir ettiği, hattâ iki mesul Amerikalı murahhasın Sivas Kongresi'ne katılmak üzere bulunduğu bildiriliyordu.

Böylece bir yabancı müdahalenin asılsız olduğu anlatılmak isteniyordu (9)...

⁂

İkinci mesele de KARAKOL CEMİYETİ'nin kuruluşu idi. Bu cemiyet, İstanbul'da kurulmuş gizli bir cemiyetti ve vatanın kurtuluşunu gaye edinmişti... Kendine göre nizamnamesi ve çalışma tarzı vardı...

O günlerde böyle bir cemiyetin aniden ortaya çı-

(8) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. I, S. 154.

(9) A.g.e. — S. 163 - 165.

kıvermesi Paşa'yı telaşlandırmıştı. Çünkü, aynı hedefe yürüyen iki ayrı teşkilât vücut bulmuş oluyordu.

Karakol Cemiyeti, M. Kemal'in «bütün ileriye ait plân ve mülahazalarını topyekûn silip süpürecek ehemmiyette» idi.

Paşa, Karakol Cemiyeti hakkında şöyle diyordu:

«— Bir nifak unsuru halinde bu cemiyetin gizli, müphem, karıştırıcı mesaisine fırsat vermek ve müsaadekâr davranmak bütün çalışmalarımızı geriletir ve hattâ bozabilir.»

Bu inancı dolayısiyle, Karakol Cemiyeti'nin dinlenilmemesini telgrafla her tarafa tamim etti (10).

***

Oysa ki, bu KARAKOL CEMİYETİ'nin kuruluşu Mütarekenin daha ilk günlerine rastlamaktaydı... İttihat Terakki'nin ileri gelenleri vatanı terkedip giderken, çekirdek halinde kurmuşlardı. Sonradan fedakâr vatan evlâtlarının gayretleriyle genişleyip, gelişip büyük hizmet görmüşlerdir...

Bu cemiyetin yaptığı hizmetler şunlardı:

İşgal altındaki İstanbul'da, büyük fedakârlıklarla Anadolu hesabına istihbaratta bulunmak...

Anadolu'ya silâh ve cephane kaçırmak...

İstanbul'daki zabitleri Anadolu'ya gizli yollardan göndermek... Hayatları pahasına kahramanlıklar yapan bu ve benzeri teşkilât mensupları, İstiklâl Savaşının kazanılmasında ve vatanın kurtarılmasında büyük hizmet ifa etmişlerdir (11).

(10) A.g.e. — S. 139.

(11) Kurtuluş Savaşında İstanbul Ve Yardımları — H. Himmetoğlu — C. 1, S. 81.

İstanbul düşmanlarının sonradan inkâr ederek ademe mahkûm ettiği bu gizli millî mukavemet teşkilâtları sadece Karakol Cemiyeti'nin bünyesinde toplanmış da değildi. Adeta her semtin bir gizli millî teşkilâtı vardı ki, bunların sayısının on beş olduğu, o günleri yaşayanların hatıralarında kaydedilmiştir... (12).

* * *

ERZURUM'DAN AYRILIŞ

M. Kemal Paşa ve arkadaşları 29 Ağustos 1919 günü Erzurum'dan ayrılıyorlardı... Zaten Sivas'a bir kısım delege çoktan gelmişti ve Paşa her gün Sivas'a çağırılıyordu. Hattâ Vali Reşit Paşa bile Paşa'yı bir an önce bekleyenler arasında idi.

Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Sivas'a hareket edenler, Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Hoca Raif Efendi, Süreyya (Yiğit), Hüsrev (Gerede), Mazhar Müfit, Refik (Saydam), Cevat Abbas, Muzaffer ve Yüzbaşı Osman (General Osman Tufan) Beyler vardı (13)...

Ancak bir kişi heyetten ayrılmıştı. Bu da ayrılışının hikâyesini daha önceki sayfalarda okuduğumuz Kâzım (Dirik)tir. Ancak, askerlikten istifa etmeyerek Erzurum Kalesi Kumandanlığına tayin edilen bu zatın, Paşa'nın hizmetinden çıktığı ve kendisini garantiye mi aldığı; yoksa, «günün lüzum ve şartları içinde» Kâzım Beyin Paşa tarafından orada ve orduda kalmasının mı uygun görüldüğü meraka değer bir mevzudur...

---

(12) A.g.e. — S. 82.

(13) Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber — C. 1, S. 193 - 194.

Zira, herşeye rağmen Kâzım Karabekir Paşa ile fikrî aykırılıkları bulunan Paşa, görünürde onun muhalefetine dair bir açık ipucu yakalayamamış ise de, ilerisini garantiye almak bakımından, bazı tedbirlere müracaat etmekten de geri durmamıştı... Bu da öyle bir tedbir mi idi... Mesela bu tedbirlerden biri de, Karabekir Paşa'nın emri altında bulunan Deli Halid (Paşa) ya doğrudan kendisiyle muhabere etme teklifidir... Bu durumu sonradan öğrenen Karabekir Paşa çok üzülecek ve bir mana veremeyecektir...

Fakat, bunun manası açıktı... Yürüyen ihtilâlin bu türlü tedbirlere ihtiyacı açıktı... Ve M. Kemal bu ince tedbirleri sayesinde olmaz gibi görünenleri oldurabilmiş adamdı...

*
**

Erzurum'un kahraman ve fedakâr halkı, kafileyi şehrin dışına kadar uğurladı.

— Allah muvaffak etsin!

— Hayırlı olsun! Nidalariyle coşkun bir uğurlama yapılmıştı (14).

* * *

(14) A.g.e. — S. 194.

SON SÖZ

Milli mücadelemizin en mühim karar ve teşkilât safhası olan Erzurum Kongresi günleri böylece ilk merhaleyi aşmıştı... Fakat ne yazık ki, bu günlerin hikâyesi tarihlerimizde yer bulmadı. Nedense...

Umumiyetle yegâne kaynak olarak alınan NUTUK'ta bu günler sadece kırk sayfa ile anlatılmış, o sayfalarda da bilhassa uzun yazışmalara yer verilmiştir. Ve Erzurum Kongresi'ni müstakilen mevzu edinmiş eser adeta yok gibidir... Yazılmış olanları da bulmak imkânsızdır.

Bu bakımdan III. BOZGUN'un bir boşluğu dolduracağına inanmaktayız...

Ve nasipse IV. BOZGUN'la Sivas yollarını, Kongresini ve sonrasını ele almak üzere, okuyucularımıza veda ederiz...

A. Vehbi VAKKASOĞLU

KAYNAKLAR

1) M. Müfit Kansu —Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber— 2 cilt - Ankara, 1966.

2) Avni Doğan —Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası— İstanbul, 1966.

3) C. Dursunoğlu —Millî Mücadele'de Erzurum— Ankara, 1959.

4) Kâzım Karabekir —İstiklâl Harbimiz— İstanbul, 1960.

5) Ş. Süreyya Aydemir —Tek Adam— 3 cilt - İstanbul 1974 - Beşinci Baskı.

6) Dr. Selahaddin Tansel —Mondros'tan Mudanya'ya Kadar— 4 cilt - Ankara, 1973.

7) Cemal Kutay —Tarih Sohbetleri— 9 cilt - İstanbul, 1966.

8) K. Atatürk —Nutuk— 2 cilt - İstanbul, 1951.

9) S. Selek —Anadolu İhtilâli— İstanbul, 1973 - Beşinci Baskı.

10) M. Baydar —Atatürk Ve Devrimleri— İstanbul, 1973.

11) Köprü Mecmuası - İstanbul, 1978.

12) Yakın Tarihimiz Mecmuası - İstanbul, 1962.

13) A. Vehbi Vakkasoğlu —Bozgun I— İstanbul, 1980 - Üçüncü baskı.

14) F. Kandemir —M. Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler— İstanbul, 1964.

15) M. Goloğlu —Erzurum Kongresi— Ankara, 1968.

16) Cemal Kutay —Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi— 20 cilt - İstanbul 1957.

17) F. Tevetoğlu —Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar— Ankara, 1971.

18) Milliyet Gazetesi.

19) N. Nazif Tepedelenlioğlu —Ordu ve Politika— İstanbul, 1967.

20) Lord Kinross —Atatürk— 2 cilt - İstanbul, 1966.
21) F. Kandemir —Rauf Orbay— İstanbul, 1964.
22) H. Edip Adıvar —Türkün Ateşle İmtihanı— İstanbul, 1962.
23) Türk Kültürü Mecmuası.
24) E. Ulubelen —İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye— İstanbul, 1967.
25) Yunus Nadi —M. Kemal Paşa Samsun'da— İstanbul, 1965.
26) S. Selek —Milli Mücadele— 2 cilt - İstanbul, 1970.
27) Kâzım Karabekir —İstiklâl Harbimizin Esasları— İstanbul, 1972, Dördüncü Baskı.
28) Ş. Turan —Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri— Ankara, 1975.
29) Vehbi Cem Aşkun —Sivas Kongresi— İstanbul, 1963.
30) Sina Akşin —İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele— İstanbul, 1976.
31) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi.
32) Cemal Kutay —Fevzi Çakmak Atatürk'ü Tevkif Edecekti— İstanbul, 1955.
33) A. Mumcu —Türk Devriminin Temelleri Ve Gelişimi— Ankara, 1974, Üçüncü Baskı.
34) G. Otmanbölük —İsmet Paşa Dosyası— İstanbul, 1969.
35) H. Himmetoğlu —Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları— 2 cilt - İstanbul, 1975.

Not: Kaynaklar, Kitaptaki geçiş sırasına göre dizilmiştir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 5-9

BİRİNCİ BÖLÜM

Mezorarkalı Mevlüd Ağa 11-21
Erzurum'da İlk Günler 21-25
Cülûs Merasimi 26-30
Gizli Bir Toplantı 30-40
Kararsızlık Günlerinin Kararı 41-42
Karabekir Paşa Niçin Mustafa Kemal'i Başa Geçirmiştir? 42-46

İKİNCİ BÖLÜM

Burhan Günleri 47-57
Giranbaha Bir Vesika (*) 58-59
Mustafa Kemal Paşa Boşta ve Boşlukta mı Kalacaktı? 60-61
Şimdi Ne Olacak? 61-62
Bir Sürpriz Olay 62-64
Ayak Altında Ezilmemek için 64-65
Sürpriz Şekil Değiştiriyor 66-70
Karabekir Paşa'nın Garantisi 70-74
Diğer Destekler 74-76
Mustafa Kemal'in Delegeliği 77-82
Üniforma Meslesi 82-85
Rawlinson Diye Biri 85-89
İngiliz'in Gizli Niyeti Ne idi? 90-93
Kongre Başkanı Kim Olacaktı? 98-101

En Nazik Günler 101-110
İstanbul'da Neler Oluyor? 110-115
M.Kemal Aranıyor 115-117

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Erzurum Kongresinin Tarihi Ehemmiyeti 119-122
Ve Kongre... 123-129
Üniformalar 129-134
İkinci Gün 134-136
Kongre Günlerinin Mühim Hadiseleri 136-142
Tevkif Emri 142-145
M.Kemal İçin Hayatî Bir Dönüm Noktası Daha 145-151
Hükûmet İhtilâli Seziyor 151-156
Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye'ye
Nasıl Girdi ve Başkan Seçildi 156-165

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Mustafa Kemal'in İlk Muhalifleri 167-182
Kongre'de Manda ve Mandacılar 182-190

BEŞİNCİ BÖLÜM

Gelişen İhtilâl Hedefini Yazıya Geçiriyor 191-192
Enteresan Gece 192-198
Şeyhlerle İşbirliği 198-204
Batı'nın Sesi 204-205
Mustafa Kemal'in Erzurum'da Son Günleri 205-207
M.Kemal'i Hiddetlendiren İki Hâdise 207-210
Erzurum'dan Ayrılış 210-211
Son Söz 213
Kaynaklar 215-216

Efsane haline getirilen tarihî gerçekleri genç nesle bir inanç ve din esası gibi veren, onlar üzerinde ilmî esaslar çerçevesi dahilinde durup düşünmeye, serbestçe araştırmaya meydan ve fırsat bırakmayan zihniyetin yüz karasını bütün bir yakın tarihimiz taşımaktadır. Ne var ki, yalancının mumunun ancak yatsıya kadar yanabileceği değişmez inancı içindeyiz ve tabuların yıkılmaya başladığı günümüzde saklananların gün ışığına çıkacağı vaktin çok uzakta olmadığını sevinçle görmekteyiz. Ulvî hakikatlerin kamaştırdığı gözler göremeyecek hale gelseler de, bu olacak; hakikat güneşi fikir dünyamızı ışıl ışıl edecektir.

Tarihi tekerrür ettirmemek için ibret almak nasıl lâzımsa, ibret alabilmek için de geçmişi doğru bilmek öyle zaruridir. Zaten gerekli dersi vermemesi için tarihî hâdiseler tersyüz edilmiş, kahramanlarla hainler yer değiştirilmiştir.

Bu kitap yanlış bilinen hâdiseler için bir şulecik olabilirse, kendimizi mes'ut hissedeceğiz...

BASKI-SEÇİL OFSET- 5273200-5226651